T.C.
İSTABUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
FİNANS ENSTİTÜSÜ
FİNANS ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI BANKACILIK VE FİNANS
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

21. YÜZYIL KRİZLERİNİN TİCARİ BANKALARA ETKİLERİ: TÜRKİYE ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

SELMA DEMİREL

İstanbul, 2022

T.C.
İSTABUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
FİNANS ENSTİTÜSÜ
FİNANS ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI BANKACILIK VE FİNANS
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

21. YÜZYIL KRİZLERİNİN TİCARİ BANKALARA ETKİLERİ: TÜRKİYE ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

SELMA DEMİREL
200018842

Danışman: Prof. Dr. NAZIM EKREN

İstanbul, 2022

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamıyla uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

Öğrenci Adı-Soyadı: Selma Demirel

ÖZET

Krizler ekonomilerde ve sektörlerde önemli kırılganlıkların oluşmasına neden olmaktadır. Krizlerin nedenlerinin ve sonuçlarının tespiti önlem alma veya riskleri yönetme kabiliyeti bakımından oldukça önemlidir. Özellikle 21. yüzyıl krizlerinin daha önceki dönemin krizlerinden farklılaştığı düşünüldüğünde bu krizlerin ekonomik, finansal etkilerinin veya sonuçlarının derinlemesine tartışılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmada 21. Yüzyıl krizlerinin ekonomide önemli bir rol/fonksiyona sahip bankacılık sektörüne etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Krizlerin Türkiye'de yer alan ticari bankaları etkileme derecesi ve biçimi iki farklı yaklaşıma dayalı olarak ele alınmıştır. İlk yaklaşımda söz konusu krizler döneminde profesyonel görevde bulunan belirlenmiş hedef kitleye yönelik demografik özellikler ve krizin etkileri olmak üzere iki bölümden oluşan derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın amacına yönelik olarak hedef kitle 2001 Krizi, 2008 Küresel Finans Krizi ve COVID-19 Krizi dönemlerinde aktif görev yürütmüş, üst düzey finans ve bankacılık sektörü yöneticiliğinde bulunmuş kişilerden oluşmuştur. Böylece bankacılık sektöründe görev yapan profesyonellerin 2001 Bankacılık krizi, 2008-2009 Küresel Finans Krizi ve COVID-19 Krizi'nin sektörü nasıl etkilediğine dair görüşleri detaylıca değerlendirilmiştir. İkinci yaklaşımda bankaların finansal tablolarındaki temel büyüklüklerin değişim yönü ve boyutu istatistiki olarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle verilerin 1996-2021 döneminde eğilimleri incelenmiş ve 5 yıllık ortalama değerlerine göre kriz değişim süreçleri irdelenmiştir. Bu noktada öncelikle banka sayısı, şube sayısı ve çalışan sayısı gibi sektörün genel yapısını sergileyen değişkenler ele alınmıştır. Daha sonra sektörün sermaye yeterliliğini temsilen öz kaynakların toplam aktiflere oranı, aktif kalitesini temsilen kredilerin toplam aktiflere oranı ve mevduatların toplam aktiflere oranı, likiditeyi temsilen likit aktiflerin toplam aktiflere oranı, kârlılığı ifade edebilmek için ortalama aktif ve öz kaynak kârlılığını, gelir gider yapısını temsilen faiz gelirlerinin faiz giderlerine oranı, riski temsilen ise takipteki kredilerin toplam krediler içerisindeki payı dikkate alınmıştır.

Daha sonra çalışmada krizlerin aylık dönemlerde etkilerini görebilmek amacıyla bilanço göstergelerinin hem eğilim hem de kriz öncesi ve sonrası dönemlerde

değişimleri incelenmiştir. Mevcut veriler ışığında Aralık 2002-Haziran 2022 dönemine ait aylık veriler ile sektörde kriz dönemlerinde etkilerin kriz öncesi/sonrası dönemlere göre istatistiksel farklılık gösterip göstermediği parametrik olmayan Wilcoxon İşaret Testi ile değerlendirilmiştir. Bulgular krizlerin Türkiye'de bankacılık sistemi üzerinde etkili olduğunu hem mevcut veriler hem de profesyoneller açısından ortaya çıkarırken özellikle 2001 döneminde yaşanan krizin etkilerinin diğer krizlerden farklılaştığı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *2001 Krizi, 2008 Küresel Finans Krizi, COVID-19 Krizi*

ABSTRACT

Crises cause critical vulnerabilities in economies and its sectors. The identification of the causes and consequences of crises is significant for the ability to take action or manage risks. Especially when it is considered that 21st-century crises are different from previous crises, the necessity of discussing the economic, and financial effects or consequences of these crises in-depth arises. In this context, the study aims to determine the impacts of 21st-century crises on the banking sector, which plays a critical role in the economy.

The degree and form of the impact of crises on commercial banks in Türkiye are approached in two different ways. In the first approach, an in-depth interview technique consisting of two sections, demographic, and impacts of the crisis, was used for the target population. The target population was composed of people who have an active professional duty in the banking system during the 2001 Crisis, the 2008 Global Financial Crisis, and the COVID-19 Crisis and who were in senior finance and banking sector managerial positions. Thus, the views of professionals working in the banking sector on how the 2001 Banking Crisis, the 2008-2009 Global Financial Crisis, and the COVID-19 Crisis affected the sector were evaluated in detail. In the second approach, the change in the trend of basic sizes in the financial statements of banks was analyzed statistically. The study takes into account the ratio of equity to total assets as a representation of sector capital adequacy, the ratio of loans to total assets as a representation of asset quality, the ratio of deposits to total assets as a representation of liquidity, the average asset, and equity profitability as a representation of profitability, the ratio of interest income to interest expenses as a representation of income structure, and the ratio of non-performing loans to total loans as a representation of risk. Additionally, the conversion rate of loans to deposits is also considered a representation of the process in banking activities.

Firstly, the data trend in the 1996-2021 period was investigated and the crisis change processes were analyzed according to the 5-year average values. Then, in the study, in order to see the impacts of the crisis in monthly periods, the changes in the indicators were analyzed in terms of trends in the pre-crisis and post-crisis periods. With the monthly data for the period of December 2002-June 2022, the non-parametric Wilcoxon Sign Test was used to evaluate whether the effects in the sector during the

crisis periods showed statistical differences compared to the pre-crisis and post-crisis periods. The findings reveal that the crises have had an impact on the banking system in Türkiye, both in terms of current data and professionals, and also that the effects of the 2001 crisis differ from other crises.

Keywords: *2001 Crisis, 2008 Global Financial Crisis, COVID-19 Crisis*

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

Etik Beyan Sayfası ..... **i**
Özet (Abstract) ..... **ii**
Tablolar Listesi ..... **viii**
Şekiller Listesi ..... **ix**
Kısaltmalar ..... **xi**

GİRİŞ **1**

1. BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ **3**
1.1. Kavramsal Çerçeve ve Tarihsel Gelişimi 3
1.2. Banka Türleri 5
1.2.1. Ticari Bankalar 6
1.2.2. Yatırım Bankaları 7
1.2.3. Kalkınma Bankaları 7
1.2.4. Katılım Bankaları 9
1.3. Bankacılık Sektörünün Ekonomideki Yeri 10
1.4. Türk Bankacılık Sektörü 13
1.4.1. Türk Bankacılık Sektörü Yapısı ve Özellikleri 13
1.4.2. Türk Bankacılık Sektörünün Mevcut Durumu 15

2. KRİZLER, NEDENLERİ VE SONUÇLARI: TEORİK ÇERÇEVE **23**
2.1. Kriz Tanımı 23
2.2. Kriz Türleri 24
2.3. 21. Yüzyıldaki Krizler 28
2.3.1. 2001 Bankacılık Krizi 28
2.3.2. 2008 Küresel Finans Krizi 32
2.3.3. COVID-19 Krizi 40
2.4. Krizlerin Bankacılık Sektörüne Etkisi İle İlgili Literatür 44

3. KARŞILAŞILAN KRİZLER VE BANKACILIK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ: ANKET SONUÇLARI VE VERİLERİN EĞİLİM ANALİZİ..... 50

3.1. Veri Yapısı 50

3.2. Yöntem 51

3.3. Bulgular 51

3.3.1. Krizlerin Profesyoneller Perspektifinden Değerlendirilmesi: Anket Çalışması 51

3.3.1.1. Demografik Özellikler 51

3.3.1.2. Krizlerin Etkilerine Yönelik Bulgular 54

3.3.2. Krizlerin Türk Bankacılık Sektörüne Etkilerinin Eğilim Analizi : 1996-2022…… 66

SONUÇ 80

KAYNAKÇA 87

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Bankacılığın Gelişimi..... 4
Tablo 2. Türkiye'de Finansal Sektörde Düzenleme ve Denetim 15
Tablo 3. 20 Aylık Olay Penceresi Küresel Finans Krizi'nin Etkileri..... 76
Tablo 4. 10 Aylık Olay Penceresi Küresel Finans Krizi'nin Etkileri..... 77
Tablo 5. 14 Aylık Olay Penceresi COVID-19 Krizi'nin Etkileri..... 78
Tablo 6. 10 Aylık Olay Penceresi COVID-19 Krizi'nin Etkileri..... 79

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Bankacılık Sektörü Verilerinin Banka Gruplarına Göre Dağılımı 16
Şekil 2. Toplam Aktiflerin Banka Gruplarına Göre Dağılımı 16
Şekil 3. Toplam Aktif Yıllık Büyüme Oranları(%) 17
Şekil 4. Sektörün Aktif Yapısı 18
Şekil 5. Kredilerin Banka Gruplarına göre Dağlımı 18
Şekil 6. Kredilerin Mevduat ve Katılım Fonu Dağılımı 19
Şekil 7. Likidite Karşılama Oranı 19
Şekil 8. Sermaye Yeterliliği Standart Oranın Gelişimi 20
Şekil 9. Takibe Dönüşüm Oranının Gelişimi 20
Şekil 10. Seçilmiş Sektörlere İlişkin Takibe Dönüşüm Oranları (%) 21
Şekil 11. Bankalarda Saklanan Kamu Borçlanma Senetlerinin Dağılımı 22
Şekil 12. Bankacılık Sektörü Dışa Açıklığı(%) 22
Şekil 13. Üretim ve Güvenli Ekonomi Sektörler 42
Şekil 14. Cinsiyet Dağılımı 52
Şekil 15. Görev Dağılımı 52
Şekil 16. Eğitim Düzeyi Dağılımı 53
Şekil 17. Mevcut İşte Bulunma Süresi 53
Şekil 18. Bankacılık Sektörünün Finansal Performansı Krizlerden Etkilenme Yönü 54
Şekil 19. Bankacılık Sektörünün Kurumsal Performansı Krizlerden Etkilenme Yönü 56
Şekil 20. Bankacılık Sektörünün Finansal Performans Ölçütlerinin Krizlere Göre Değişimi-1 57
Şekil 21. Bankacılık Sektörünün Finansal Performans Ölçütlerinin Krizlere Göre Değişimi-2 58
Şekil 22. Bankacılık Sektörünün Finansal Performans Ölçütlerinin Krizlere Göre Değişimi-3 59
Şekil 23. Krizlerin Kurumsal Performansa Etkisinin Önem Derecesi 60
Şekil 24. Bankacılık Sektörünün Krizlere Göre Risklerin Değişimi 62
Şekil 25. Krizlere Göre Bankacılık Sektörünün Kredi Standartları Değişimi 63

Şekil 26. Krizlere Göre Bankacılık Sektörünün Koşul ve Kurallarının Değişimi 64
Şekil 27. Bankacılık Sektörünün Krizlerden Etkilenme Dağılımı 65
Şekil 28. Kriz Dönemlerinde Uygulanan Para Politikalarının Bankacılık Sektörünü Etkileme Yönü 65
Şekil 29. Bankacılık Sektörünü Yapısal Göstergeleri 67
Şekil 30. Bankacılık Sektörünü Ortalama Şube ve Çalışan Sayısı 67
Şekil 31. Bankacılık Sektörünü Aktif Kalitesi ve Risk Göstergeleri 68
Şekil 32. Bankacılık Sektörünü Aktif Kalitesi ve Risk Göstergeleri Dönem Ortalamaları 69
Şekil 33. Bankacılık Sektörünü Sermaye Yeterliliği ve Kârlılık Göstergeleri 70
Şekil 34. Bankacılık Sektörünü Sermaye Yeterliliği ve Kârlılık Göstergeleri Dönem Ortalamaları 71
Şekil 35. Bankacılık Sektörünü Likidite ve Gelir Gider Yapısı Göstergeleri 72
Şekil 36. Bankacılık Sektörünü Likidite ve Gelir Gider Yapısı Göstergeleri Dönem Ortalamaları 72
Şekil 37. Bankacılık Sektörünü Özkaynak Gelişimi 74
Şekil 38. Bankacılık Sektörünü NPL Gelişimi 75

KISALTMALAR

BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
CDO	: Collateralized Debt Obligation
CDS	: Credit Default Swap
FED	: Federal Reserve Board
GEGP	:Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IIF	:Uluslararası Finans Enstitüsü
IMF	:Uluslararası Para Fonu
KOBI	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MASAK	: Mali Suçları Araştırma Kurulu
MENA	:Orta Doğu ve Kuzey Afrika
OECD	:Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
TARP	:Troubled Asset Relief Program
TCMB	:Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDO	:Takibe Dönüşüm Oranı
TFP	: Toplam Faktör Verimliliği
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TSKB	: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB)

GİRİŞ

Bankacılık sektörünün ekonomik yapı ve ilişkiler sistemi içerisinde ileri ve geri bağlantısı yüksek olması nedeniyle ekonomik açıdan önemli bir role sahiptir. Finansal aracılık sektörünün doğası gereği bu sonuç ortaya çıkmaktadır. Bankaların finans sektöründeki ağırlığına bağlı olarak banka bazlı ve finans bazlı sektör olarak literatürde değerlendirilmektedir. Gelişen, işleyen ve fonksiyonlarını iyi yerine getiren bir bankacılık sistemi, finansal sistemin sağlıklı ve verimli bir şekilde işlemesine katkıda bulunmakta ve bu sayede ekonomik gelişmeyi desteklemektedir. Bankacılık sisteminin kendisi, iyi gelişmiş ve işlevlerini daha iyi yerine getirebiliyorsa, ekonomik faaliyetleri doğrudan etkileyecek ve ekonomik büyüme için itici bir güç yaratmaktadır.

Krizler ise ekonomide önemli kırılganlıklar oluşmasına neden olmaktadır. Krizlerin neden ve sonuçlarının tahlilini içeren süreçler önlem alma veya riskleri doğru yönetebilme kabiliyeti bakımından oldukça önemlidir. Özellikle 21. yüzyıl krizlerinin daha önceki dönemin krizlerinden büyük ölçüde farklılaştığı düşünüldüğünde bu krizlerin ekonomik, finansal etkilerinin veya sonuçlarının derinlemesine tartışılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmada 21. Yüzyıl krizlerinin ekonomide önemli bir rol/fonksiyona sahip bankacılık sektörüne etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Türk Bankacılık sektörünün yapısı ve özellikleri teorik ve analitik olarak ele alınmış sektörün hem ekonomiye etkileri değerlendirilmiş hem de mevcut durumu 2022 Haziran verileri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde krizlerin tanımı ve türleri ele alındıktan sonra 21. Yüzyıl krizleri incelenmiş ve krizlerin bankacılık sektörüne etkileri nedenleri ve sonuçları ekonomik açıdan literatür bağlamında tartışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde krizlerin sektöre etkileri irdelenmiştir. Bu bölümde çalışmada krizlerden Türkiye'de yer alan ticari bankaların etkilenme derecesi ve biçimi iki farklı yaklaşıma dayalı olarak ele alınmıştır. İlk yaklaşımda söz konusu krizler döneminde profesyonel görevde bulunan belirlenmiş hedef kitleye yönelik demografik özellikler ve krizin etkileri olmak üzere iki bölümden oluşan derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın amacına yönelik olarak hedef kitle 2001 Krizi, 2008 Küresel Finans Krizi ve COVID-

19 Krizi dönemlerinde aktif görev yürütmüş, üst düzey finans ve bankacılık sektörü yöneticiliğinde bulunmuş kişilerden oluşmuştur. Böylece bankacılık sektöründe görev yapan profesyonellerin 2001 Bankacılık krizi, 2008-2009 Küresel Finans Krizi ve COVID-19 Krizi'nin sektörü nasıl etkilediğine dair görüşleri detaylıca değerlendirilmiştir. İkinci yaklaşımda, bankaların finansal tablolarındaki temel büyüklüklerin değişim yönü ve boyutu istatistiki olarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle verilerin 1996-2021 döneminde eğilimleri incelenmiş ve 5 yıllık ortalama değerlerine göre kriz değişim süreçleri irdelenmiştir. Göstergeler incelenirken, sektörün sermaye yeterliliğini temsilen öz kaynakların toplam aktiflere oranı, aktif kalitesini temsilen kredilerin toplam aktiflere oranı ve mevduatların toplam aktiflere oranı, likiditeyi temsilen likit aktiflerin toplam aktiflere oranı, karlılığı ifade edebilmek için ortalama aktif ve öz kaynak karlılığını, gelir gider yapısını temsilen faiz gelirlerinin faiz giderlerine oranı, riski temsilen ise takipteki kredilerin toplam krediler içerisindeki payı (NPL oranı) dikkate alınmıştır. Ayrıca bankacılık faaliyetlerinde süreci temsilen kredilerin mevduata dönüşüm oranı da dikkate alınmıştır. Daha sonra çalışmada yıllık bazda incelenen bilanço verileri sonrasında krizlerin aylık dönemlerde etkilerini görebilmek amacıyla krediler, özkaynak ve NPL oranı için süreç hem eğilim hem de kriz öncesi ve sonrası dönemlerde etki olarak incelenmiştir. Krizlerin etkileri ilk andaki etkiler ve sonrası etkiler olarak iki türlü ele alınırsa krizin vurduğu anda bankacılık sektöründe önce süreç kötüye giderken sonrasında iyileşmeler yaşandığı görülebilir. Bu nedenle yıllık bazda yapılan araştırmanın yanı sıra aylık süreçlerde incelemeler yapılması önemlidir. Mevcut veriler ışığında Aralık 2002-Haziran 2022 dönemine ait aylık veriler ile sektörde kriz dönemlerinde etkilerin en çok hissedildiği mülakatlar sonucu belirlenen krediler, toplam özkaynak ve NPL değişkenlerinin kriz öncesi/sonrası dönemlere göre istatistiksel farklılık gösterip göstermediği 10 ve 20 aylık olay penceresi kullanılarak parametrik olmayan Wilcoxon İşaret Testi ile değerlendirilmiştir. Ancak 2002 öncesi veriler mevcut olmadığı için 2001 Krizi için bu değerlendirme çalışmada aksayan bir yan olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece her üç krizin sektöre etkilerinde profesyonellerin bakış açısı ile veri analizi birlikte değerlendirilerek farklı metodolojik çerçeve oluşturulmuştur.

1. BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

1.1. Kavramsal Çerçeve ve Tarihsel Gelişimi

Ekonomide yer alan en küçük birim olarak bireylerin tüm dönemlerde mal ve hizmet ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu yüzden mal ve hizmet ihtiyaçlarını karşılayabilme talebi, ticari bir ortamı ve bu ticari ortamın bir akdi olarak parayı yaratmıştır. Para, ekonomik sistem içerisinde yer alan grupların ya da bireylerin alışveriş mekanizmasında kullanabileceği ve ekonomi içerisinde yer alan tüm kesimlerin ya da alışveriş esnasındaki tarafların uyum içinde kabul etmiş olduğu metanın kendisidir (Alptekin, 2016, s. 457). Mal ve hizmet alımlarında ekonomide yer alan paydaşların alışveriş esnasında para kullanımı mümkün olmayabilir ya da tercih edilmeyebilir. Bu durumda tarafların uyum içerisinde kabul edebileceği bir akit söz konusu olmaktadır ve dönemler içerisinde bu akitler sonucu oluşan borçlanmalarda faiz ismi altında ödenen fazlalıklar bulunmaktadır (Öztürk & Turgut, 2011, s. 118).

Zaman içerisinde para kavramsal olarak genel kabul gören somut haller alarak değerli madenlerden üretilmiştir. Paranın altın, gümüş gibi değerli madenlerden üretilmesi ekonomide yer alan paydaşların değişen sosyal, kültürel yapılar ve ihtiyaçlar doğrultusunda zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Bu zorlukların önüne geçilebilmesi adına altın ve gümüş gibi ağır maddeleri taşımak yerine "altın ve gümüş sertifikaları" üretilmiştir (Parasız & Ekren, 2015, s. 25). Ancak gelişen ticari ilişkiler ve üretim hacimleri ekonomide para miktarını artırmayı tetiklemiştir fakat sertifikalar, kıymetli madenlerle paralel şekilde basılmasından dolayı para arzını sınırlamaktadır çünkü sertifikalar sınırsız olmasına rağmen kıymetli madenlerin rezervi sınırlı olarak bulunmaktadır. Bu süreçlerin sonunda "banknot" gibi sistemler de denenmesine rağmen bu sistemlerin kıymetli madenlere endeksli olması ticaret hacimlerini kısıtlamaktaydı ve tüm bu çalışmaların sonunda modern dönemlerde de kullanılan ve gücünü devlet itibarından alan "kâğıt paralar" üretilmiştir (Alptekin, 2016, s. 463-464).

Paranın kullanımı ve işleme koyulma şekli dikkate alındığında bankacılık sisteminin paranın gelişimi ile paralel bir süreç izlediği düşünülebilir. Bankacılık sistemi ilk uygarlıklara kadar uzanmaktadır özellikle tarım ürünlerinin devlet denetimi altındaki çeşitli ambarlarda ya da güvenilir din adamlarına ait depolarda tutulması ve bu ürünler

üzerinden alışveriş tutanaklarının kayıtlarının alınması modern bankacılığın temellerini oluşturmaktadır (Weatherford, 1997, s. 32). Modern bankacılık sisteminin temelleri tam anlamıyla Rönesans döneminde İtalya'da atılmıştır. Bankacılık sisteminde ticari işleri sürdürmede borç unsuru da ön planda yer almaktadır bu yüzden verilen borçlar ya da emanet tutulan metaalar için faiz olarak adlandırılan işletme ücreti alınmaktadır. Faiz kavramı tarih boyunca din adamları, filozoflar tarafından genellikle uygun bir bakış açısı ile değerlendirilmemiş ve bu konuda kısıtlamalarda bulunulmuştur. Bu yasaklardan kaçmak adına bankalar başka bir ülke parasıyla borç verip başka bir ülke parasıyla borcun ödemesini almıştır ve döviz işlemleri ile faiz açıkları kapatılmıştır (Pıçak, 2012, s. 64). Genel incelemede bankalar paydaşlar için bir güven aracıdır ve paydaşların mevcutta bulundurdukları ürünlerini ya da paralarını bankalara vererek bir çarkın parçasını oluşturduğu düşünülebilir. Aslında bankalar çeşitli alternatif ödeme yöntemleri sunarak paydaşların ticaretini kolaylaştırırken en önemli işlevlerinden birisi olan tasarruf sahipleri ile borç talep edenleri bir noktada buluşturmaktadır (Mill, 2021, s. 52).

Tablo 1. Bankacılığın Gelişimi

Tarihte ilk Banka	İlk Bankacılık Yasaları	Bankacılığın gelişmesi denetlenmesi	Milat	İlk Modern Banka	Çek ve Banknot Kullanımı	Goldmithlerve Sertifikası	İlk Merkez Bankası	Modern Bankacılığın Başlaması
3500	2000	1000	0	1609	1637	1640	1694	1907
MÖ. 3500	Sümer Babil' de mabetlerde rahiplerin borç verdiğine dair bankacılık belgeleri bulunmuştur.							
MÖ. 2000	Eshunnanca Krallığı ilk bankacılık yasalarını düzenlemiş, faiz oranını %20 olarak hükme bağlamıştır. Hammurabi yasalan, kredi verme, mevduat toplama, komisyon işlemlerini hükme bağlamış, kredi senetleri killer üzerine 2 nüsha halinde yazılmıştır.							
MÖ. 1000	İlk ve Orta Çağ' da Yunanlılar, Romalılar ve Mısırlılar bankacılığı geliştirmiş, eski Mısır'da faiz sınırlanırken eski Yunan `da bankacılık denetimlerine başlanmıştır.							
1609	İlk modern banka Amsterdam Bankası kurulmuştur.							
1637	Venedik Bankası kurulmuş çek ve banknot kullanımı başlamıştır.							
1640	İngiltere Kralı tarafından tüccarların altınına el konulmasıyla birlikte, altınlar "goldsmith" denilen tüccarlara sertifika karşılığı verilmeye başlanmıştır.							
1694	İngiltere Merkez Bankası (ilk Merkez Bankası) kurulmuştur.							
1907	Sistem, Federal Reserve Bank (ABD Merkez Bankası) ile olgunluğa ulaşmış ve modern banka sistemini oluşturmuştur.							

Kaynak: (Aydın, 2006 akt: Sezer, 2019).

Bankalar, ekonomide paydaşlar için güven aracı olarak sistemde yer alırken aynı zamanda finans sistemi için paranın üretim aracı olarak da görülebilir. Bankalar faiz ödemesi sunarak insanları para biriktirmeye teşvik etmektedirler ve daha sonra bankalar bu tasarrufları kâr edebilmek için borç talep edenlere daha yüksek bir faiz oranıyla sunmaktadır. Böylece tasarruf sahibi güvenli bir ortamda parasını işletirken, borç talep edenlerse geniş kaynaklar sayesinde daha fazla üretim faktörüne erişim için, mal ve hizmete ya da çeşitli ihtiyaçlarına karşılık kullanabilmektedir. Aynı zamanda bankalar birbirine borç verebilen ya da alabilen kurumlar arası ilişkilere de sahiptir (Chown, 1996, s. 130). Bankalar, bu sistemi sürdürebilmek için yani borç verebilmek veya çeklere karşılık gelen tutarları ödeyebilmek için rezerv sahibi olmalıdır, bu rezervler genellikle "zorunlu banka rezervi" olarak adlandırılır. Banka rezervi, zorunlu rezervler olarak ya bankanın kasasında ya da merkez bankasında özellikle finansal kriz gibi durumlarla başa çıkabilmesi açısından bulundurması gereken önemli bir yükümlülüktür (Mill, 2021, s. 52-54).

1.2. Banka Türleri

Bankalar, ticari bankalar, yatırım bankaları, kalkınma bankaları, katılım ve finans kurumları olmak üzere faaliyet alanlarına göre dört başlıkta ele alınabilmektedir. Ancak bu noktada bankacılık sisteminde önemli bir role sahip olan merkez bankalarını da ayrıca açıklamak para politikasının sektöre etkisini anlamak adına elzemdir.

Merkez bankalarının tarihçesi ve ilk kuruluşu 1668 yılına dayanmaktadır. Bu banka İsveç'te faaliyete geçen ve bir işadamı tarafından kâr amacı gütmeyen ticari banka olarak kurulmuştur. Merkez bankalarının sayısı, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bağımsızlığını kazanan ülkelerin sayısına ve yapısına bağlı olarak hızla artış göstermiştir (Turna, 2014, s. 42). Merkez bankalarının, savaş dönemlerinde rol ve fonksiyonları ön plana çıktığından dolayı esas amaçları savaş giderlerini finanse etmek ve bütçe denkliğini sağlamaktır, fakat savaş dönemlerinin geride kalmasıyla beraber küresel ekonomik ve finansal yapılarda değişiklikler yaşanmıştır. Bu sebepten merkez bankaları kendilerine yönelik yapılan yasal değişikliklerle mevcut yapılarına kavuşmuş ve modern bir sisteme dönüşmüştür (Turna, 2014, s. 43).

Merkez bankaları, bir ekonomi içerisinde para ve banka sistemini kontrolle görevlendirilmiş kurumlar olarak görülebilirler. Merkez bankası olarak adlandırılma

nedeni para ve banka işlerinde diğer bankalara yön verebilme potansiyeli barındırmasından kaynaklanmaktadır. Merkez bankaları, ekonomilerin dönemler içinde düşük büyüme, istihdam ve fiyat istikrarı gibi ekonomik problemlerle karşılaşması veya karşılaşma ihtimalinden dolayı bu gidişatı yönlendirme arzusuyla çeşitli politikalar uygulamaktadır. Genişletici ya da daraltıcı para politikaları ile ekonominin ihtiyaçlarına cevap verme görevini üstlendiği söylenebilir. Bu politikalar genellikle faiz oranları üzerinden yapılmaktadır (Svensson, 2012, s. 294). 20. Yüzyıla kadar para politikasının asli amacı; paranın değer algısının korunması şeklinde nitelendirilmiştir çünkü bu dönemde altın standardizasyonunun devam etmesinden dolayı ekonomide ve parada istikrar sağlanacağı düşünülmekteydi (Azizov, 2021, s. 65). Güncel ekonomide uygulanan para politikaları ile fiyat istikrarını sağlayarak ekonomide yaşanacak resesyonları önlemeye çalışma isteğinin bulunduğu söylenebilir.

1.2.1. Ticari Bankalar

Ticari bankalar, özel sermayelerin teşvikleri ile kurulmuş yapılardır ayrıca çağdaş bankacılığın gerektirdiği bütün hizmetleri vermekte olan bu bankalar, sektördeki "yenilik ve uygulamaları" belirlemede öncü konumda olan büyük ölçekli bankalar olarak nitelendirilmektedir. Özel sermayeli bankaların ulusal bankacılık sisteminde diğerlerine göre baskın durumda oldukları da söylenebilir (Arslan & Hotamışlı, 2007, s. 197). Ticari bankaların temel özellikleri mevduat toplanması ve çek hizmeti verilmesi yoluyla kar elde etme şeklinde ifade edilebilir. Ticari bankaların önemli fonksiyonları olarak; fon sağlama, fon kullanma, kaydi para yaratma ve hizmet gibi çalışmalarına vurgu yapılabilir (Arslan & Hotamışlı, 2007, s. 198).

Ticari bankalar, merkez bankalarının ya da kalkınma bankalarının bankacılık işlevleri dışında diğer tüm fonksiyonlara sahiptir. Bu bankalar mevzuata uygun olarak; finansal araçların alım ve satımı, kambiyo, türev işlemler, menkul kıymet aracılığı, yüklenim, yatırım danışmanlığı ve sigortacılık faaliyetleri de yapabilmektedir (İpçi & Karan, 2001, s. 34). Ticari bankaların faaliyet alanlarının farklılaşmasından kaynaklanan kendilerine özgü rol ve fonksiyonları da bulunmaktadır. Genellikle ana hatları "Genel Müdürlük, Bölge Müdürlükleri ve Şubelerden" oluşan bir organizasyon yapısına sahip olan bu bankalar çeşitli koşullara veya şartlara göre değişiklikler göstermektedir.

1.2.2. Yatırım Bankaları

Başta bazı Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkede yatırım bankaları çok eski dönemlerde oluşmuştur. 17. yüzyılda Hollanda'da bazı tüccarların birikimlerini emtiadan kâğıda çevirmeye başlaması ve bu işlem sonrası elde ettikleri kâğıtlar ile dünyada dolaşımdaki malları belirleyen güç haline gelmeleriyle bankerlik sistemi oluşmuştur. Benzer bir durum 19. yüzyılda Amerika'da görülmeye başlamış ve 20. yüzyılda anonim şirket olan bankalar yatırım bankacılığı görevlerini üstlenmeye başlayarak ilk yapılar oluşturulmuştur (Kahramanoğlu, 2022, s. 20). Yatırım bankaları, çeşitli finansal rol ve fonksiyonları sayesinde sağladıkları kaynakları yatırıma dönüştürebilme yeteneğini haizdir. Bu yüzden yatırım bankaları ulusal ekonomide önemli bir paya sahip olmaktadır. Sermaye piyasalarında işlem gören bu bankaların temel özellikleri arasında, özel işletmelerin ve devletlerin uzun dönemli fon taleplerini karşılayabilme, tahvil benzeri menkul kıymetleri piyasalara arz edebilme yetkisi olarak sıralanabilir (Tokol, 1983, s. 187).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yatırım bankaları önemli fon kaynağı sağlayan finansal kuruluşlar arasında yer almaktadır. Yatırım bankalarının ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi adına kamu ya da özel sektör tarafından gerçekleştirilen projelere gerekli olan sermaye ihtiyacını karşılayabilmek için önemli bir konumda olduğu da söylenebilir (Keskin & Yücel, 2022, s. 955). Yatırım bankalarının asıl işlevi fon ihtiyacı olan yatırımcıların fon fazlası olan tasarruf sahipleri ile karşılaşmasını sağlayan finansal aracı bir kurum olmaktır. Yatırım bankaları devlet ve özel sektör gibi paydaşların uzun veya orta vadeli fon taleplerini karşılayabilmek için hisse senetleri, tahvil gibi kıymetli evrakları arz edebilen bankalardır ayrıca yatırım bankaları, kredi fon kaynaklarını iki yıl ve daha fazla süreli projeleri fonlama şeklinde kullanırlar (Akbulak, Kavaklı, & Tokmak, 2004, s. 82).

1.2.3. Kalkınma Bankaları

Kalkınma bankaları, ekonomik ve sosyal kalkınmayı teşvik eden proje ve programlara fon ve diğer destek biçimlerini sağlayan devlet destekli finansal kuruluşlardır (De Aghion, 1999). Yüksek kâr amacıyla değil düşük kârlılıkla çalışan kalkınma bankalarının temel amacı kalkınmayı desteklemek için sosyal faydayı maksimize etmek olarak görülmektedir. Geçmişi I. Dünya Savaşı'ndan öncelere dayanan

kalkınma bankalarının ilk örneklerini, 19. Yüzyıl ortalarında Fransa'da faaliyete geçen "French Credit Mobilier" ve hatta daha da önceleri Belçika'da kurulan "Société Generale de Mobilier" oluşturmaktadır. Bu bankalardan "French Credit Mobilier" aynı zamanda, günümüzde gelişmekte olan ülkelerde öneklerine rastlanan modern anlamıyla kalkınma bankacılığı uygulamasının da tarihteki ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Söz konusu kurum, faaliyette bulunduğu yıllarda, ülke içinde çeşitli sigorta şirketlerini desteklemek, ilk Fransız transatlantik hattını gerçekleştirmek gibi başarılı işlere imza atmasına karşın, 1967'de faaliyetine son vermiştir. II. Dünya Savaşı'ndan önce kurulan Kalkınma Bankaları, 1930 krizinden sonra hissedilen yeniden yapılandırma ihtiyacından doğmuştur. Bununla birlikte, Savaş'ı izleyen yıllarda, gelişmekte olan ülkelerde yoğun bir kalkınma çabasına tanık olunmuştur (Ağdaş, 2002).

Ülkeler tarafından kendi iç ekonomik kalkınmalarını teşvik etmek için oluşturulmuş birçok ulusal kalkınma bankası da bulunmaktadır. Bu bankalar genellikle hükümetlerin mülkiyetindedir ve onlar tarafından işletilmektedir ve ülke içindeki belirli sektörler veya bölgeler için finansman sağlama yetkisine sahiptirler. Genel olarak, bu bankalar kendi ülkelerindeki ve bölgelerindeki ekonomik kalkınmayı desteklemek için çeşitli finansal hizmetler sunmaktadır. Diğer şeylerin yanı sıra altyapı projelerinin finanse edilmesine, küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ'ler) kredi sağlanmasına ve sosyal ve çevresel projelerin desteklenmesine yardımcı olabilirler (De Aghion, 1999).

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB), sanayici girişimcilere mali ve teknik destek sağlayarak Türkiye'deki sanayileşme sürecinde önemli rol oynamıştır. TSKB'nin hedefi, sanayi girişimciliğini geliştirmek ve ticari fonları sanayi sektörüne kanalize etmektir. TSKB, özel sektörün öncülüğünde gerçekleşen sanayileşme bağlamında (Coşar, 2003);

- ✓ Yurt içindeki girişimcilik potansiyelinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi,
- ✓ Girişimcilere proje seçimi, şirket kurulumu ve sonrasında finansal ve teknik destek sağlanması,
- ✓ Üretim süreçlerine yardımcı olunması,
- ✓ Yönetim, finansman ve pazarlama organizasyonu

Banka, bu işlevleri yerine getirmek için kredi sağlar, ortak girişimlere katılır ve yabancı sermayenin sağlanmasına yardımcı olur. Aynı zamanda sermaye piyasasının geliştirilmesi için de çalışmaktadır. TSKB, potansiyelleri belirleyerek girişimcilere hem finansal hem de teknik destek sağlayarak sanayi sektörünün gelişiminin finansmanında ve desteklenmesinde önemli rol oynayan bir kalkınma bankası örneğidir.

1.2.4. Katılım Bankaları

Faizsiz bankacılık olarak bilinen katılım bankacılığı sistemi ilk olarak Mısır'daki tarım sektörünü desteklemek ve ticari ihtiyaçlarını karşılamak için, tarımla uğraşan insanların faaliyetlerine yardımcı olmak amacıyla "müteselsil kefalet" argümanıyla kurulmuştur. Diğer bankacılık sistemlerinden farklı olarak tek çatı altında farklı şekillerde hizmet sunabilme özelliği ile ayrışmaktadır. 1977 yılında kurulan, katılım bankaları arasında bilgi akışını sağlamak, teknik destek vermek ve kalkınmayı teşvik etmek amacıyla "Uluslararası İslam Bankaları Birliği" ve "İslami Bankacılık ve Ekonomi Kurumu" ile katılım bankacılığı konusunda önemli bir adım atılmıştır (Dikmen, 2019, s. 22).

Katılım bankaları, reel ekonomiyi finanse edebilmek için mali sektörde faaliyet gösteren ve bankacılık hizmeti sunan kurumlardır. Geleneksel bankacılık sistemi, tasarruf sahibi olanlardan toplanılan mevduatlara faiz uygulaması yaparken, katılım bankacılığı kâr payı adı altında müşterilerle ticari ilişki kurmayı amaçlamaktadır. Katılım bankacılığında sistem, tasarruf sahiplerinden toplanılan fonları, faizsiz finansman adı altında ticaret ve sanayide değerlendirerek, oluşan kâr veya zararı tasarruf sahipleriyle paylaşma prensibi üzerine işlemektedir (MASAK, 2020, s. 11). Katılım bankacılığı, alternatif bir sistem gibi görünmenin dışında diğer bankacılık hizmetlerini de sunabilen tamamlayıcı bir unsur olarak görülmektedir. Ticaret ve sanayi için hammadde, emtia, gayrimenkul, makine ve teçhizat gereksinimlerinin karşılanması, katılım bankacılığı ilkelerine uygun olarak, mal alım satımının finansmanı yoluyla sağlanmaktadır. Katılım bankaları, mevduat bankalarına rol ve fonksiyon açısından benzemektedir ancak katılım bankaları fon toplama ve kullandırma yöntemlerinden dolayı mevduat bankalarından farklılık göstermektedir. Özellikle tüketicilere sunmuş oldukları alternatif finansal araçlar doğrultusunda

katılım bankaları, bankacılık sektörü içerisinde reel ekonomiyi finanse etmeyi amaçlamaktadır. Fakat kurulan bu ilişkilerde taraflar arasında mutlak bir risk olduğu için toplanan fonların genellikle ticari alan ya da verimli teşebbüslerde kullanıldığının vurgusu da yapılmalıdır (Özulucan & Deran, 2009, s. 87).

1.3. Bankacılık Sektörünün Ekonomideki Yeri

Bankacılık sektörü ekonominin ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla bu sektör ekonominin refahında önemli bir rol oynamaktadır. Zayıf bir bankacılık sektörü, bir ekonominin uzun vadeli sürdürülebilirliği açısından sorun yaratmakla beraber, ekonomik krizlere yol açabilecek bir finansal krizin tetikleyicisi niteliği de taşıyabilmektedir.

Finansın makroekonomik yapı ve ilişkiler sistemindeki rolü genellikle bankacılık sektörü üzerinden tartışılmakta ve sektörün ekonomik etkileri literatürde vurgulanmaktadır (Levine, 1997; Beck, Demirgüç-Kunt, & Levine, 2000; Craigwell, Downes, & Howard, 2001; Beck & Levine, 2004; Loayza & Rancière, 2006; Herwartz & Walle, 2014; Prochniak & Wasiak, 2017). Finans sektörü ekonomide önemli bir rol oynamaktadır. Mevduat toplayarak ve bunları bireylere ve işletmelere kredi olarak yeniden tahsis ederek, finansal kurumların risk yönetimine yardımcı olmakta ve verimlilik artışını desteklemektedir. Bu sürecin yürütülmesinde ise bankaların önemli payı söz konusudur. Levine (1997), bankacılık sisteminin gelişimi de dâhil olmak üzere finansal gelişmenin, sermayeyi etkin bir şekilde harekete geçirmenin ve tahsis etmenin, işletmelere risk yönetiminde yardımcı olacağını, mal ve hizmetlerin alım satımını teşvik edeceğini ve sermaye birikimi ve teknolojide büyümeyi teşvik edeceğini savunmakta ve dolayısıyla ekonominin büyümesinde itici bir güç olacağını vurgulamaktadır. Aghion, Dewatripont ve Rey (1999) tasarruf ve yatırımı birbirine bağlayan bir kanalın olmaması ile karakterize edilen az gelişmiş finansal piyasalara sahip ülkelerin yavaş büyüme eğiliminde olduğunu ve sıklıkla durgunluğa ve makroekonomik istikrarsızlığa düştüğünü iddia etmektedir. Levine, (2005) finansal gelişimi, finansal sistemin işlevlerini en iyi şekilde yerine getirebilmesi için finansal aracıların, finansal piyasaların ve finansal araçların bilgi işleme, işlem maliyetlerini en aza indirme ve finansal işlem sözleşmelerinin yürütülmesini sağlama konusunda iyi performans gösterdiği bir süreç olarak görmektedir. Giovannini, Lacopetta ve Minetti

(2013) Finansal gelişmeyi, ekonomik kuruluşların riskleri yönetme, yeniliği teşvik etme ve bilgi maliyetlerini azaltma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacak bir araç olarak değerlendiren benzer bir görüşe sahiptir. Böylece finansal kaynakların ve yatırım faaliyetlerinin tahsisinde verimliliğin artmasına, sonra da ekonomik büyümeye yol açar. Nitekim finansal sistemin gelişimi her zaman istikrarlı bir yolda ilerlememektedir. Finansal sistemin büyümeyi desteklemekte başarısız olmasına neden olabilecek finansal krizlerin patlak verdiği belirsizlik dönemleri de vardır (Loayza & Rancière, 2006; Prochniak & Wasiak, 2017).

Haber, North ve Weingast (2008), bir bankacılık sisteminin işleyen herhangi bir ekonominin kalbi ve can damarı işlevi gördüğünü ileri sürmüştür. Bir bankacılık sistemi, ekonomik büyüme ve kalkınmanın anahtarıdır. Zenginliğin kilidini açmak, fırsatlar yaratmak, iş sağlamak ve ticareti kolaylaştırmak için çok önemlidir. Bireylerin ve işletmelerin küresel ekonomiye katılmaları için bir mekanizma sağlar. Özellikle ticari bankalar, genel finansal sistemde ve ayrıca reel ekonomide önemli bir rol oynamaktadır. Finansal sistemin kilit bir bileşeni olan bankalar, tasarruf sahiplerinden toplanan fonları, iyi organize edilmiş ve verimli bir şekilde borç alanlara dağıtır. Finansal kuruluşlar hem borçlanma hem de tasarruf fırsatları hakkında bilgi edinmeyle ilgili riskler ve yüksek maliyetle ilgili olarak düşük maliyetle uzmanlaşmış hizmetler sunar. Bu hizmetler, tüm ekonominin etkin ve verimli çalışmasına destek olur.

Fon arz edenler ve fon talep edenlerin bir araya gelmesine olanak sağlayan bankacılık sektörü ülke ekonomilerinde önemli bir rol ve fonksiyona sahiptir. İlk olarak, bankacılık sistemi en verimli işletmelere veya yatırım projelerine kredi sağlayarak, kıt mali kaynakların tahsisini iyileştirmeye yardımcı olmaktadır. Öte yandan Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine (2000) çalışmasında bankaların likidite yaratmasının ülkeler ve endüstriler arasında daha yüksek ekonomik büyüme ile ilişkili olduğunu, ancak önemli doğrusal olmayan etkilere sahip olduğunu, somut yatırımı teşvik ederken borç finansmanına daha fazla bağımlı olan sektörlerde soyut yatırımı desteklemediğini vurgulamaktadır. İkincisi, bankacılık sistemi, tasarruf ve banka borçlanması yoluyla hane halkına uygun tüketimi planlama ve uygulama konusunda yardımcı olmaktadır (Allen, 2001). Üçüncüsü, bankacılık sistemi kısa vadeli yükümlülükleri uzun vadeli varlıklara çevirerek ekonomiye likidite sağlamaktadır (Diamond & Dybvig, 1983). Bu faaliyet sayesinde, bankacılık sistemi, tasarruf sahiplerinin likidite risklerini

yönetmelerine yardımcı olurken, uzun vadeli yatırım projelerine sermaye sağlamaktadır. Dördüncüsü, bankacılık sistemi mal ve hizmet akışını hızlandırmaya, ödeme sürecini hızlandırmaya ve sermaye akışını hızlandırmaya yardımcı olarak ekonomik büyümeyi de desteklemektedir. Makroekonomik politika yönetimi açısından bankacılık sistemi, merkez bankasının para politikası aktarımını gerçekleştirmek ve her dönem için politika hedeflerine ulaşmak için kullanabileceği bir kanal niteliği taşımaktadır.

Özetle Çağdaş bankacılık teorisine göre, bankacılık işlevleri şu şekilde sıralanabilir (Carletti, Claessens, Fatás, & Vives, 2020):

(i) Bilgi işleme ve borç alanların izlenmesi;
(ii) Vade dönüşümü ve likidite;
(iii) Ödeme hizmetleri;
(iv) Risk yönetimi.

Bu işlevler, bankaların ortaya çıkışının ve onlara özgü iş modellerinin yanı sıra, krizlere karşı kırılganlıklarının gerekçesini sağlamaktadır.

Öte yandan bankacılık sektörü de önemli bir işverenlerden biri olarak ele alınmaktadır. Bankalar istihdam unsuru olmanın dışında sektörde yetişmiş kalifiye çalışan sermayesi ile diğer sektörlerin de gelişimine olanak sağlayarak beşeri sermayenin de oluşmasına katkı yapmaktadır. Özellikle, COVID-19 salgınından önce, bankaların dijital dönüşümünü desteklemek için yeni yeteneklere sahip çalışanları işe almaları ve mevcut çalışanların yeniden eğitilmesi yoluyla sektörü yeniden canlandırmak için zaten büyük fırsatlar yaratmıştır.

Bankacılık sektörü, ekonomideki bu önemli rolü nedeniyle de ekonomiye çok büyük zarar verme kabiliyetine de sahiptir. Bu sektörde oluşacak kırılganlık ileri geri bağlantısı yüksek bir sektör olması nedeniyle ekonomide deprem etkisi yaratabilmektedir. Örneğin, 2007'de bazı bankaların eşik altı kredi vermelerinin ekonomiyi bir çıkmaza sokması sonucu 2007-2009 Küresel Finans Krizi'nin oluşmasına ortam yaratmıştır. Kriz sonrası yürürlüğe giren düzenleyici reformlar, gelecekte benzer bir krizin önlenmesine yardımcı olabileceği gibi sektörün ekonomiye etkilerini de değişmesin, mümkün kılabilecektir.

1.4. Türk Bankacılık Sektörü

1.4.1. Türk Bankacılık Sektörü Yapısı ve Özellikleri

Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluşunun ilk dönemlerinde yabancı bankaların ağırlıklı olduğu finans sistemindeki yabancı sermaye bağımlılığını azaltmak adına liberal bir anlayış ile özel sektör bankacılığı teşvik edilmiştir. 1930 yılına gelindiğinde de Osmanlı Bankası'nda bulunan emisyon yetkileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) kurularak devir alınmıştır (Artun, 1980, s. 41-42). 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik kararlar, Türk bankacılığı üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Kapalı ekonomi politikaları geride bırakılarak piyasa ekonomisine dayalı politikalar benimsenmiştir. Bu politikalar doğrultusunda ihracat temelinde büyüme politikası, piyasada faiz belirlenmesine olanak tanınması, yerli ve yabancı bankaların kurulmasına izin verilmesi, ortak bir muhasebe sistemi uygulanması, Sermaye Piyasası Kanunu ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının kurulması, TCMB bünyesindeki İnterbank' ın (Bankalar arası Para Piyasası) oluşturulması sağlanmıştır (Sümer, 2016, s. 5). 2000 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz dolaylı olarak Türk bankacılık sistemini de etkilemiştir. Yaşanan gelişmelerin sabit bir noktaya gelmesi beklenirken Şubat 2001 siyasi krizi, bankacılık sisteminde büyük bir yıkım yaşanmasına neden olmuştur. Bankacılık sektörü, kriz döneminde yoğun döviz talebi, kamu bankalarının likidite ihtiyaçlarının karşılanamaması ve astronomik boyutlara ulaşan faiz hadleri nedeniyle kriz derinleşmiştir ve 2001 yılında "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ile Türk Bankacılık sektörünün mali yapısı, faaliyetleri ve piyasa yapısı yeniden yapılandırılmıştır (Fırat & Demirtaş, 2012, s. 29).

Kaynaklarının aktarımını sağlayan bankacılık sektörü, her ülkede iktisadi ve sosyal gelişmelerin farklılıkları doğrultusunda Türk finansal sisteminde de olduğu gibi önemli bir yer tutmaktadır (Fırat & Demirtaş, 2012, s. 31). Genellikle sosyal ve iktisadi gelişmeler finansal sistemin bir parçası olan bankacılık sektörünü etkilemektedir ve Türkiye'de bankacılık sektörünün payı dönemler içerisinde azalmasına rağmen hala bu sistem içerisinde önemli bir paya sahiptir. 2009 yılından itibaren Türkiye'de finansal sistemin bilanço büyüklüğünün %88,3'ü bankacılık sektörü tarafından oluşturulmaktadır (Akın, 2018, s. 59).

Türk Ticaret Bankası ve Destek Yatırım Bankası'nın lisanslama süreçleri neticesinde 2021 yılsonu itibarıyla banka sayısı 57'ye ulaşmıştır. Dijitalleşme ve müşteri tercihlerindeki değişimin sonucu olarak personel ve şubelerde azalmalar görülmektedir. 1 Ocak 2022 tarihli dijital bankacılık mevzuatı, bu personel düşüşünün devam edeceğini göstermektedir. Yapılan düzenlemeye göre, dijital bankalar sadece KOBİ ve finansal tüketiciler için kredi hizmetleri sunabilmektedir. Bu düzenleme Türkiye'de fintech firmalarına dijital banka olma olanağı sunarken, servis modeli bankacılığının yasal zeminini de oluşturmuştur. Bu düzenleme Türkiye fintech ekosistemi ve finans sektörü için çeşitli önemli fırsatlar da beraberinde getirmektedir (KPMG, 2022).

COVID-19 pandemi sonrası uygulanan ekonomik büyüme, para politikaları Türk bankacılık sektörünün 2021 yılı faaliyetlerini şekillendirmiştir. Pandemi sürecinde ekonomi üzerinde olumsuz etkiler oluşmakla beraber son dönemde bu etkilerin hafiflemeye başladığı görülmektedir. Sektör bilançosu yıl boyunca istikrarlı ve orta düzeyde bir artış gösterirken, son çeyrekte bu artış hızlandığı görülmektedir. Para ikamesi ve enflasyon nedeniyle Türk Lirası likiditesi önem kazandı. Bu nedenle mevduat faizleri kredi faizlerinden daha hızlı yükselmiştir. Pandemi sonrası yeni dönemde TCMB tarafından, 2022 yılının başlarında döviz rezervlerini daha güçlü hale getirmek için uygulamaya konulan ihracat gelirlerinin yüzde 25'inin TCMB'ye satılması uygulamasıyla reeskont kredisinden faydalanmak isteyen firmaların döviz mevduatlarını kısmen TL'ye çevirme yükümlülüğü yürürlüğe girmiştir (TBB, 2022a).

Hazine ve Maliye Bakanlığı desteği altında tasarruf sahiplerini kur hareketlerine karşı korumak için TL talebine karşılık verilecek politikalar uygulanmıştır ve altın ya da yabancı para birimleri "Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat" adı altında işleme tabi tutularak TL talebi destekleme programı devreye alınmıştır. TCMB destekli program doğrultusunda müşterilerin yabancı para mevduatlarından TL mevduatı hesaba dönüşümü amaçlanmıştır. TCMB tarafından 2022 yılı Şubat ayında "TL Yuvam" programı ile yurt dışındaki yerleşik vatandaşlar ile bu vatandaşların yurt dışındaki şirketlerinin tasarruflarını Türkiye'deki bankalarda hem korumayı hem de değerlendirmeyi hedeflemektedir. TL'yi destekleyen ürünlerine ek olarak, TCMB zorunlu karşılık politikalarında da adımlar atmıştır.

Finansal kuruluşlar, düzenleme ve denetleme sistemi: Kredi kuruluşlarının düzenlenmesi ve denetimi Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından yapılmaktadır. Sermaye Piyasası Kurumu, sermaye piyasası kurumlarının düzenlenmesi ve denetiminden sorumludur. Sigorta sektörünün faaliyetlerinin düzenlenmesi ve denetimi Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu uhdesindedir. Ödeme sisteminin çalışması ve ödeme şirketlerinin gözetim ve denetimi Merkez Bankası tarafından yapılmaktadır (TBB, 2022a).

Tablo 2. Türkiye'de Finansal Sektörde Düzenleme ve Denetim

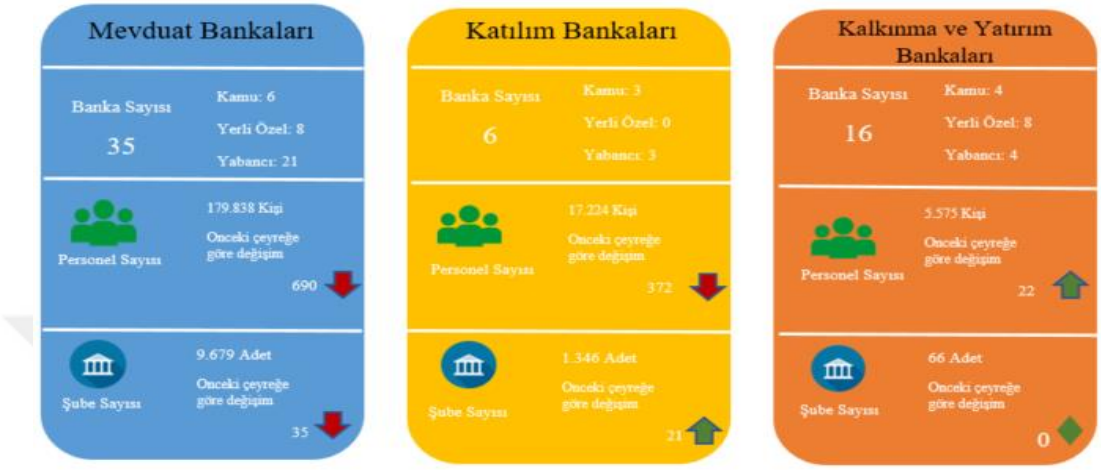
Finansal Kurumlar/İşlemler	**Düzenleme ve Denetleme Otoritesi**
Banka ve Diğer Kuruluşlar	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
Bankalar	
Finansal Kiralama Şirketleri	
Faktoring Şirketler	
Finansman Şirketleri	
Varlık Yönetim Şirketleri	
Sermaye Piyasası Kuruluşları	
Yatırım Fonları	Sermaye Piyasası Kurumu
Aracı Kurumlar	
Gayrimenkul Yatırım Ortakları	
Menkul Kıymet Yatırım Ortakları	
Portföy Yönetim Şirketleri	
Girişim Sermayesi	
Emeklilik Yatırım Fonları	
Sigorta/Reasürans Şirketleri Emeklilik Şirketleri	Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu
Ödeme Sistemleri	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
Tasarruf Sigorta Sistemi	Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu
Suç Gelirleriyle Mücadele ve Terörün Finansmanının Önlenmesi	MASAK

Kaynak: (TBB, 2022a).

1.4.2. Türk Bankacılık Sektörünün Mevcut Durumu

Türk Bankacılık Sektöründe Haziran 2022 itibari ile 57 banka bulunmakla beraber bunların 35'i mevduat, 6'sı katılım ve 16'sı kalkınma ve yatırım bankasıdır. Sahiplik

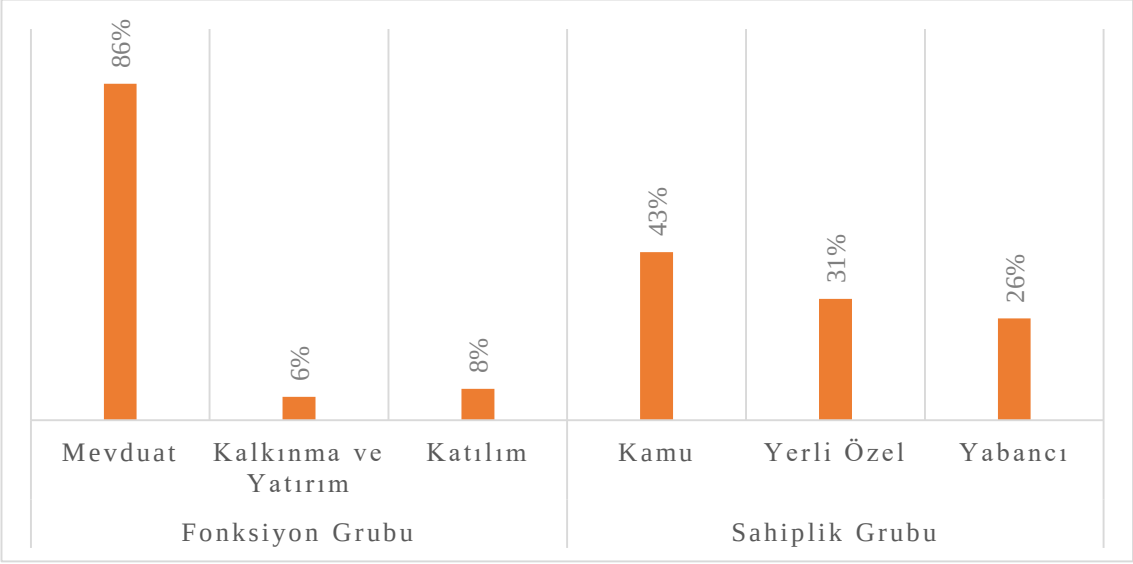
gruplarına göre bu bankalar incelendiğinde 13 kamu, 16 yerli özel ve 28 yabancı banka sektörde faaliyet göstermektedir. Haziran 2022 verilerine göre çalışan sayısı toplam 202.637 kişi olduğu görülmüştür. Sektörde toplam şube sayısı ise bir önceki çeyreğe göre 14 adet artış göstermiş ve toplam şube sayısı 11.091'e ulaşmıştır.

Şekil 1. Bankacılık Sektörü Verilerinin Banka Gruplarına Göre Dağılımı

Kaynak: (BDDK, 2022).

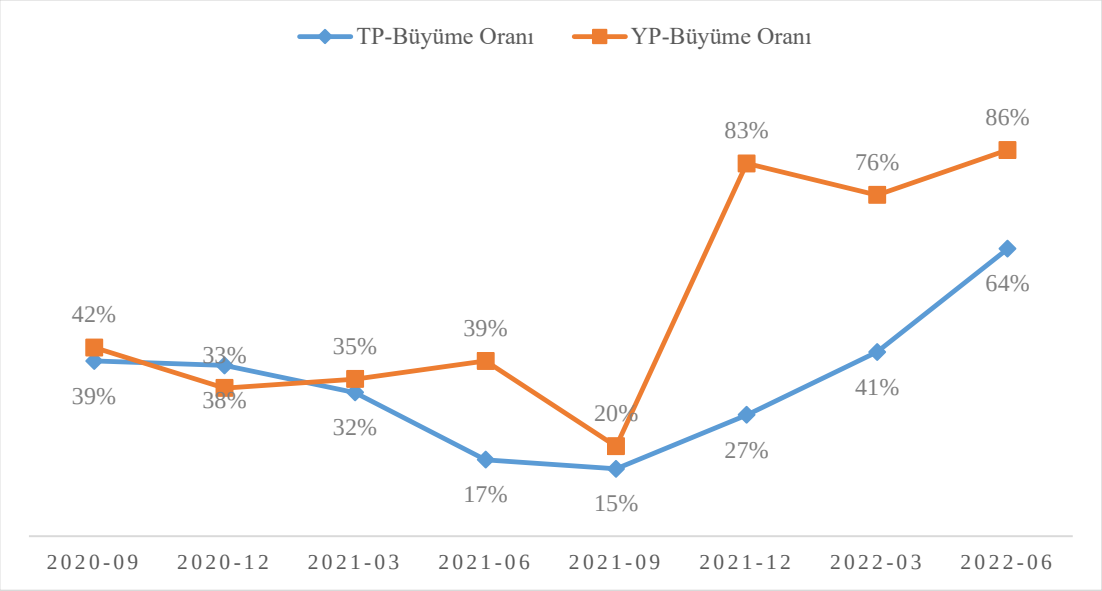
2022 yılının Haziran ayı itibarıyla bankacılık sektöründe toplam aktiflerin %86'sına mevduat bankaları, %6'sına kalkınma ve yatırım bankaları ve %8'ine katılım bankaları sahiptir. Bankaların sahiplik durumuna göre; kamu bankalarının payı %43, yerli özel bankaların %31 ve yabancı bankalar %26 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2. Toplam Aktiflerin Banka Gruplarına Göre Dağılımı

Kaynak: (BDDK, 2022).

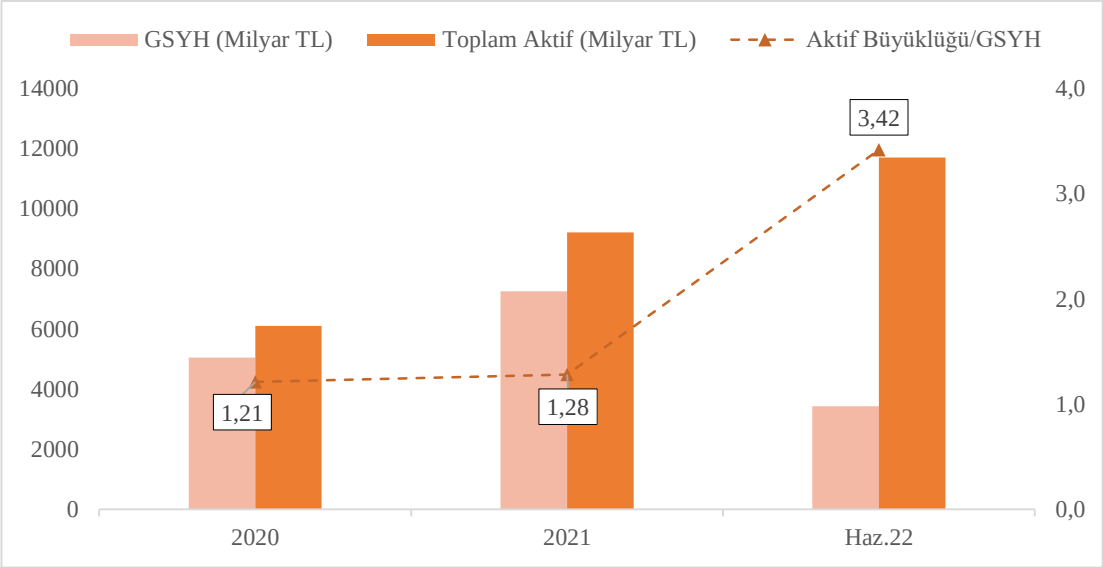
2022 yılı Haziran dönemi itibarıyla, bankacılık sektörünün bir önceki yılın aynı dönemine göre aktif toplamı Türk parasında (TP) %64, yabancı parada (YP) ise %86 oranında artış olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 3. Toplam Aktif Yıllık Büyüme Oranları(%)

Kaynak: (BDDK, 2022).

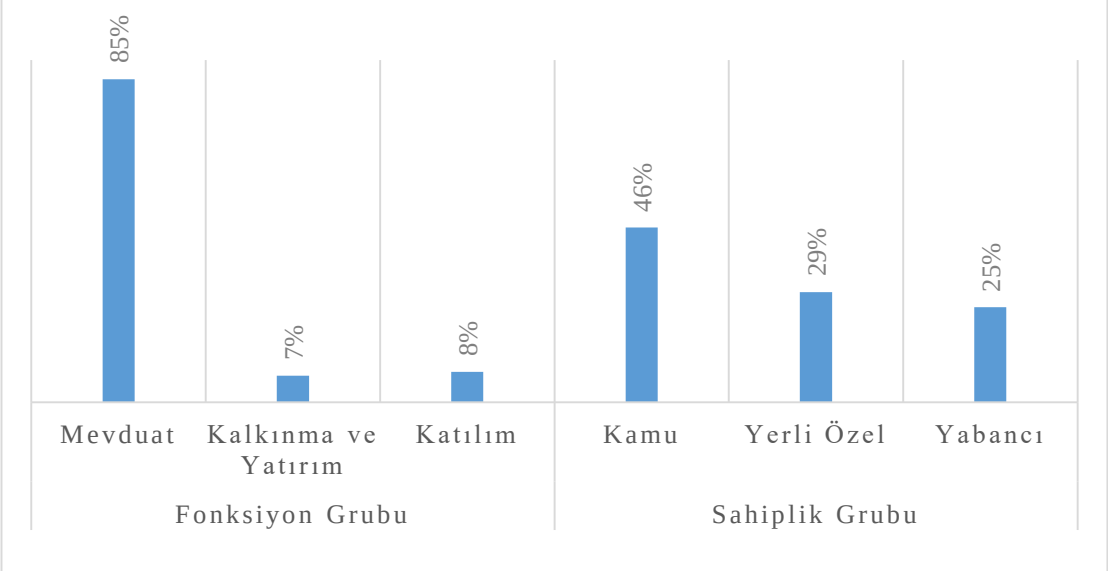
Haziran 2022 dönemi itibarıyla Türk bankacılık sektörünün aktifi toplamı 11.707 milyar TL'dir. 2022 yılı Haziran ayı dönemi itibarıyla, bankacılık sektörünün toplam aktiflerine göre hesaplanan Herfindahl endeksi 7,91'dir. Türk bankacılık sektörünün aktif büyüklüğünün GSYH'ye oranı 2021 yılsonu itibarıyla 1,28 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 4. Sektörün Aktif Yapısı

Kaynak: (BDDK, 2022).

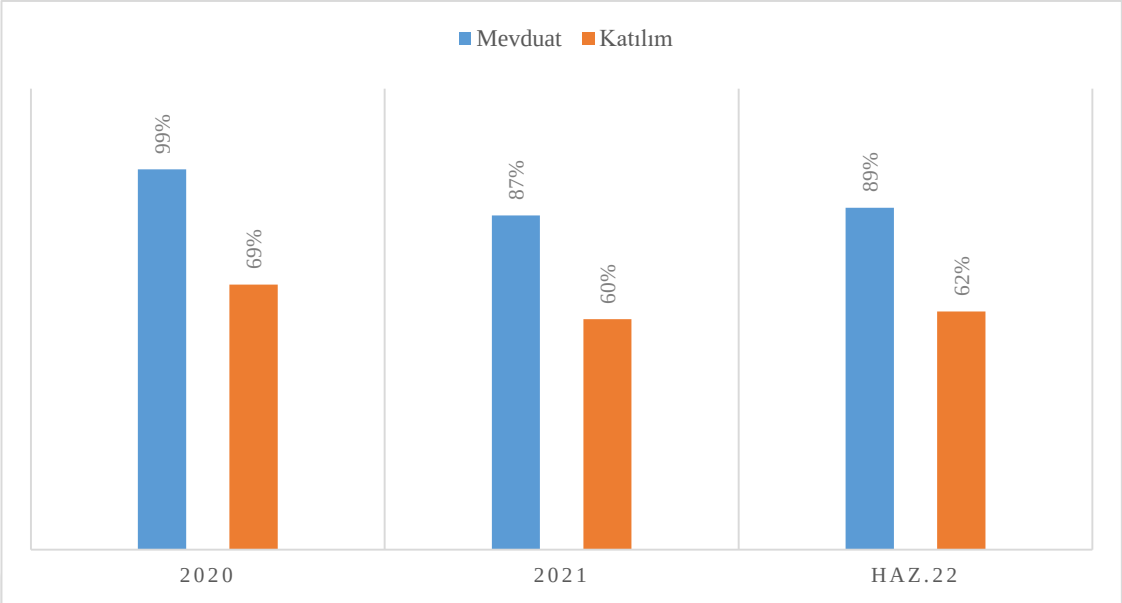
Türk Bankacılık Sektörünün toplam kredi tutarı, Haziran 2022 dönemi itibarıyla bir önceki yılsonuna göre %28.11 artarak 6.279 milyar TL olmuştur. Toplam aktif oranı ve aktif büyüklüğü/ GSYH oranı yıllara göre yükseliş trendini devam ettirmektedir.

Şekil 5. Kredilerin Banka Gruplarına göre Dağlımı

Kaynak: (BDDK, 2022).

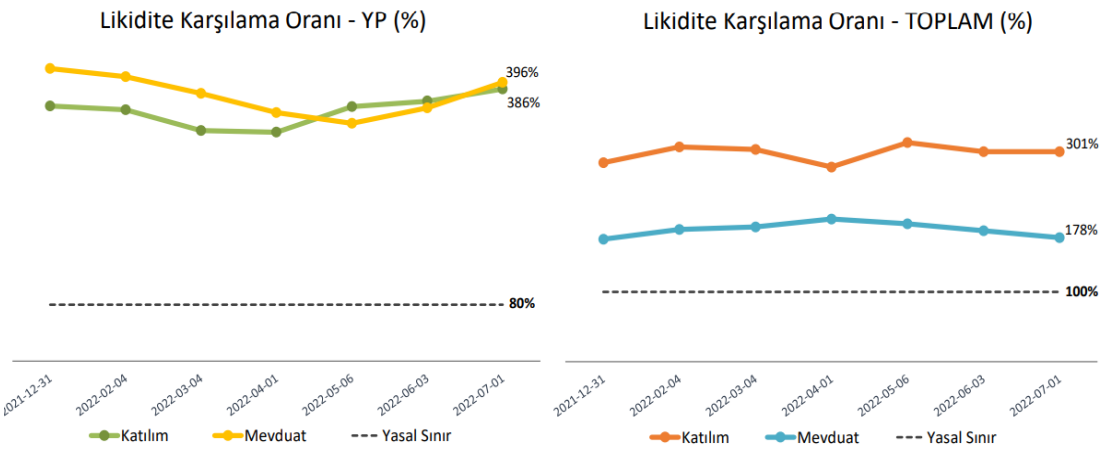
Toplam kredi tutarının toplam mevduat/katılım fonu tutarına oranı, Haziran 2022 dönemi itibarıyla mevduat ve katılım bankaları için sırasıyla %89 ve %62 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 6. Kredilerin Mevduat ve Katılım Fonu Dağılımı

Kaynak: (BDDK, 2022).

Bankaların Likidite Karşılama Oranının Hesaplanmasına İlişkin Yönetmelik çerçevesinde sınırlamalara tabi olan ve haftalık dönemlerde takip edilen mevduat ve katılım banka gruplarının; Yabancı para likidite karşılama oranları 2022 yılı Haziran ayının son haftası itibarıyla sırasıyla %396 ve %386 olmakla beraber yasal sınır olan %80'in üzerinde gerçekleşmiştir. Toplam likidite karşılama oranları 2022 yılı Haziran ayının son haftası itibarıyla sırasıyla %178 ve %301 olup, yasal sınır olan %100'ün üzerinde gerçekleşmiştir.

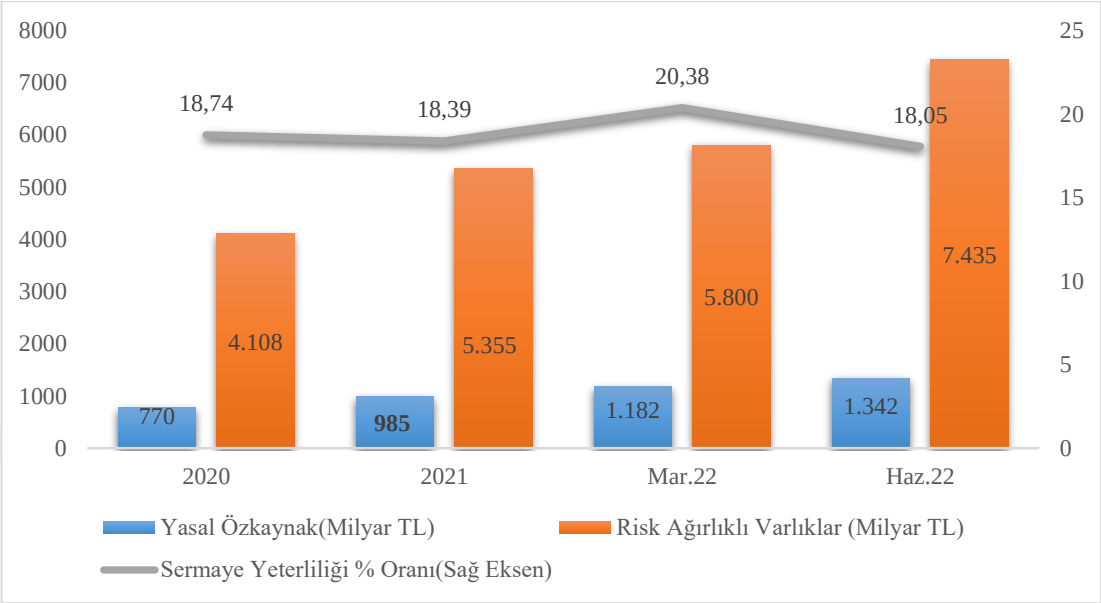

Şekil 7. Likidite Karşılama Oranı

Kaynak: (BDDK, 2022).

Türk Bankacılık Sektörünün sermaye yeterliliği standart oranı Haziran 2022 döneminde %18,05 olarak gerçekleşmiştir. Yerli özel ve yabancı banka gruplarının

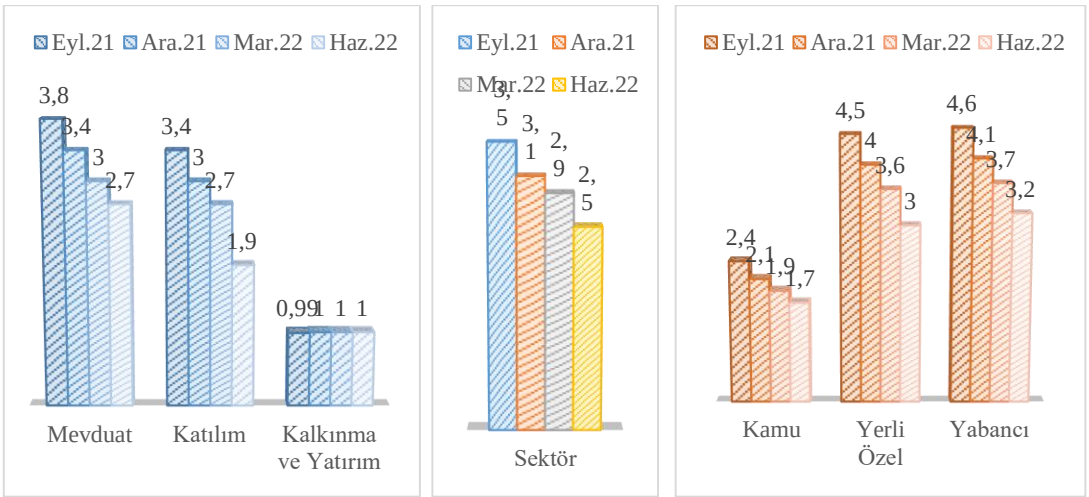
oranları sırasıyla %20,03 ve %18,43 olmakla beraber sektör ortalamasının üzerinde değerler aldığı görülmektedir.

Şekil 8. Sermaye Yeterliliği Standart Oranın Gelişimi

Kaynak: (BDDK, 2022).

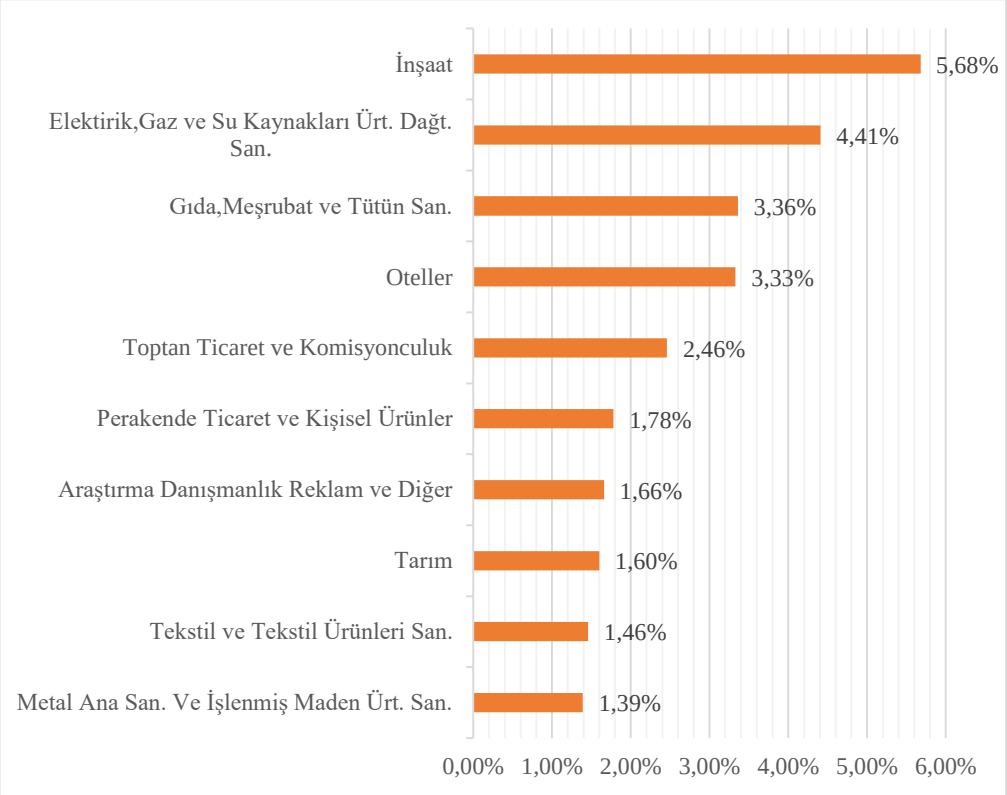
Bankacılık sektöründe Takibe Dönüşüm Oranı (TDO), Haziran 2022 döneminde mevduat bankalarında %2,7, yabancı bankalarda %3,2 olarak gerçekleşmiştir. Risk ağırlıklı varlıklar ve yasal öz kaynak oranı yıllara göre yükseliş trendini sürdürmektedir ancak sermaye yeterliliği oranı dalgalı durumunu devam ettirerek düşüş trendini yakalamaktadır.

Şekil 9. Takibe Dönüşüm Oranının Gelişimi

Kaynak: (BDDK, 2022).

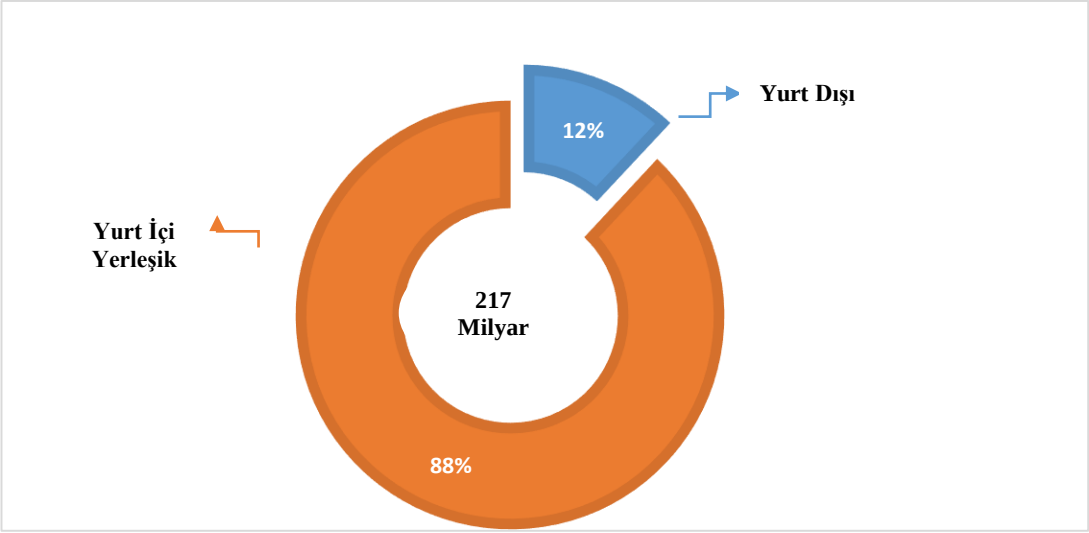
Bankacılık sektörünün aktif kalitesini gösteren takibe dönüşüm oranları, bankaların kullandırmış olduğu kredilerin geri ödenmemesi sonucunda banka kârlılığı üzerinde de etkili olabilecektir. Takibe dönüşüm oranlarının yıllar içindeki seyri dikkate alındığında Kalkınma ve Yatırım Bankacılığı dışında tüm bankalarda düşüş görülmektedir.

Şekil 10. Seçilmiş Sektörlere İlişkin Takibe Dönüşüm Oranları (%)

Kaynak: (BDDK, 2022).

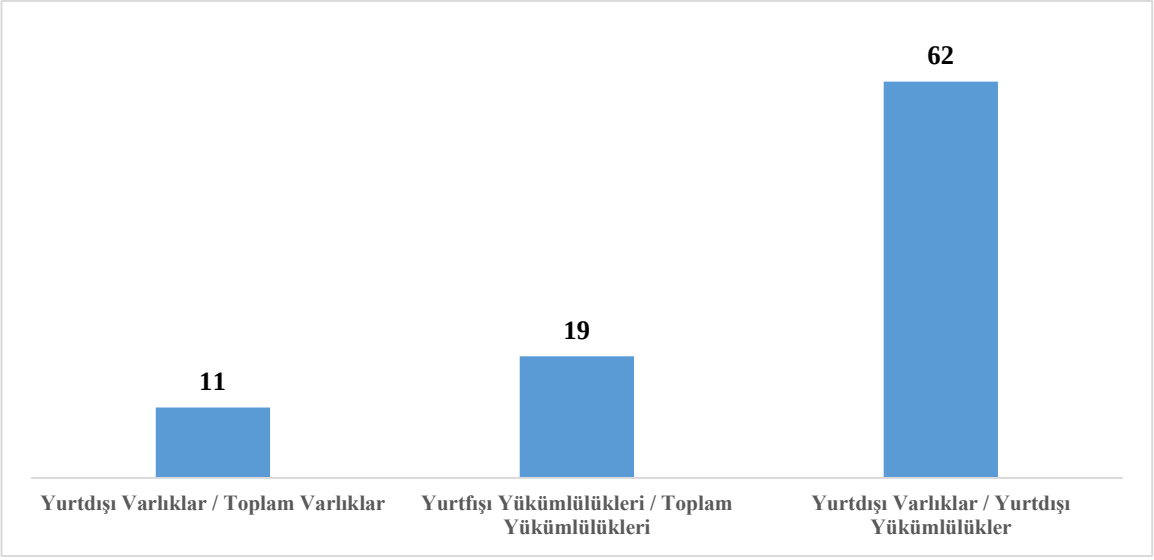
Haziran 2022 dönemi itibarıyla, sektörel krediler içerisindeki takibe dönüşüm oranları şöyle gerçekleşmiştir: inşaat sektöründe %5,68, elektrik, gaz ve su kaynakları üretim, dağıtım, sanayi sektöründe %4,41 ve gıda, meşrubat ve tütün sanayi sektöründe %3,36.

Şekil 11. Bankalarda Saklanan Kamu Borçlanma Senetlerinin Dağılımı

Kaynak: (BDDK, 2022).

2022 yılı Haziran sonu itibarıyla, bankalarda saklanan kamu borçlanma senetlerinin toplam piyasa değeri 217 milyar TL olup, %88'i yurt içi yerleşiklere aittir. Bankacılık sektöründe, yurtdışı varlıkların toplam varlıklara oranı yüzde 11, yurtdışı yükümlülüklerin toplam varlıklara oranı ise yüzde 19'dur. Ayrıca, yurtdışı varlıklar, yurtdışı yükümlülüklerin yüzde 62'si seviyesindedir.

Şekil 12. Bankacılık Sektörü Dışa Açıklığı(%)

Kaynak: (BDDK, 2022).

Toplam mevduat Haziran 2022 döneminde yüzde 9 oranında büyüyerek 5.303 milyar TL (398 milyar dolar) olmuştur. Bilanço yüzde 58'i mevduat ile finanse edilmiştir ve mevduatın GSYH'ya oranı yüzde 74'tür.

2. KRİZLER, NEDENLERİ VE SONUÇLARI: TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Kriz Tanımı

Kriz ve felaket terimleri genellikle eşanlamlı olarak kullanılır ve açıkça ilişkilidirler. Her ikisi de 'olmayan' kategorisine ait olaylarla ilgilenir: beklenmedik, istenmeyen, hayal edilemez ve genellikle yönetilemez durumlardır (Hewitt, 1983).

Ekonomik kriz, ekonominin temel yapı taşları olarak kabul edilen mal, hizmet, üretim ve döviz fiyatları üzerinde kabul edilebilir seviyelerin ötesinde yaşanan şiddetli dalgalanmalara olarak ifade edilebilmektedir. Bu dalgalanmalar, ekonomik veya finansal açıdan istikrarsızlığa neden olmakla beraber ekonomik büyümeyi yavaşlatabilmektedir. Friedman ve Schwartz tarafından (1963) mali krizler bankacılık panikleriyle ilişkilendirilip para arzındaki daralmalar krizin ana kaynağı olarak değerlendirilmekte ve toplam ekonomik faaliyete ilişkin ciddi bir daralmaya yol açtığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla monetarist bakış açısıyla ele alındığında varlık fiyatlarındaki ciddi düşüş ve iş başarısızlıklarındaki artışa rağmen bir bankacılık paniği ve bunun sonucunda para arzında keskin bir düşüş potansiyeli olmayan gerçek mali kriz olayları kriz olarak nitelendirmekten imtina edilmektedir (Mishkin, 1992). Dymski (2012) finansal krizlerin iki bileşeni olduğunu ifade etmektedir. Bu bileşenlerden ilki, finansal sistemi oluşturan aktörlerin biri veya birkaçı kötü bir şekilde hasar görür veya çöker; ikincisi ise var olan çöküşle finansal sistemin bir parçası olduğu genel ekonomi için büyük sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla eğer finansal sistem çökerse ve ekonomi etkilenmezse bu durumun kriz olarak ifade edilmesi mümkün değildir aynı zamanda ekonominin geneli mali sistemin işleyişiyle ilgili olmayan nedenlerle krize girmişse burada ekonomik bir krizden söz edebilmektedir. Parasız, Ekren ve Tuna (2013), bir ekonomide finansal sistemin performansı fonların aktarıldığı projelerin verimliliğine ve hedeflenen aktörlere sağlanışının uygunluğuna göre belirlenmektedir. Fon kullanımları yanlış yerlerde yapılırsa finansal mekanizmalarda tıkanmalar ortaya çıkabilmekte, ekonomi etkisizleşebilmekte ya da ekonomide bir gerileme meydana gelebilmektedir.

Piyasalarda beklenmeyen bir düşüşle ifade edilebilecek olan ekonomik kriz, tüm piyasalarda karar birimlerini temkinli ve kararsız harekete yönlendiren, ekonomik gösterge değerlerinde negatif yöne kayışın desteklediği güven sarsılması olarak da

ifade edilebilmektedir (Seyidoğlu & Yıldız, 2006). Yatırımcılar böylesi kriz durumlarında güvenini kaybetmekte, likidite sağlamaktan vazgeçmekte ve duruma temkinli yaklaşmaktadır (Özer, 1999). Bu ve benzeri psikolojik yaklaşım ve açıklamalarla krizleri anlamak ve anlatmak mümkündür.

Özellikle finansal krizlerde, bir ülkenin finansal sisteminin uluslararası likidite bakımından güçlü olmaması sorunu derinleştirir. Kısa vadeli döviz borçları ve döviz kaynaklarının üzerinde borç yükü, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde başlı başına bir kriz sebebidir. Örneğin Asya krizi o tarihlerde çok daha farklı nedenlerden dolayı çıkmıştı. Ana mesele kamu harcamalarıydı. Uluslararası para kaynaklarının azalmasından kaynaklanan dışsal faktör etkisiyle bir krize yakalanabileceği gibi kamu kaynaklarının savurganca harcanması da enflasyonist bir politikaya dönüşebilir. 1982 yılında Şili'de 1994'de Meksika'da çıkan krizlerin temel özellikleri baktığımızda birbiriyle çok örtüşen ve tekrar eden özellikler görünüyor. Dolayısıyla her krizde yeni baştan keşif yapmaya gerek yok. Etrafa bakmak işlerin nereye doğru gideceğini çok rahat görebilmeyi sağlamaktadır. Örneğin tek başına güven bunalımı bile faiz ve fiyatların artmasına neden olan bir etken. Bunalım geçiciyse etkileri ciddi boyuta ulaşmadan çözülebiliyor ama süreğense giderek krize dönüşüyor. En önemlisi de belli bir alana müdahale edildiğinde sonuç alınamıyor. Suyun akışını önlemek için önüne bir set çekmek yetmiyor. Su kendine başka bir yol bulup akmaya devam ediyor. Bir ülkede güven bunalımı ortaya çıktığında insanlar varlıklarını yatırıma aktarmıyor. Yerel para birimi olması gerekenden daha değerli tutulmaya çalışıldığında, dövize spekülatif bir hücum olasılığı artmaktadır (Acar, 2019).

2.2. Kriz Türleri

Küresel ölçekte yer alan her ekonominin bulunduğu jeopolitik konumun, uygulamış olduğu makroekonomik politikaların, enerji kaynaklarının rezerv oranı gibi doğal ve doğal olmayan şartların getirmiş olduğu kırılganlıklar bulunmaktadır. Bu kırılganlıklara sahip olan ulusal ekonomilerde bir krizin başlaması ve bulaşma riskiyle küresel ölçekli bir duruma dönüşmesi muhtemeldir. Dünya küresel ölçekte 1929'da yaşamış olduğu "Büyük Buhran" ile farklı bir perspektife bürünmüştür. Dünya savaşı sonrası Amerika'da küçük ölçekli firmaların büyük ölçekli firmalarla birleşmesi ve bu yeni oluşan firmaların ekonominin çoğunluk payına sahip olması kriz oluşumunu

kolaylaştırmıştır. Bu dönemde yaşanan kriz daha önce görülmemiş düzeyde işsizlik oranları ve uzun süreli resesyon ortamı yaratmıştır. Ancak her dönemin şartları ve gerçekleri ekonomide yeni bir rol ve fonksiyon analizi yapmaya yönlendirmektedir (Turan, 2011, s. 58).

1994 Meksika Krizi; Gelişmiş ülkelerdeki ekonomik iyileşme yanında dünya faiz oranlarında artış sağlarken Meksika ekonomisinde siyasi sorunlar ve olumsuz şartların devamlılığı nedeniyle yabancı sermaye yatırımları düşüş göstermiştir. Uygulanan politikalar sonuç vermemekle birlikte dış sermaye akımlarının durmasına, rezervlerin azalmasına, cari işlemler açığının büyümesine ve faiz oranlarında ciddi yükselişe neden olmuştur. Sonuçta büyüme negatife düşmüş, finansal sistem ağır bir baskı altında kalmış, borçlanan ekonomik paydaşlar borçlarını ödemeyerek bankacılık sektöründe daralmalara ve kriz yaşanmasına neden olmuştur (Seyidoğlu & Yıldız, 2006, s. 217-218).

Asya Krizi, Temmuz 1997'de Tayland Borsası'nda başlayan ve Asya Kaplanları olarak bilinen birçok Doğu Asya ülkesinin, para birimlerinin ve borsalarının çöküşüne etki eden ekonomik kriz olarak adlandırılmaktadır. Meksika Krizi'nden dolayı yatırımcıların tedirginliğinden kaynaklanan ve çok iyi bir seviyede işlem gören Tayland Borsası'nda ani hisse değişiklikleri borsada kriz yaratmaya neden olmuştur. Önce bölgesel olarak yayılan kriz sonrasında küresel bir boyut kazanarak diğer ülkelere bulaşmıştır ve Temmuz 1997'de Tayland Hükümeti dolara endeksli uygulanan sabit kur rejimini bırakma kararı almıştır (Sungur, 1999, s. 126). Borsada panik halde olan yatırımcıların sabit kur rejiminden ayrılma kararı daha fazla endişelendirmiş ve ani sermaye çıkışlarını hızlandırmasını muhtemel hale getirmiştir. Gelişmeler ekonomide yer alan paydaşları da etkileyerek gelirde düşüşler yaşanmasına ve bu düşüşler sonucu bankaların borçlarının ödenememesi ile Doğu Asya'da banka iflasları ve birçok olumsuz gelişmelerin yaşanmasına da neden olmuştur (Sungur, 1999, s. 128).

Dünya ekonomisi 2000'li yıllardan itibaren "sıfıra yakın faiz" politikası uygulamaya başlamış ve ticaret hacimleri, likidite oranları artarak ülkelerin hızlı büyüme oranları yakalaması sağlanmıştır. ABD'de 2007 yılında düşük gelirli kesimlere konut kredisi kullandırılmış, bundan dolayı bankalara geri ödemede problemler yaşanmış ve bu nedenle finansal piyasalarda dalgalanmalara neden olmuştur (Akbay, 2011, s. 3).

Bankalardan alınan riskli konut kredilerinde ödeme problemi, 2008 Kasım ayından itibaren derinlik kazanarak küresel bir finans krizine dönüşmeye başlamıştır. Kriz konut piyasalarından, finans sektörüne bulaşmış ve buradan da ABD'nin liberalizasyondan kaynaklı ilişkileri ile diğer ülkelere sıçramıştır. Böylece küresel bir finans krizinin yaşanmasına neden olunmuştur. ABD yer alan mortgage sisteminin çöküşü ve piyasalarda anlık likidite kıtlığı sebebiyle büyük şirketlerin batışını neden olmuş ve bu durumun yarattığı zincirleme etki bir anda 2008 Küresel Finans Krizi'nin başlamasına neden olmuştur. Mortgage krizi, oluşan konut balonu sonucu tüm finansal piyasalarda büyük tahribata yol açmıştır. ABD ile ilişkileri olan gelişmiş ülkeler likidite sorunları yaşamaya başlamış ve finansal kurum iflasları hızlanmıştır. Piyasada likidite sorunu olduğu düşüncesi ile ABD Merkez Bankası (FED), İngiltere Merkez Bankası ve Japonya Merkez Bankası gibi gelişmiş ülke merkez bankaları, piyasada sorun teşkil eden likidite problemini çözmek için ortak hareket etmeye karar vermiştir ve bu kararlar düşük faiz oranları ile ilişkilendirilmiştir (Stiglitz, 2013, s. 326).

Güncel ekonomik dönemlerinde bankacılık sistemi, fon talep edenlerle tasarruf sahiplerini buluşturma yeteneği ile üretim sürekliliği açısından önemli bir fonksiyona sahiptir. Finansal krizlerin tam ve kesin bir tanımı olmamasına rağmen paydaşların kredi akışı sınırlandığında, mal ve hizmetlerin reel ekonomisi olumsuz etkilendiği dönemlerde yaşanan bozulmaların, başta bankalardan başlayarak derinleşmesi üzerinden bir tanım yapılabilir (Akbay, 2011, s. 5). Bu tanım çerçevesinde krizleri, para krizleri, bankacılık krizleri, finansal krizler ve dış borç krizleri olmak üzere dört başlık altında toplamak mümkün olacaktır.

Bankacılık sektörü makroekonomide yer alan sektörler için önemli bir yapı olmasının dışında bu sektörlerle karşılıklı bağımlılık içerisinde de bulunmaktadır. Örneğin bir enflasyonist ortamda banka kârlılığı nominal olarak artış göstermesine rağmen reel olarak düşüş yaşamaktadır böylece bankaların kaynak maliyeti artış gösterecek ve dolaylı yoldan üretim ve büyüme kapasitesinde dalgalanmalar yaratacak çünkü paydaşların krediye ulaşamaması veya ulaştığı kredileri faiz oranından dolayı ödeyememesi ile ulusal kriz makroekonomik performansı olumsuz etkileyecektir (Çinko & Ak, 2009, s. 63). Makroekonomik performansı olumsuz etkilemenin dışında banka bazlı finansal bir krizin oluşması da muhtemeldir. Bankacılık krizleri genellikle sistemdeki bankaların sermayelerinin tamamının veya büyük bir kısmının

kaybedilmesi sonucunda oluşan sistemik sorun olarak tanımlanabilir. Bu krizlerin tetiklenmesinde devlet müdahalesi içeren bankalara el konulması, birleşmeye veya kapanmaya zorlanması, bankaların mevduatlarına yönelik aşırı çelişkili hamleler gibi politika türleri de bankacılık krizlerini tetiklemekte ve kriz tanımı içerisinde yer almaktadır (Hoggarth, Reis, & Saporta, 2001, s. 12). Genel bir inceleme yapıldığında bankacılık krizi ile diğer krizlerin ilişkili olduğunu görmek muhtemeldir. Çünkü mali veya finansal bir krizin ulusal ekonomide başlaması paydaşların gelirini doğrudan düşürmekte ve bankacılık sistemiyle paydaşlar arasında oluşan borç akdinde ödeme riski oluşturmaktadır. Bu etkisiyle krizi tetiklediği düşünülebilir.

Literatürde bankacılık krizlerinin nedenleri konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bunlar genel olarak üç başlık altında toplanabilir (Grauwe, 2008; Bilgin, 2018):

1. Makro-ekonomideki değişmeler: Bu yaklaşımda, ülke ekonomisinde oluşan sorunlar bankacılık krizine yol açmakta ancak kriz ekonomide durgunluğa sebep olmamaktadır. Bankacılık krizleri ekonomik sorunların sonucu olarak ele alınmaktadır.
2. Bankacılık sistemi içindeki faktörler: Bu yaklaşımda, tarihi süreçte yaşanan krizlerin nedenleri açıklanmaktadır. Ülke ekonomisinde sarsıcı herhangi bir şokun olmadığı durumlarda bile bankacılık krizlerinin oluşabileceği öne sürülür ve kriz ekonomik resesyonun nedeni olarak değerlendirilir.
3. Kurumsal yapının kusurlu olması: Bu yaklaşımda, bankacılık sisteminin istikrarlı ve güvenli çalışmasını sağlayacak kurumsal yapının iyi düzenlenmemiş olması vurgulanmaktadır. Örneğin, mevduat sigorta sistemi, risk bazlı prim hesaplaması gibi konuların iyi yapılmamış olması, bankaların risk alma iştahını arttırır ve krizlere neden olabilir.

Yirmi birinci yüzyılda ülke ekonomilerini en fazla tehdit altında bırakan kriz, bankacılık ve döviz (currency) krizinin beraber bir formu olan ikiz bir krizin (twin crisis) gerçekleşmesidir. Aslında gelişmekte olan ülkelerde uygulanan liberal politikaların ve dünya ekonomisiyle artan entegrasyonun oluşturduğu bu tür krizler ekonomilerde diğer krizlerden daha farklı ve şiddetli bir etki yaratabilmektedir. Bu tür krizler, ülkelerde faizlerin yükselmesine sebep olmakta, ülke dışına sermaye çıkışını hızlanmaktadır. Ayrıca bu krizler reel ekonomiyi hızlı bir şekilde daraltabilmektedir.

Literatürde gelişmekte olan ekonomiler için bu tür bir krizin bazı önkoşulları öngörülmektedir (Grauwe, 2008; Bilgin, 2018):

I. Kriz öncesi yıllarda finansal liberalizasyona gidilmesi,

II. Sabit kur ya da kısmi sabit kur politikası uygulanması,

III. Kriz öncesi yıllarda büyük, iyimser fakat bir kısmının kriz döneminde ülke dışına çıktığı sermaye girişleri yaşanması,

IV. Krizin başlamasından hemen öncesindeki aylarda firmalar ve yerli bankalardaki zayıflıkların artış göstermesi.

Reinhart ve Rogoff (2008) bir bankacılık krizini "toplam bankacılık sistemi sermayesinin çoğunun veya tamamının aşınmasına neden olan finansal stres" dönemi olarak tanımlamakla beraber, bir krizi "iki tür olaydan biri" olarak tanımlıyor: (i) bir veya daha fazla finansal kuruluşun kamu sektörü tarafından kapatılmasına, birleşmesine veya devralınmasına yol açan banka tasfiyeleri, (ii) tasfiyelerin, kapatmaların olmadığı durumlarda, diğer finansal kurumlar için bir dizi benzer sonucun başlangıcına işaret eden önemli bir finansal kuruluşun (veya kurumlar grubunun) birleşmesi, devralınması veya büyük ölçekli devlet yardımı" (Cecchetti, Kohler, & Upper, 2009).

Krizler, bankaların ekonomik sistemde oynadıkları kilit rolün iyi birer hatırlatıcısıdır. Tasarrufların üretken faaliyetlere yönlendirildiği sürecin etkinliği, büyüme ve refah için çok önemlidir. Borç verenler öncelikle hane halkları ve firmalardır. Bu borç verenler, esas olarak firmalar, hükümetler ve hane halkı olan nihai borç alanlara iki şekilde fon sağlayabilir. Birincisi, finansal piyasalar (para piyasaları, tahvil piyasaları ve hisse senedi piyasaları) yoluyladır (Carletti, Claessens, Fatás, & Vives, 2020).

2.3. 21. Yüzyıldaki Krizler

2.3.1. 2001 Bankacılık Krizi

Bankacılık krizleri, finansal piyasalarda bankaların iflas etmesi veya borçlarını ödememe gibi sorunlar yaratan ekonomik olaylardır. Bu krizler genellikle kredi açıkları, yatırım yanıltıcılığı veya işletme hataları gibi nedenlerden kaynaklanır.

Ayrıca, dünya çapında ekonomik krizler veya finansal sistemin yapısındaki problemler de bankacılık krizlerine neden olabilir. Bankacılık krizlerinin önlenmesi ve yönetilmesi için regülasyonlar ve denetimlerin güçlendirilmesi önemlidir. Bir bankacılık krizinin belirlenmesi sürecinde reel döviz kuru, geniş para çoğaltanı, hisse senedi piyasası, üretim düzeyi ve reel faiz oranları gibi göstergelerin durumunun incelenmesi önemlidir.

2000 yılının ilk yarısı itibarıyla Türkiye'de bulanan toplam 74 bankanın 56'sı ticaret bankası olarak nitelendirlmektedir. Ticaret bankalarının ise 27'si özel banka, 17'si yabancı sermayeli banka, 4'ü kamu bankası ve kalan 8 banka TMSF bünyesindeki bankalar olduğu bilinmektedir. 2000 yılında 18 banka ise yatırım ve kalkınma bankası statüsünde yer almaktadır. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sebeniyle yapılan yasal düzenlemeler sonucunda bankaların sayısı ciddi bir azalma göstermiş ve 2005 yılında banka sayısı 45 seviyesine gerilemiştir. Nihayetinde sektörde yaşanan kronik sorunların etkisiyle 11 banka 2000 yılında TMSFY'ye devredilmiştir (Kesebir, 2018).

Nitekim bankacılık sektörünün 1990'lı yılların başından itibaren taşıdığı finansal kırılganlıklara, 2000 yılında uygulanan istikrar programının altyapısı olan örtülü para kurulu sisteminin oluşturduğu sorunlarla eklenince 2001 yılı Şubat ayındaki krizin en önemli aktörü haline gelmiştir. Bankacılık sektörünün taşıdığı faiz ve kur riski nedeniyle aktif kalitesinin bozulması kriz sürecinde üstlendiği rolü önemli hale getirmiştir. 2000 yılında uygulanmaya başlanan nominal kur çıpası politikası bankaları açık pozisyonu kullanan bir fon yönetimine zorlarken bir taraftan da aktiflerindeki menkul kıymet stokunun ağırlığının yükselmesi kaçınılmaz bir problem olarak sektörün kur riskinin yanında faiz riski yükünü de üstlenmesine sebep olmuştur (Çolak, 2012).

Sektörde finansal kırılganlığın artmasına neden olan en önemli unsurlar faiz ve kur riskidir. Sektörün bu riskleri taşımada yeterli sermaye yeterliliğine sahip olmaması da kriz karşısında bankaları dirençsiz bıraktı. Şubat 2001 krizi sonrasında "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)" çerçevesinde uygulanan "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı" ile sektörde istikrar yakalanmak istenmiş ise de henüz bu gerçekleştirilememişti (Çolak, 2012).

Şubat 2001 sonlarında Hazine ihalesi öncesinde meydana gelen olaylar sürekli tedirginlik içinde olan piyasalarda panik ortamı yaratmış sisteme olan güven tamamen kaybolmuş ve 19 Şubat 2001 tarihinde TL ciddi bir atakla karşı karşıya kalmıştır. Bu tarihte gerçekleşen bir gün valörlü 7.6 milyar dolarlık döviz talebinin gerçekleşmesini engellemek için T.C. Merkez Bankası likiditeyi kısmıştır (Serdengeçti, 2001).

Ancak bu durum aşırı günlük likidite gereksinimi içinde olan kamu bankaları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler parasal olarak mevcut döviz kuru sisteminin sürdürülebilirliğine ilişkin güven sorunu ortaya çıkarmış ve 22 Şubat 2001 tarihinde döviz kurları dalgalanmaya bırakılmıştır. Zaten T.C. Merkez Bankası'nın net dış alış varlıklarının düştüğü net iç varlıklarının 15 Şubat 2000 tarihinden sonra önemli miktarda arttırılması ve daha sonra ne kadar azaltılmaya çalışılsa da eski düzeyine bir türlü döndürülemediği bir ortamda döviz kurlarının sabit tutulması mümkün değildir (Bal & Yetiz, 2016).

Popülist politikaların finansal sonuçları Nisan 1994'ten itibaren Hazine'nin Merkez Bankası'ndan aldığı avansların kademeli olarak düşürülmesinin kamu bankaları vasıtasıyla telafisi 21.4.1994 tarihinde Merkez Bankası'nın Hazine'ye açtığı kısa vadeli avanslarla ilgili yeni bir düzenlemeye geçilmiştir. Buna göre Merkez Bankası her yıl cari yıl genel bütçe ödenekleri toplamının %12'sini geçmemek üzere Hazine'ye kısa vadeli avans hesabı açacaktır. Daha önceki oran %15'di. Bu oran 1996 yılı için %10, 1997 yılı için %6 ve 1998 yılı ve daha sonraki yıllar için %3 olarak belirlenmiştir. Türkiye'de yıllardan beri Hazinenin T.C. Merkez Bankası vasıtasıyla finansman yolunun bu şekilde kademeli olarak tıkanması karşısında siyasi yöneticiler başta T.C. Ziraat ve Halk Bankası'nın bulacakları fonlarla bunu telafi yoluna gitmişlerdir. Ancak burada önemli bir fark vardır. Hazine T.C. Merkez Bankası'ndan TL olarak avans alırken parasal bir genişleme söz konusu idi. Oysaki T.C. Ziraat Bankası, Halk Bankası ve kısmen de Emlak Bankası kanalıyla kamu harcamalarının ve kamu politikalarının finansmanı bir yandan bu bankaların sahip oldukları bütün fonları tüketirken diğer yandan bu bankaların günlük olarak piyasalardan giderek artan bir şekilde borçlanmaları sonucu hem ekonomideki likiditeyi azaltıcı hem de faiz oranlarını giderek arttırıcı bir etki yapmıştır. Nitekim Ekim 2000 tarihli Sayıştay raporları T.C. Ziraat Bankası'nın piyasadan günlük 17-20 katrilyon lira borçlanma gereksinimi içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum Kasım krizinin habercisi olmuştur. Şubat

krizinden sonra kamu bankalarının görev zararlarının bütün çıplaklığıyla ortaya çıkması sonucu, Hazinenin diğer borçlarıyla birlikte Ağustos sonu itibariyle 30 katrilyon lira olan iç borcunun Ağustos 2001 de 110 katrilyon lira gibi çok yüksek boyuta ulaşması Türk ekonomisinde Neil Wallace (1981)'in çalışmasında öngördüğü hiper enflasyon tehlikesini gündeme getirmiştir. Kuşkusuz bunun alternatifi iç borçların konsolidasyonuydu (Parasız, 2003, s. 579).

2000 yılı ikinci yarısında yapısal uyum düzenlemelerinin hususunda kamu bankalarının geç kalması, enflasyonun beklentilerin aksine hızlı düşmemesi, kamu mal ve hizmetlerine enflasyon oranınca zam yapılması, iç talebin alınan ek önlemlere karşın kontrol altına alınamaması gibi faktörlerle, yılsonuna doğru ekonomik görünüm oldukça bozulmuş ve nitekim Kasım 2000'de bankacılık sektöründe kriz oldukça şiddetli bir krize başlamıştır (Arabacı, 2018).

2001 yılında Türkiye'de meydana gelen finansal kriz, kısa zamanda derinleşerek reel sektörü de önemli ölçüde etkilemiştir. Diğer krizlerle mukayese ettiğimizde, 2001 krizi hem uzun sürmesi hem derinleşmesi hem finansal krizlerin Türk ekonomisine etkileri ve bu krizlere karşı alınan ekonomik politikalar açısından farklılık göstermektedir. Krizden sonra, Nisan 2001'de ekonomideki yapısal sorunları gidermek ve finansal sistemin mali yapısını güçlendirmek amacıyla, güçlü ekonomiye geçiş programı uygulamaya konulmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında bankacılık sektörü ile ilgi son derece önemli kararlar alınmış, yeni kurumlar oluşturulmuş, yasalar çıkartılmıştır. 2001 Krizi'nden sonra önemli ölçüde sermayelerini kaybeden özel bankalar sermaye takviyesi gerçekleştirmişlerdir. Bazı bankalara ise TMSF tarafından sermaye benzeri kredi verilmiştir. Bu sürece uyum sağlamayan bankalar ya başka bankalarla birleşmiş veya Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) alınmıştır (Fetullah, 2017).

2000 yılından sonra, bankacılık sektöründe toplam banka sayısı azalmışken, yabancı sermayeli bankaların sayısı artmıştır. 2011 yılında mevduat bankalarının yarısının yabancı sermaye olduğu bilinmektedir. Kamu sermayeli banka sayısı sabit kalmışken, özel sermayeli banka sayısı azalmıştır. Bankacılık yasaları uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmiştir. Bankacılık Kanunu 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Bankacılık sektörünün denetimi ve düzenlemesi Merkez Bankası ve Hazine

Müsteşarlığından BDDK' ya devredilmiştir. Bu dönemde bankacılık sisteminde olumlu gelişmeler gerçekleşmiştir (Arabacı, 2018).

Özetle 2001 bankacılık krizinin özellikler şu şekilde sıralanabilir (Ersoy, 2008).

- ✓ Kasım 2000'de yaşanan kriz bir likidite krizidir. Likiditeyi bulan dövize hücum etmemiştir. Tam tersine her yıl sonunda oluşan döviz talebinin yarattığı bir likidite sıkışıklığı sonuçta döviz talebinde sıçrama yaratmıştır. Nitekim krizin en yüksek düzeye çıktığı bir noktada bile gerçek kişilerin dövize olan talebinde herhangi bir artış olmamıştır.
- ✓ Likidite krizinin çıkışına neden olan temel unsur bankalarla ilgili düzenlemelerin çok kısa sürede yapılacağına ilişkin beklentiden kaynaklanmıştır.
- ✓ Kriz, kamu otoritesince yanlış teşhis edilmiş ve dolayısıyla yanlış tedavi uygulanmıştır.
- ✓ Yanlış tedavi sonucunda faizler, daha makul bir düzeyde dengelenebilecekken çok yüksek bir orana çıkmıştır.

2.3.2. 2008 Küresel Finans Krizi

Önceki dönemlerde savunulmuş kriz teorileri, psikoloji ayağı eksik ve psikolojik içerikten yoksundur. Dolayısıyla 2008 küresel krizini açıklamakta yetersiz kalmışlardır. Hali hazırda tartışma ve değerlendirmeleri süren 2008 kriz sürecine dair davranışsal iktisat özellikle bilişsel psikolojiden destek almakta, bu destekle analiz yapabilmekte ve karar sürecine nasıl etki ettiğini gözler önüne sermektedir. 2008 küresel finans krizinde farklı piyasalarda farklı tipte balonlar ekonomiyi Büyük Resesyon'a sürüklemiş, bundan ötürü kriz farklılaşmış ve analizi zorlaşmıştır.

Hyman Minsky üç tip balon tanımlar. Bu balonlar 2008 küresel krizinde de gözlenmektedir (McCulley, 2009). Birinci Tip Balon: Yüksek hızla artan fiyatın daha sonrasında aynı hız ve sertlikle düşüp artışın başladığı noktaya geri dönmesi olarak tanımlanabilir. Fiyat artışı beklentileri devam eden bireyler talebi de arttırarak devam ettirmekte, artan taleple birlikte fiyatta artmaktadır. Bu ortamda dışarıdan gelen bir şokun etkisiyle fiyatlar gerilemekte, yatırımcı beklentisi kırılmakta bununla birlikte

spekülatif talep aniden ortadan kaybolmaktadır. Akabinde fiyatlar sert bir şekilde hiçbir fiyat artış beklentisinin olmadığı seviyeye geri dönmektedir. İkinci Tip Balon: Bu durumda da fiyat yükselmekte ve bir tepe noktasına ulaşmaktadır. Hatta bir süre o noktada tutunabilmekte ve sonrasında düşmeye başlamaktadır. Herhangi şokun etki etmediği bu düşüş, bir periyot içerisinde ilerlemektedir. Panik durumuyla da ifade edilen bu periyot, Minsky ve Kindleberg tarafından mutsuz yatırımcıların varlığına işaret ettiği değerlendirilmekte, genel bir panik olmadığı düşünülmektedir. Bilim insanları balonu, dramatik bir patlama ile ifade etmekte ve bu yaklaşımı balon olarak değerlendirmemektedir. Üçüncü Tip Balon: Fiyat bir tepe noktasına ulaşmakta, ardından kademeli bir şekilde düşmektedir. Bu balon tipi finansal felaket periyodu ile anılır. Düşüşle birlikte panik de başlar. En çok rastlanan balon tipi, tarihsel olarak üçüncü tip balondur ve önemli örneklerinden biri olarak 1929 Büyük Bunalımı tarihteki yerini almıştır.

Dikkat çekici bir husus, üçüncü tip balonların varlığı ve düşüşünde, özelde yatırımcıların, genel olarak ekonomik aktörlerin heterojen davranıyor olmasıdır. Kimi ekonomi aktörü, ilk fiyat düşüşünde piyasadan ayrılırken, kimi finansal felaket periyodunda bile piyasada kalır ve paniğin başlaması akabinde piyasadan ayrılır. Bu durumda bu tip balon periyotlarında, aktörlerin nasıl bir süratle strateji değiştirdikleri ve diğer aktörleri takip ederek hangi seviyede sürü haline geldikleri hususu çok önemlidir (Rosser, Rosser, & Gallegati).

Bahse konu bu üç tip balon da 2008 Büyük Resesyonu'nda rol almıştır. Petrol fiyatlarındaki iniş çıkış grafiği birinci tip balona işaret etmektedir. Petrol fiyatları 2000'li yılların başlarından itibaren artmaya başlamıştır. Petrol fiyatlarının 2008'in başlarından 11 Temmuz'a kadar 147 dolar varil fiyatına ulaştığı gözlenmiştir. Ancak 30 dolar fiyatı gerçekleştiğinde ise tarih 23 Aralık'ı göstermektedir. 11 Temmuz, 23 Aralık tarihleri arasında aralıksız bir düşüşün gözlendiği petrol piyasası tekrar yükselişe geçecek ve 100 seviyesini yakalayacaktır. Lakin bu ikinci aşamada ulaştığı fiyat tepe noktası değildir. Fiyatların yükseldiği 2008 yılı, resesyonda daha fazla etkili olmuştur.

Konut piyasası Büyük Resesyon içinde karşımıza çıkmakta ve ikinci tip balon niteliği sergilemektedir. Konut fiyatları 2005 yılında, 1890'lardan bu yana gerçekleşmeyen

yüksek bir noktaya ulaşmıştır. Fiyatlar 2006'da da artış göstermekle beraber, nihayet ulaşılan dip fiyatların gerçekleşmesi 2009 yılına denk gelmektedir. Özellikle tek ailelik konutların bireyler tarafından satılmak istenmemesi ve satmaya gönülsüz oluşları bu periyodun önemli bir bulgusudur. Mülk ve varlıklarının bu kadar değersiz olamayacağına inanan yatırımcı ve konut sahipleri bu sebepten ötürü satış yapmaya gönülsüzdürler. Bireyler konut ve varlıklarının fiyat düşüşünün yavaşlayacağına inanmakta ve bunu beklemektedir. Ancak bu gerçekleşmemiş, konut balonu sönmüş ve büyük resesyonda fazlasıyla rol oynamıştır. ABD'de Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, konut inşatlarının azalması ile beraber düşüşe geçmiştir.

ABD hisse senedi piyasası Dow Jones'da üçüncü tip balon nitelikleri gözlenmiştir. Fiyatlar 2007'de zaten çok yüksek olan seviyeden tepe noktasına ulaşmıştır. Eylül 2008'de aynı oranda hızla düşmüş ve ardından Mart 2009'da en dip seviyeye gerilemiştir. Finansal türev piyasalarındaki şokun etkisi, burada özellikle üstünde durulması gereken husustur. Lehman Brothers bankasının Eylül 2008'de iflas etmesi, piyasaları hızla ani bir krizin içine çekmiştir. Hem finansal türev, hem de konut piyasasında yaşanan olağanüstü değişiklikler karşısında yansıtılan tepkiler Dow Jones'da gözlenen balonu ortaya çıkarmıştır.

Esasında değer ve fiyat artışları CDS ve CDO fiyatlarında görülmeli ve gözlenmelidir. Türev ürünler bilanço dışı işlemlerdir ve bahse konu dönemde mortgage kredileri üzerinden kontrol edilmemiş ve yönetilmemiştir. 2004 yılında toplam hacmi 4.2 trilyon Amerikan Doları olan CDS'ler 2007 yılında 62.2 trilyon Amerikan Doları olmuştur. 38.6 trilyon Amerikan Dolarına gerilediği 2008 yılından sonra, 2009 yılında CDO'lar 520 milyar Amerikan Dolarından 4.3 milyar Amerikan Dolarına düşmüştür. Dikkate değer ilginç bir nokta ise kredi derecelendirme kuruluşlarının türev ürünlere AAA notu vermiş olmasıdır (Rosser, Rosser, & Gallegati)..

Kredi derecelendirme kuruluşları müşterilerini ürkütüp kaçırmamak için gerçek dışı iyi notlar vermiş, ardından bilişsel çelişki içinde kalarak tehlikeyi yok saymış ve kendilerini 'Belki de risk yoktur!' diyerek, telkin, maniple ve ikna ettikleri hususu düşünülebilir (Barberis, 2013). Konut piyasasında oluşan balona dayanan büyük geniş pozisyonların gerçekleşmesi, psikolojiyi temele alarak gerçekleşmesi muhtemel gelecek fiyatların yanlış hesaplanması ve inancın maniple edilmesi şeklinde ifade

edilebilir. Geniş fiyat veri dünyasından derlediği bilgiler ile aşırı özgüvene sahip olan yatırımcı aktör bu aşırı özgüven ile yanlış hesaplama yaparken, gelecek fiyatların da geçmiş fiyatlar seviyesinde gerçekleşeceğine inanmıştır. Bir kez kazanan yatırımcı, daha rahat risk alabilmekte hatta riski göz ardı edebilmekte daha cesur ve riske duyarsız karar ve tutum sergileyebilmektedir. Ne zaman ki varlığının bir tevatür olduğu düşünülen 'Siyah Kuğu' görülene kadar (Taleb, 2019).

Mortgage krizinin önemli bir ayağını da bankalar oluşturmaktadır. Bankalar bu süreçte büyük oranda risk üstlenmişlerdir. Kredilendirme işlemleri esnasında bilişsel çelişkilere düşülmüştür. Bu dönem risk tablosu için üç ayrı yaklaşım ortaya konulmuştur (Barberis, 2013):

1. Banka çalışanları kredibilitesi düşük bireylere kredi açarken bu riski göz ardı etmiş, bundan doğacak riski farkında olarak bankaya yüklemiş ve uzun vadede bu riskin ortadan kalkacağına inanmışlardır.

2. Kötü bir model olarak ifade edilen mortgage kredilerinde, tarafların riskin farkında olmadıkları ve geçmiş dönem verileri üstünden, aşırı ve gerçek dışı iyimser tahminlerle risk sinyallerine kendilerini kapattıkları düşünülmektedir.

3. Üçüncü yaklaşımda kötü şans olarak adlandıran taraflar kendilerince rasyonel davranmış, doğru teşvikle hareket etmiş ama çöküşü tahmin edememiştir. Bu çok uzak ihtimal ancak iyi bir analizle anlaşılabilecektir ki 2006 yılındaki konut fiyat düşüşü tahmin edilememiştir. Asıl soru bir borsacının/trader'ın kurumuna ve de sisteme nasıl bu kadar büyük bir risk yükleyebildiğidir! Giderek artan ikramiye ve teşviklerle borsacıların, müşterilerini böyle bir riskin olmadığına ikna ettikleri ileri sürülmektedir. Bunun devamında kendi inançlarını da manipüle edip, taşıdıkları bilişsel rahatsızlık ve huzursuzlukları bertaraf etmek için teftiş ve değerlendirmelerini azaltıp riskin var olmadığına ikna olmaya çalışmışlardır. Benzer manipülatif eğilim, derecelendirme kuruluşları için de gözlenmiş, geçmişi baz alarak geleceğin de aynı olacağı varsayılmış, türev ürünlerin karmaşık yapısı ile güvensizliği giderebilecek ikna edici analizlerin yapılması çok zaman alacağı için bahse konu tahminler öne sürülmüş ve bulunulan ortam bu tahminlere inanmayı sağlamıştır.

Bununla birlikte belirsizlikten ve riskten kaçınma eğiliminde olan aktörler, yatırımcılar ve kurumlar, aldıkları riske karşı zarara maruz kaldıkları anda, riskli aktif tutmaktan kaçınmışlardır. Bu yaklaşımları şiddetli ve net bir tavır halini aldığında bu da piyasada fiyat düşüşünü teşvik edecektir. Yatırımcıların belirsizlikten kaçınma eğilimine etki eden bir bileşen olarak 'competence-yeterlilik' gösterilebilir. Kahneman tarafından ifade edilen 'competence-yeterlilik' bireyin kendini belirsizlik karşısında yeterli görüp görmemesiyle ilgilidir. Yatırımcı yaptığı analizi yeterli görmesi halinde belirsizlikten kaçınmamakta bir şekilde risk almaya devam edebilmektedir (Frydman, Barberis, & Camerer, 2011).

Luo ve Yao (2009) tarafından Çin borsaları üzerinde yapılan bir çalışma da 2008 küresel finans krizini hazırlayan balonların açıklanmasında açıklayıcı ve aydınlatıcı bir rol üstlenmektedir. Çin'de bulunan Shangai Stock Exchange-Şangay Hisse Senedi Piyasası endeksi olan SSE 2005- 2007 arasında 5 kat artmış ve dünya ile birlikte 2008 yılında bu balonun patladığı görülmüştür. Bahse konu çalışmada küresel domino etkisinin yanında, bu artış ve ardından balonun sönmesindeki psikolojik etkenler de ortaya konmuştur. Hırs, kıskançlık ve spekülasyonun etkin olduğu özellikle belirtilmiştir. Ayrıca bu sürecin tamamında, mutlak kaybeden tarafın sadece küçük yatırımcı olarak projekte edilmesi çalışmanın iddiaları arasındadır.

İddia küçük yatırımcının hırs, kıskançlık ve spekülasyon dürtüleriyle piyasa tarafından yönlendirildiği şeklindedir. Sürekli olarak hükümet yetkilileri, broker'ler ve şirket yöneticileri tarafından pompalanan piyasanın yükseleceği yönündeki bildiriler üzerine taraflar, bu zenginlik artışının dışında kalacakları endişesi ile piyasada yerini almak istemekte, kısa dönemli kârlar edinse de küçük yatırımcı, uzun vadede kaybeden taraf olmaktadır.

Olumlu makroekonomik gösterge ikliminde kar oranları artarken bu durum beraberinde hisse senedi talep artışını, talep artışı da değer artışını getirmektedir. Dengesi bozulan makroekonomik durumda ise bunun tam tersi yaşanmakta ve fiyatlar +bir hal aldığında fiyat oynaklığı artmakta, yatırımcının kişisel değerlendirmesi ve analizi önemli hale gelmektedir. Tam veri görünümü, tam piyasa hakimiyeti ve tam bilgi sahibi olma durumu mümkün olmadığından, sistem belirsiz ve oynaktır bu tablo da spekülatif ortamı oluşturur ve destekler (Luo & Yao, 2009).

Piyasada oluşan balonun patlaması kaçınılmaz sondur. Patlamadan sonra aktörlerin kazanç-kayıp yaklaşımları öne çıkar. Düşüş karşısında çok kötümser ve kayıp endişesiyle kaçınan yatırımcılar aşırı sert tepkiler vermektedir. Neredeyse panik boyutunda bu tepkiler piyasaların toparlanmasının yükselmesine oranla daha uzun zamanda gerçekleşmesine sebep olur. Adam Smith'in söylemiyle acı daha etkin bir duygudur. Yatırımcı marjinal mutluluk beklentisiyle piyasalar yükselirken daha yüksek kazanç hedefler. Daha fazla risk alır, daha fazla yatırım yapar ama yine mutsuzdur. Düşüş başladığında ise yatırımcı süratle kaybetmeye başlar ve bir eşiğe gelindiğinde de mutsuz olur. Dip fiyatlar gerçekleştiğinde dahi yatırım yapma eğiliminde değildir, zira kaybetmekten korkar (Luo & Yao, 2009).

Geri bildirim etkisi yükseliş dönemlerinde daha hakimdir, bu da piyasanın hızlı reaksiyon göstermesine sebep olur. Kulaktan kulağa yayılan spekülatif hareket ve fiyat artışları, kazanç haberlerinin hızlı görülmesi, yatırımcıların başarı haberleri süratle dikkat çeker. Fiyat artış beklentileri talepleri artırdıkça balon da hızla şişer. Kapasitesinin üstünde şişen balon sonunda patlar ve negatif geri bildirim süreci başlamaktadır (Shiller, 2003). Kaçınılmaz gerçekler karşısında bilişsel çelişkiler etkili olmaya başlar. Yatırımcı aşırı güven, optimizm ve çerçeve etkisine maruz kalır. Her ne kadar çelişkiler karşısında rahatsızlık duysa da yatırımcı, kendi bilgi ve inançlarını manipüle ederek, genele uygun davranmaya çabalar. Sonuçta hırs, kıskançlık ve spekülatif etkiler balonu oluştururken, balonun patlayıp sönmesi de daha derin ve etkili bir şekilde korku, hayal kırıklığı ve güvensizliği ortaya çıkartır (Luo & Yao, 2009).

Düşüş dönemlerindeki kötü haber eğer kesin ve belirli bir noktaya işaret ediyorsa yatırımcı üstünde çok fazla etki yapmamaktadır. Ancak haber belirsizlik içeriyorsa piyasa aktörleri buna aşırı tepki verebilmektedir. Kriz Dönemlerinde Beklenti Teorisi ve Ellsberg Paradoksu'nda dikkat çekilen belirsizlikten kaçınma ve aşırı tepki verme gözlenmektedir (Epstein & Schneider, 2008).

Kahneman ve Tversky'nin ortaya koyduğu yatırımcının temsil edilebilirlik bilişine dayanarak çok küçük bir örneklem ile güçlü çıkarımlar elde edebileceği, geçmiş zamanların değerleriyle geleceğe yönelik isabetli tahminde bulunabileceği bir başka inanç temelli değerlendirmedir. Yatırımcı bir portföyünden kazanç elde ettiği vakit riske karşı daha az duyarlı olur. Kazancı herhangi bir kayıp durumunda kendisine telafi

gücü vermektedir. Risk değerlendirmesinde daha özensiz davranan yatırımcı talebini arttırır ve yine kâğıtların değerlenmesine sebep olur. Bu duruma kredi derecelendirme kuruluşlarının kredilere haksız ve gerçek dışı yüksek puan vermesi de neden olmaktadır (Frydman, Barberis, & Camerer, 2011).

Son krizde, rasyonel birey birçok sapma ile varsayımlarından farklı davranmış ve ortaya birçok ampirik veri çıktığı gözlenmiştir. Birey gelecekte harcamalarını kısarak mortgage kredilerini ödeyebileceğini düşünmüş ancak gelecek geldiği zaman bunu başaramamıştır. Zaman tutarsızlığı anlamına gelen bu durum, ödünç ve kredi verilmesini kolaylaştırırken riskli varlıkları arttırmıştır (McDonald, 2009).

Ekonominin yükseldiği, iyimser yaklaşımın ve güvenin yüksek olduğu dönemlerde başarı hikayeleri anlatılmaktadır. Bilişsel temellerin etkisi altında güven duyulan bir ortamda güveni pekiştiren hikaye ve söylentiler hayli öne çıkmaktadır. Başarılı borsa yatırımları, yeni girişimler kulaktan kulağa etkili bir bilgi seti sunmakta ve konut balonunun patlayacağı gerçeğini göz ardı ederek güven aşılamaktadır (Akerlof & Shiller, 2010).

Mishkin, 2007-2009 yılları arasındaki finansal krizin iki belirgin evreye ayrıldığını ifade etmektedir. Bunlardan ilki ve daha sınırlı olanı olarak tanımladığı 2007 Ağustos'undan 2008 Ağustos'una kadar olan evrenin, Amerika finansal sisteminin göreceli olarak çok küçük bir segmentinden ibaret olan eşik altı konut kredilerinden edilen zararlardan kaynaklandığını ifade etmektedir. Miskin, 2008 Eylül ortasından itibaren ise krizin çok daha bulaşıcı bir hal aldığını; Lehman Brothers'ın 15 Eylül'de iflas sürecine girdiğini, 16 Eylül'de AIG'nin çöktüğünü ve aynı günde Reserve Primary Fund para piyasası fonuna hücum olduğunu ve ardından Troubled Asset Relief Program'ın (TARP) - sorunlu varlıkları kurtarma programı – başlamasıyla krizin küçük bir segmenti etkileme sınırlarından çıkarak Amerika ve dünya finansal sistemini etkileyebilecek bir boyuta ulaşmaya başladığını ifade etmektedir. Konvansiyonel politika araçlarının nasıl yetersiz kaldığının açıklanmasının ardından, uygulanan konvansiyonel olmayan politika araçları olumlu ve olumsuz yanlarıyla ele alınmaktadır (Mishkin, 2011).

Mortgage krizi olarak da adlandırılabilecek kriz, ödenme ihtimali çok düşük kredilerin yapılandırılması, menkul kıymet ipotekli mortgage kağıtları ve yine bunlara bağlı

olarak kötü kağıtların önce gerçek dışı değer kazanması, sonra ise piyasa gerçeklerine dayanamayıp değer kaybedip atık haline gelmesi sonucu yaşanmıştır. Konjonktür teorileri, reel ekonomik krizleri, parasal krizleri, sabit kur sistemlerinin olmadığı ekonomilerde yaşanan krizleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Banka, finans ve ekonomi sisteminin kırılgan yapısına hakim olduğu düşünülen farklı nesil kriz teorileri, likidite kıtlığı içermeyen 2008 finans krizini açıklayıp aydınlatmaktan da uzaktır. Günümüz krizlerini değerlendirip anlamlandırmak kabiliyetinden uzak kriz teorilerini ana akım iktisadın çerçeveleyip yönlendirdiği söylenebilir. Bahse konu kriz sürecinde bireylerin rasyonellikten uzaklaştığı, bireysel karar almayı tercih etmediği, sürü psikolojisi ile hareket ettiği gözlenmiştir.

2008 finans ve ekonomi krizi yaşanırken görülmüştür ki bireyler rasyonel olduğu varsayımının aksine hareket etmiştir. Sınırlı bilişsel kaynak ve yetenekleri ile oluşan kanısıyla, sosyal etkileşim halinde olduğu evrenden etkilenmiş, karar almış ve eyleme geçmiştir. Rasyonel duruştan uzaklaşan bireylerin oluşturduğu evren ve kurumları anlamak, sadece klasik rasyonel iktisat teorileriyle mümkün değildir. Davranışsal iktisadın ortaya koyduğu ampirik ve gerçeğe odaklı çıkarımlar ile anlamak mümkün olabilmektedir. Değişken ve dinamik modern dünyada, belirsizliğin hakim ve etkin olduğu planda, bireyler rasyonelitenin gereklerini yapmak yerine bilişsel kabiliyetlerine başvurmaktadır. Bilişsel hareket eden bireyi anlamak, reaksiyonlarını anlamlandırabilmek için psikolojik çerçeveye ve davranışsal iktisadın izah ve anlatımına ihtiyaç duymaktayız. Mekanik bir anlayışla açıklamakta başarısız olduğumuz bireyi belirsizlik karşısında aldığı bilişsel tavır çerçevesinde açıklamak daha faydalı ve aydınlatıcı olacaktır. Birinci, ikinci, üçüncü nesil kriz teorilerinin anlamakta ve anlatmakta yetersiz kaldığı 2008 küresel finans ve ekonomi krizini anlayabilmek için bireyi davranışsal finans çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir.

2007 yılında başlayan ve 2008 yılında küresel bir kriz olarak etkisini gösteren ekonomik kriz, Türkiye gibi birçok ülkede ekonomiyi etkilemiştir. Ancak sağlam bir yasal altyapı ve denetim sistemi mevcut olması nedeniyle Türk bankacılık sektörü küresel krizin yansımalarından en az etkilenen sektörlerden biri olmuştur. 2007 yılından beri dünya ve Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler bankacılık sektörünü etkilemeye devam etmektedir. Türkiye'de bankacılık sektörü aktif büyüklüğü ve

yarattığı istihdam açısından önemli bir yer tutar ve ekonomide büyük bir rol oynamaktadır (Hatipoğlu, 2012).

2.3.3. COVID-19 Krizi

Dünya, 1918 İspanyol Gribi, HIV/AIDS salgını, SARS (Şiddetli Akut Solunum Sendromu), MERS (Orta Doğu Solunum Sendromu) ve Ebola gibi birçok salgına tanık olmuştur. Geçmişte Hindistan çiçek hastalığı, veba ve çocuk felci gibi hastalıklarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Ancak Aralık 2019'da Çin'de ortaya çıkan ve sonraki birkaç ay içinde hızla dünyanın hemen hemen tüm ülkelerine yayılan Covid-19, potansiyel olarak tarihimizin en büyük sağlık krizi olabilir. Pek çok uzman bunu şimdiden küresel ekonomi için bir Siyah Kuğu olayı olarak adlandırmaktadır (Ratten, 2020). Son derece entegre bir dünyada bulaşıcı hastalıkların potansiyel ekonomik, çevresel, demografik ve teknolojik sonuçları literatürde sıklıkla araştırılmaktadır. Küreselleşmenin bulaşıcı hastalıkların yükü üzerinde potansiyel olarak olumlu ve olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir. Barro ve diğerleri (2020), İspanyol Gribi salgınının (1918-1920) üç dalgası, ayrıntılı verilerin mevcut olduğu 43 ülkede kişi başına gerçek GSYH'yi ortalama %6 azaltmış ve o sırada insanların yaklaşık %2'sinin ölümüne sebep olmuştur. İspanyol gribinden yaklaşık bir asır sonra, COVID-19 salgını kısa bir süre içinde neredeyse tüm dünya ülkelerini etkisi altına almıştır. Çok yüksek insani, ekonomik ve finansal maliyetleri göz önüne alındığında, bu salgın şu anda araştırmacılar ve politika yapıcılar arasında artan bir ilgi görmektedir.

COVID-19 salgını, yüksek düzeyde belirsizliğin neden olduğu ekonomik kriz ve durgunluk korkularını körüklemiştir (Nicola, Alsafi, Sohrabi, & vd., 2020). 2019 yılı Aralık ayında Çin'de başlayan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılarak pandemiye dönüşen yeni tip Corona virüsü (COVID-19) salgınında Nisan ayı itibarıyla vaka sayısı 1 milyon, hayatını kaybeden kişilerin sayısı 50 bin sınırına dayanmıştır. COVID-19, Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (Cortez & Johnston, 202). Başlangıçta COVID-19 Çin merkezli olarak kabul edilmiş ancak daha sonra Güney Kore ve Japonya dâhil olmak üzere Asya'nın diğer bölgelerine yayılmıştır. Daha sonra İtalya ve İran da dâhil olmak üzere diğer ülkelerde yüksek düzeyde vaka görülmüştür. Avrupa'nın çoğunluğu daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nden etkilenmiştir. Daha yakın zamanlarda, Birleşik Krallık ve Brezilya

dâhil olmak üzere ülkeler de ağır bir şekilde etkilenmiştir (Sharma, Talan, & Jain, 2020).

Salgının etkisiyle Çin'de üretimin bir anda durması küresel tedarik zincirinin kırılmasına sebep olmuştur. Küresel bir arz ve talep şoku yaşandığı bu dönemde, ülkelerin her geçen gün sıkılaştırdığı tedbirlerle sosyal ve ekonomik hayatın durma noktasına geldiği görülmektedir. Bu bağlamda, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Uluslararası Finans Enstitüsü (IIF) gibi kuruluşlar ve uluslararası derecelendirme şirketleri 2019 yılında %2.9 şeklinde gerçekleşen küresel büyüme oranının 2020 yılında %1 - %1.5 bandında gerçekleşeceği öngörüsünde bulunarak, küresel bir resesyona girileceğinin haberini vermişlerdir. Pandemi, enerji sektörü de dâhil olmak üzere hayatın her alanını önemli ölçüde etkilemiştir. Kamu otoriteleri pandemiyi kontrol altına almaya, ekonomilerini canlandırmaya ve etkilenen işletmeleri ve ekonomik sektörleri desteklemeye odaklanmışlardır. Bu virüsün neden olduğu ekonomik çalkantı, 2008-2009'da dünyanın karşı karşıya kaldığı en büyük mali krizin anılarını canlandırmıştır. Ancak dünya ekonomisi mali krizden daha şiddetli bir durgunluk yaşamıştır. Covid-19 salgını daha radikal ve ani bir etki göstermiştir. Arz ve talebi aynı anda buharlaştırarak ekonomiyi anında devre dışı bırakmıştır (Karakosta, Mylona, Karásek, Papapostolou, & Geiseler, 2021).

Covid-19 krizi, 2007-2009 mali krizinden ve 2011-2013 ülke borç krizinden derinden farklılık göstermektedir. İlk olarak, küresel mal tedariki zinciri kesintilerinden kaynaklanan arz kesintileri, sokağa çıkma kısıtlamalarının ardından talep donmalarıyla birleştirerek reel ekonomiyi doğrudan etkilemiştir. İkincisi, çok sayıda ekonomi için dışsal, ani ve simetrik bir şok oluşturmuştur. Bu nedenle, önceki krizlere göre farklı politika tepkileri gerektirmiştir. Acil öncelikler arasında, (her büyüklükteki ve sektördeki) firmalara likidite sağlanması başta gelirken aynı zamanda finans sektörünü olası firma temerrütlerinden ve dolayısıyla takipteki kredilerde yeni bir artış ve sermaye akışından korumak yer almıştır. Krizin mevcut derinliği ve acil sağlık durumu geçtikten sonra geride bırakması muhtemel şok dalgaları göz önüne alındığında, bu hedeflere ulaşmak zor görünmektedir (Carletti, Claessens, Fatás, & Vives, 2020).

	Beklenmedik	Orta	Beklenebilir
Düşük Risk	Madencilik	Finansal Hizmetler, kamu yönetimi	Bilgi ve İletişim Tarım
Orta Risk	Toplu Taşıma	Profesyonel aktiviteler İmalat, Emlak, İnşaat, Ticaret	Su arzı
Yüksek Risk	Sosyal Hizmet / Konaklama	Eğitim	Sağlık ve Sosyal hizmetler
	-%20 -%5	%5	%15

Şekil 13. Üretim ve Güvenli Ekonomi Sektörler

Kaynak: (Carletti, Claessens, Fatás, & Vives, 2020).

Bilgi, iletişim ve tarım sektörleri gibi üretken ve güvenli sektörler belirlenmiştir. Şekil 13'deki matris, bir pandemik yayılma riskleri kataloğundan ve her ekonomik sektörün 2020 yılı büyümesinden geliştirilmiştir. Üretken ve güvenli sektörler düşük risklidir ve büyüme açısından güçlü beklentilere sahiptir. Ekonomik sektör, mevcut ekonomik toparlanmada itici bir faktör olabilir, öyle ki finansal kurumlar üretken ve güvenli sektörleri finanse etmeye ikna edilebilirler.

Bankacılık sektörü ise hem talep yönünden hem de üretim kapasitesinin arttırılabilmesi için kritik öneme sahiptir. Pandeminin geçici olduğu kabul edilecek olursa likidite ihtiyacının artması beklenecek ve bu likiditeyi ancak sağlıklı bir bankacılık sistemi sağlayabilecektir. Fakat şok nedeniyle kredilerin yaygın şekilde ödenmeme eğilimine girmesi durumunda bankalar ve kredilendirme süreçleri sıkıntıya girebilecektir. Burada bankaların kayıplarının artması yeni kredilerin verilip verilmemesinin önemli bir göstergesini oluşturacaktır. Ekonomik yavaşlamanın kalıcı olması durumunun ise kredi arzının kısılmasının ötesinde, reel sektörün ve hane halklarının kredi talep etmemesi ile sonuçlanması mümkün bulunmaktadır (Ersoy, Gürbüz, & Fındıkçı, 2020).

COVID-19 nedeniyle kredi kurumları, reel sektörü desteklemek için döngü karşıtı önemli bir rol oynamaya çağrılırken, bu eylemlerin bankacılık sektörünün gelecekteki dayanıklılığı üzerinde de bir dizi etkisi olacağı düşünülmektedir. Örneğin, borç verenler mevcut kaynaklarını tükettikçe, sistem istikrarını tehdit eden varlık kalitesinde bozulma yaşayabilirler. Karantinaların kaldırılmasından ve ekonomilerin yeniden açılmasından sonra bile krizin devam etmesi beklendiğinden, bu politika önlemlerinin bankacılık sektörü üzerindeki net etkisi büyük ölçüde salgın sürecinde bilinememiştir (Kunt, Pedraza, & Ortega, 2021).

Ancak koronavirüs sürecinin ekonominin geneline etkisi üzerine odaklanılsa da sürecin, kamu otoriteleri tarafından sağlanan teşvikler ve uygulanan düşük faiz politikaları nedeniyle, hem reel sektördeki etkisinin hem de tüketici eğilim ve davranışlarının değişmesi nedeniyle bankacılık sektörüne etkisinin pozitif yönde olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte, artan riskler nedeniyle oluşan kırılganlıklar ve reel sektöre ihtiyaç duyulan fonların temininde regülatörler tarafından alınması gereken tedbirler, bankacılık sektörünün desteklenmesi için gerekli olan önlemleri ortaya çıkarmaktadır. Özellikle finansal sisteme hâkim olan ülkelerde, reel kesimin yanı sıra bankacılık sektörünün de desteklenmesi gerekir. Bu durumlarda, Merkez Bankası tarafından likidite desteği verilmesi gibi önlemler alınabilmektedir. Ancak, pandeminin finansal sisteme etkilerinin büyüklüğü ve ne kadar süreceği konusunun bilinmemesi, yapılacak desteklerin kapsamı ve büyüklüğü konusunu belirsiz kılmaktadır. Fakat her hâlükârda finansal sistemin şoklara karşı direncini kaybetmeden reel ekonomiyi fonlayabilmesi için (Ersoy, Gürbüz, & Fındıkçı, 2020);

- ✓ Finansal kuruluşların fon aktarabilecek güçleri,
- ✓ Finansal kuruluşların finansal risklerini yönetme becerileri,
- ✓ Özellikle gelişmekte olan ülkelerin uluslararası fonlara erişebilme imkânı

ön plana çıkan faktörlerdir.

İşletme kredisi ve yatırım kredisi pandemiden etkilenirken tüketim kredisi veya KOBİ kredisi etkilenmemiştir. İktisadi sektörde sanayi, tarım ve inşaatın kredisi COVID-19 salgınından etkilenirken ticaretin kredisi etkilenmemiştir. Bu araştırma, pandeminin bankacılık sektörü üzerindeki etkisini ölçerek, COVID-19 salgını sırasında kredi sıkışıklığının varlığının değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Kredi gevşetme politikasının yanı sıra, kredi sıkışıklığının üstesinden gelmek için iş eşleştirmesi önerilmektedir. Bankalar önerilen üretken ve güvenli ekonomik sektörlere kredi verebilirler. Sadece bir kavram olarak kalmamak için, gelecekteki araştırmalar, kredi

sıkışıklığının üstesinden gelmek için finansmanı uygulamaya yönelik yenilikçi iş modelleri arayabilirler (Darjana, Wiryono, & Koesrindartoto, 2022).

2.4. Krizlerin Bankacılık Sektörüne Etkisi İle İlgili Literatür

Ertan ve Kayhan (2020), çalışmalarında kamu ve özel bankaların kredi verme, likidite ve risk alma ile ilgili davranışlarına etki eden unsurlarla ilgili literatür bulgularını ortaya koymaktadır. Finansal kriz sonrası ekonomik aktivitelerin yavaşladığı dönemde kamu bankaları özel bankalardan farklı tepki göstermektedir. Kamu bankalarının özel bankalara kıyasla, likidite pozisyonlarını göreceli olarak azaltmak suretiyle, daha fazla kredi vermeye çalışmaları ve risk almaları beklenmektedir. 2005-2018 dönemi verileri incelendiğinde, literatürdeki bulgulara paralel olarak, Türkiye'deki kamu ve özel bankalar arasında davranış farklılıkları olduğu ve bu farklılıkların yapısında kriz sonrası dönemde önemli değişiklikler yaşandığı bulunmuştur.

Demirhan (2013), çalışmasında 2003-2012 arası dönemleri dikkate alarak, yaşanan finansal krizin Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların karlılıklarının belirleyicileri üzerine etkisini saptamaktadır. Analiz dönemi Aralık 2003-Haziran 2012 bu dönem kriz öncesi ve kriz sonrası olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kriz öncesi ve sonrası dönemlerde banka kârlılığını etkileyen faktörleri saptayabilmek üzere sistem GMM (generalized method of moments) tahmincisi kullanılmıştır. Sonuç olarak bulgular, Türk bankacılık sektöründe krizin banka karlılığının belirleyicileri üzerinde etkileri olduğunu göstermektedir.

Topbaş (2009), çalışmasında Uluslararası piyasalarda yaşanan finansal krizler ve sonrası belirsizlikler sonucunda kullanılmakta olan gerçeğe uygun değerlemeye dayalı muhasebe sistemi gerçekleşmiş veya gerçekleşmemiş olsa da mevcut piyasa şartlarına göre oluşan fiyatlara yansımış kayıpların banka finansal tablolarında gösterilmesi söz konusu olmuştur. Finansal sistemi sıkışma noktasına getiren bu zararlar sebebiyle kimi çevreler krizin temel sebebinin bu değerleme yöntemi olduğunu savunmaya başlamışlardır. Bu çalışmanın amacı; gerçeğe uygun değerleme yöntemi hakkında bilgi verdikten sonra kriz ortamında yabancı bankalardaki gelişmeler ve bu yönteme ilişkin eleştirileri ortaya koyarak bankacılık sektörü değerlendirmesi yapılmaktır.

Selçuk (2010) çalışmasında Türk Finans sisteminde krizin etkisiyle dış kredi bağlantılarında yaşanan daralmadan dolayı banka kredilerinde kriz öncesi döneme göre bir azalmanın ve sorunlu kredilerde bir artışın gerçekleştiği gözlenmiştir. Bu çalışmada kriz küresel aktörlerin özellikle finansal piyasalar temelinde yükselen ekonomileri belli ekonomi politikaları izlemeye zorlamaları ve küresel karar verici mekanizmalarda dışlamaları durumunu ele almaktadır.

Güngör ve Dilmaç (2020), çalışmalarında 2008 Küresel Finans Krizinin etkisinin Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ticari bankaların finansal performansları ile sermaye yapıları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ayrıca kriz ortamlarında bankaların sermaye yapılarının, finansal performansları üzerindeki etkilerini 2002-2015 yılları arasında çeyrek dönemlere ait veriler panel veri analizi yöntemi kullanılarak tespit etmeye çalışılmıştır. Analizler doğrultusunda 2008 krizinin bankaların finansal performansını iyileştirdiği gözlenirken, Türkiye'deki bankaların performanslarını artırabilmeleri için de daha düşük öz kaynak ve daha fazla uzun vadeli yabancı kaynak, mevduat ve mevduat dışı kaynaklar ile çalışmalarının daha faydalı olabilme ihtimali vurgulanmıştır.

Bostan ve Bölükbaş (2011) çalışmalarında küresel finansal krize neden olan faktörleri sıralamak, krizin etkilerini ve sonuçlarını belirlemek ve küresel finansal krizin Türk bankacılık sektörü üzerindeki etkilerini incelemeyi hedeflemişlerdir. Kriz dönemi ve sonrasında Türk bankacılık sektöründe aktif kârlılığa ve öz kaynak karlılığına bakıldığında Türkiye'de kriz öncesi alınan tedbirler ve finansal piyasalardaki tedbirlerin Türk Finans Sektöründe kriz döneminde işe yaradığı tespit edilmektedir.

Gulati ve Kumar (2016), çalışmasında Küresel Finansal Krizin Hindistan'daki banka verimliliği üzerindeki etkisini değerlendirmektedir. Hindistan bankacılık endüstrisindeki farklı sahiplik gruplarının riske göre ayarlanmış alternatif kâr verimliliğini değerlendirmek ve karşılaştırmak için bu çalışmada, gruplar arasındaki heterojenliği açıklamaya çalışılmaktadır. Sonuçlar, bankaların kâr etkinliğinin küresel finansal kriz sırasında hafif bir düşüş gösterdiğini, ancak krizden sonra hızla toparlandığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, küresel mali krizin mülkiyet grupları üzerinde farklılaşan bir etkisi olduğu ve yeni özel bankaların, kriz yıllarında kâr verimliliğinde en büyük düşüşü yaşadığı gözlemlenmiştir. Genel olarak, sisteme

yeterli likidite enjekte etmeyi amaçlayan uyumlu makro politikaların benimsenmesi nedeniyle, küresel mali krizin Hindistan bankacılık sektörünün kâr etkinliği üzerinde uzun süreli olumsuz bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. (Gulati & Kumar, 2016)

Spokeviciute, Keasey ve Vallascas (2019) çalışmalarında küresel krizlerin arındırıcı etkisini, 1984'ten 2013'e kadar verimsiz ABD ticari bankalarının çıkışına katkıları üzerinden incelemektedir. Küresel Finans Krizinin ardından şokun büyüklüğünün ve ardından gelen geniş kapsamlı hükümet müdahalelerinin bu farklı sonuçları nasıl açıklayabileceğine odaklanılmaktadır. Ayrıca, her iki kriz döneminin de verimlilik seviyeleri ne olursa olsun genç bankalar üzerinde orantısız bir etki yarattığını ve herhangi bir olumlu yayılma etkisi yaratmadığı vurgulanırken, krizlerden sonra dahi finansal sisteme dâhil olan bankalarda durumun farklı olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak çalışmada bankaların dayanıklılığını iyi zamanlarda güçlendirmek için tasarlanan ihtiyatlı düzenleme biçimlerinin, krizin bankacılık sektörünün uzun vadeli verimliliği üzerindeki etkilerini hafifletmeye katkıda bulunabileceği vurgulanmaktadır

Kunt, Pedraza ve Ortega (2021) çalışmalarında, COVID-19 krizinin başlangıcında finans sektörü politika duyurularının dünyadaki banka hisse senetleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Genel olarak, likidite desteğinin, borçlulara yardım programlarının ve parasal gevşemenin krizden kaynaklanan olumsuz etkiyi hafiflettiğini, ancak etkilerinin bankalar ve ülkeler arasında önemli ölçüde değiştiğini görüyoruz. Buna karşılık, döngüsel ihtiyati tedbirler, banka hisse senetlerinde negatif anormal getirilere yol açarak, piyasaların bu politikalarla ilişkili aşağı yönlü riskleri fiyatlandırdığını göstermektedir.

Dinçer, Gençer, Orhan ve Şahinbaş (2011) çalışmalarında Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra Türkiye'de finans sektöründe özellikle bankacılık açısından önemli bir yapısal değişim yaşanmıştır. Bankacılık sektöründeki bankacılık ve mali denetimin yapısal düzenlemeleri ile eksiklikler revize edilmeye çalışılmıştır. Bankacılık alanının ilgili değişim sürecindeki performansının yanı sıra, 2008 küresel ekonomik krizi ve regülasyonlar sonucunda bankacılık sektörünün tepkileri önemli bir analiz konusu haline gelmiştir. Bankacılık performans değerlendirmesine yönelik çok sayıda çalışma olmasına rağmen, bankacılık sektöründe performans değerlendirme için önemli analiz

türlerinden biri olan CAMELS oranları, bankacılık sektörü performans sonuçlarını yansıtan önemli parametreler içermektedir.

Bhimjee, Ramos ve Dias (2016), çalışmalarında Küresel Finansal Kriz öncesinde ve sırasında bankacılık sektörünün performansını analiz etmektedir. Kriz öncesinde, gelişmiş ekonomilere ait bir grup bankacılık kuruluşu borsa performansıyla öne çıkarken, ağırlıklı olarak gelişmekte olan ekonomilere ait bankacılık endekslerinden oluşan ikinci bir küme daha sönük bir performans sergilemiştir. Ayrıca, bu farklılaşmaya kümeler arasında düşük rejim senkronizasyonu eşlik etmiştir. Kriz sırasında bankacılık kurumları benzer şekilde davranmış, rejim senkronizasyonu artmış ve rejim dinamiklerindeki farklılıkların ortadan kalktığı saptanmıştır.

Almonifi, Rehman ve Gulzar (2021) çalışmalarında COVID-19 salgınının Suudi Arabistan Krallığı'ndaki İslami bankacılık sektörünün performansı üzerindeki etkisini değerlendirmektir. COVID-19 krizinden sonra dünya çapında finans sektöründe çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Çalışma, Al Rajhi Bank'ın COVID-19 salgını öncesi ve sırasındaki ilerlemesine bakmaktadır. Al Rajhi Bank'ın, 80 milyar dolarlık mevduatı, 6.77 milyar Amerikan Dolarlık ödenmiş hissesi ve geniş çalışan tabanıyla Suudi Arabistan Krallığı'nın ve dünyanın en büyük bankalarından biri olduğu bilinmektedir. Bulgular, COVID-19 krizinin Suudi Arabistan'ın İslami bankacılık sistemi, özellikle soruşturma altındaki banka üzerinde yalnızca küçük bir etkiye sahip olduğunu ve İslami bankaların krizle ilişkili finansal ve ekonomik risklerden kaçma yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir

Arı, Chen ve Ratnovski (2021) çalışmalarında 1990'dan bu yana bankacılık krizi sırasında tahsili gecikmiş alacakların dinamikleri hakkında yeni bir veri seti sunmaktadır. Veriler, takipteki kredilerin birikmesinde krizler arasında benzerlikler göstermekte, ancak takipteki alacakların çözümlenme hızında çok fazla heterojenlik bulunmaktadır. Böylece yüksek ve çözülmemiş takipteki kredilerin kriz sonrası resesyonları nasıl derinleştirdiği tespit edilmektedir. Takipteki kredi sorunlarının kriz öncesi tahminlerini oluşturmak için bir makine öğrenimi yaklaşımı kullanılmaktadır. Bir dizi zayıf makroekonomik, kurumsal ve bankacılık sektörü koşulu olan bu öngörücüler, COVID-19 sonrası tahsili gecikmiş alacakların güvenlik açıklarına ışık tutmaya yardımcı olmaktadır.

Korzeb ve Niedziółka (2020) çalışmalarında kredi portföyünün sektör yapısının ticari bankaların COVID-19 salgınından kaynaklanan krize karşı direnci üzerindeki etkisinin değerlendirilmesine olanak tanır. Pandeminin sektör riski üzerindeki etkisini ölçmek için iki bağımsız yöntem ve krizin potansiyel olumsuz etkileri açısından sektörleri önceliklendirmeye olanak tanıyan metodoloji kullanılmıştır. Çalışmada Polonya bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ticari bankaların COVID-19 pandemisinin neden olduğu potansiyel etkilere karşı dayanıklılığını değerlendirmektir, bu yüzden 13 ticari bankanın verileri dikkate alınmıştır. Hellwig yöntemi ve TOPSIS yöntemi kullanılarak yapılan analizler sonucunda Polonya'da faaliyet gösteren en büyük bankaların pandeminin sonuçlarına karşı en dirençli bankalar olduğu bulguları elde edilmiştir.

Giese ve Haldane (2021) çalışmalarında Küresel Finansal Kriz ve COVID-19 sırasında finansal sistemin, özellikle bankaların dayanıklılığını karşılaştırmaktadır. Son yıllardaki düzenleyici ve kurumsal reformlar sayesinde bankaların artık sorunun değil, çözümün bir parçası olduğu vurgusu yapılmaktadır. Küresel Finans Krizinden alınan derslerin dikkate alınması sonucu COVID-19 krizinden ağır hasarlı çıkışın önlenildiği düşünülmektedir.

Sufian ve Habibullah (2010) çalışmalarında 1990–2005 döneminde Endonezya bankalarının kârlılığının belirleyicilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ampirik bulgular, gelir çeşitlendirmesi ve kapitalizasyonun banka karlılığı ile pozitif ilişkili olduğunu, büyüklük ve genel giderlerin ise negatif etkiler yarattığını göstermektedir. Kriz öncesi ve kriz dönemlerinde ekonomik büyüme ve bankacılık sektörü yoğunlaşmasının etkisi olumludur. Asya mali krizinin Endonezya bankalarının kârlılığı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu, buna karşın Endonezya bankalarının kriz öncesi dönemde, kriz sonrası ve kriz dönemlerine göre nispeten daha kârlı olduğu tespit edilmektedir.

Mehta (2012) çalışmasında Birleşik Arap Emirlikleri bankalarının finansal performans göstergelerini inceleyerek 2008 Finansal Kriz öncesi ve sonrasının değerlendirilmesi yapılmıştır. Kaldıraç, likidite ve kârlılık oranları hesaplanmış ve analiz edilmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri bankasının finansal performansı, özellikle varlık getirisi ve öz kaynak getirisi ile ölçülen karlılık oranları, kriz döneminde bankalarının tüm

karlılık oranları düşmüştür. Ayrıca kriz döneminde bankaların likiditesi de özellikle nakit ve portföy yatırımları ile mevduata yapılan yatırımlar açısından azaldığı da görülmektedir.

Mirzaei (2013), çalışmasında 2007-2010 kriz döneminde gelişmekte olan ve gelişmiş 49 ülkedeki 6.540 bankanın banka piyasa yapısı ve verimliliğinin karlılık ve istikrar üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Piyasa yoğunlaşmasının diğer faktörleri kontrol ederken banka kârlılığı ve istikrarı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Verimlilik ise kriz sırasında bireysel bankaların hem kârlılığını hem de istikrarını artırmaktadır. Bu sonuçlar, olumsuz bir şokla karşı karşıya kaldıklarında verimli bankaların daha iyi performans sergilediğini göstermektedir. Ayrıca artan rekabetin bankacılık sektörünün verimliliğine ve dolayısıyla sürdürülebilirliğine katkıda bulunması beklenmektedir. Bu da makro ihtiyati makamların, son düzenleme dalgasının banka rekabeti üzerindeki olası olumsuz etkilerine karşı dikkatli ve uyanık olmaları gerektiğini göstermektedir.

Caporale, Lodh ve Nandya (2017) çalışmalarında küresel finansal krizin Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesindeki bankacılık sektörüne etkisini ve hem yerli hem de yabancı bankaların kârlılığının temel belirleyicilerini incelemektedir. Ampirik bulgular, kriz sırasında o bölgede ilkinin ikincisinden daha iyi performans sergilediğini göstermektedir. Kârlılığın belirleyicileri arasında büyüklük rol oynamazken, likidite oranı ve net faiz gelirleri sırasıyla negatif ve pozitif etkiye sahip görünmektedir; GSYH yerli bankalar durumunda pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Maredza ve Ikhide (2013) çalışmasında, iki aşamalı bir metodoloji çerçevesi kullanarak 2000 – 2010 dönemi boyunca Güney Afrika'daki banka performansının bir analizi yoluyla kriz döneminde etkinlik ve üretkenlik değişiklikleri ölçülmeye çalışılmıştır. Hicks-Moorsteen toplam faktör verimliliği (TFP) indeksi yaklaşımı kullanılmıştır. Analizlere göre kriz döneminde toplam faktör verimliliği ve etkinlik ölçümlerinde gözle görülür ancak hafif bir sapma olduğu tespit edilmiştir.

3. KARŞILAŞILAN KRİZLER VE BANKACILIK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ: ANKET SONUÇLARI VE VERİLERİN EĞİLİM ANALİZİ

3.1. Veri Yapısı

Çalışmada bankacılık sektörüne krizlerin etkilerini belirlemek amacıyla demografik özellikler ve krize etkileri olmak üzere iki bölümden oluşan bir anket çalışması yapılmıştır. Çalışmanın amacına yönelik olarak 2001 Krizi, 2008 Küresel Finans Krizi ve COVID-19 Krizi'nin üçünde de aktif görevde bulunan, üst düzey finans ve bankacılık sektör profesyoneli, düzenleyici ve denetleyici kurum mensubu/yöneticisi ve bağımsız denetim kurum profesyoneli/yöneticisi olarak aktif görevde bulunan 100 kişi bu çalışmamanın evrenini oluşturmaktadır. İlgili anket çalışması Mart- Eylül 2021 döneminde ilgili kişilere iletilmiştir. İlgili yöneticilerden 56 kişiye yüz yüze görüşme anketi uygulanabilmiştir. Elde edilen veriler demografik açıdan sınıflandırılmış ve frekans analizi ile sonuçlar elde edilmiştir. Anket soruları; sektördeki toplam tecrübesi 10 yıldan fazla, her üç krizde de finans profesyoneli olarak, düzenleyici ve denetleyici kurum mensubu olarak ve bağımsız denetim kurumu profesyoneli/yöneticisi olarak aktif görev yapmış, orta ve üst düzey aktif yönetici/profesyonellere sorulmuştur.

Çalışma kapsamında uygulanmak üzere hazırlanan "Kriz Etki Anketi" demografi ve krizlerin etki sistematiği iki bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde 2001 Krizi, 2008 Küresel Finans Krizi ve COVID-19 Krizi'ne ilişkin etkiler 13 farklı soru ile incelenmiştir.

Çalışmada ayrıca mevcut bankacılık sektörü verileri üzerinden kriz süreçlerinin değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bağlamda öncelikle verilerin 1996-2021 döneminde eğilimleri incelenmiş ve 5 yıllık ortalama değerlerine göre kriz değişim süreçleri irdelenmiştir. Göstergeler incelenirken, sektörün sermaye yeterliliğini temsilen öz kaynakların toplam aktiflere oranı, aktif kalitesini temsilen kredilerin toplam aktiflere oranı ve mevduatların toplam aktiflere oranı, likiditeyi temsilen likit aktiflerin toplam aktiflere oranı, kârlılığı ifade edebilmek için ortalama aktif ve öz kaynak kârlılığını, gelir gider yapısını temsilen faiz gelirlerinin faiz giderlerine oranı, riski temsilen ise takipteki kredilerin toplam krediler içerisindeki payı dikkate alınmıştır. Ayrıca

bankacılık faaliyetlerinde süreci temsilen kredilerin mevduata dönüşüm oranı da dikkate alınmıştır.

Daha sonra mevcut veriler ışığında Aralık 2002-Haziran 2022 dönemine ait aylık veriler ile sektörde kriz dönemlerinde etkilerin en çok hissedildiği mülakatlar sonucu belirlenen krediler, toplam özkaynak ve NPL değişkenlerinin kriz öncesi/sonrası dönemlere göre istatistiksel farklılık gösterip göstermediği 10 ve 20 aylık olay penceresi kullanılarak parametrik olmayan Wilcoxon İşaret Testi ile değerlendirilmiştir. Ancak 2002 öncesi veriler mevcut olmadığı için 2001 Krizi için bu değerlendirme çalışmada aksayan bir yan olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmada kullanılan ikincil veriler TBB ve BDDK veri sisteminden elde edilmiştir.

3.2. Yöntem

Çalışmada anket ile elde edilen veriler, frekans analiziyle analiz edilmiştir. Frekans Analizi, tanımlayıcı istatistiklerin bir parçasıdır. İstatistikte sıklık, bir olayın meydana gelme sayısıdır. Frekans Analizi, oluşum sayısı (frekans) ile ilgilenen ve merkezi eğilim, dağılım, yüzdelikler vb. ölçümlerini analiz eden önemli bir istatistik alanıdır. Çalışmada bağımlı gruplar için t-testinin parametrik olmayan karşılığı Wilcoxon Signed Ranks kullanılmıştır. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi genellikle iki bağımlı örneğin konumlarının karşılaştırılmasına uygulanmaktadır (Wilcoxon, 1945).

Anket sonucunda elde edilen verilerin analizi SPSS 22 paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

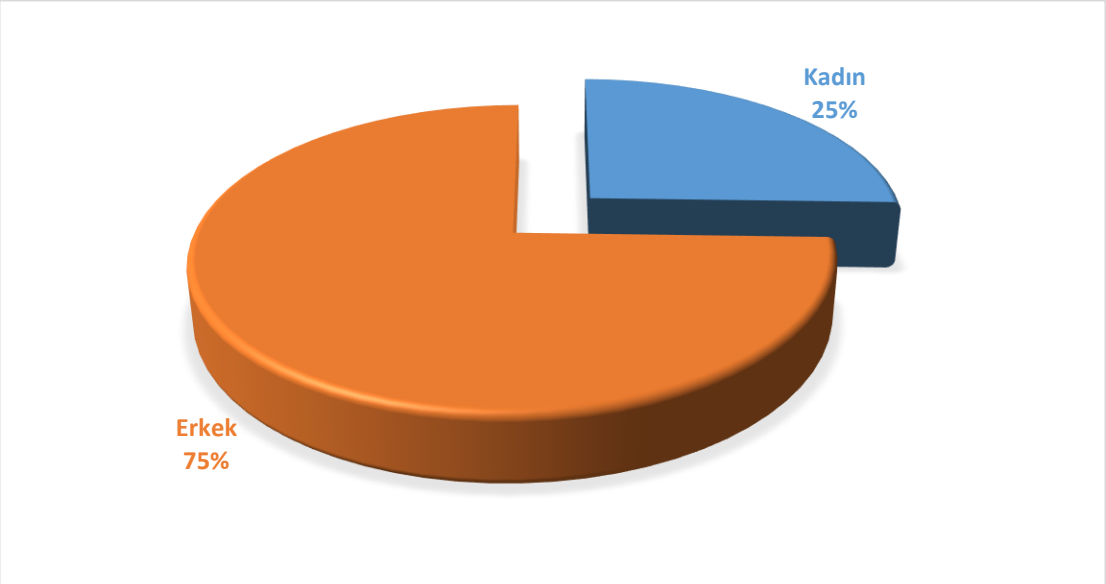
3.3. Bulgular

3.3.1. Krizlerin Profesyoneller Perspektifinden Değerlendirilmesi: Anket Çalışması

3.3.1.1. Demografik Özellikler

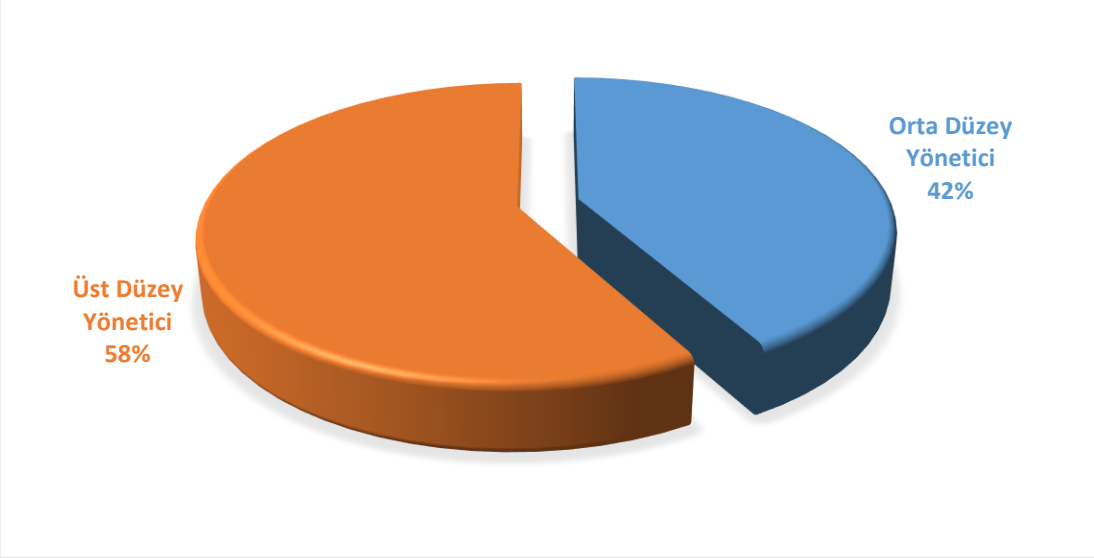
Çalışmaya katılan yöneticilerin %75'i erkek, %25'i kadındır. Sektörde çalışanların cinsiyet dağılımı incelendiğinde 2021 yılı bankacılık verilerine göre kadın çalışan oranının %51 olduğu anlaşılmaktadır. Ancak üst yönetimlerdeki kadın yönetici eksikliği her sektörde olduğu gibi bankacılık sektöründe de ortaya çıkmaktadır. 2021 yılı verilerine göre üst yönetimde yer alan kadınların oranı %19'dur (TBB, 2022b).

Katılımcılar yaş ortalaması bakımından incelendiğinde ise çalışmaya konu olan üç kriz sürecini de yaşamış olmaları nedeniyle en düşük yaş 40, en yüksek 75 ve ortalama 50,75 yaş olduğu görülmüştür (TBB, 2022a).

Şekil 14. Cinsiyet Dağılımı

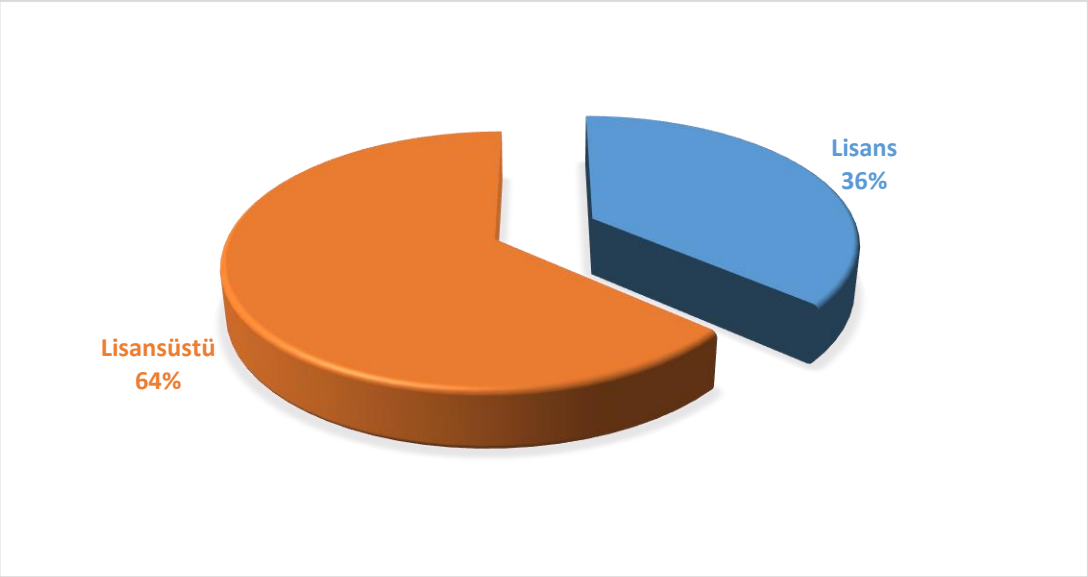
Çalışmaya katılanların %58'i üst düzey yönetici (yönetim kurulu başkanı, yönetim kurulu üyesi, genel müdür, genel müdür yardımcısı, direktör vb.) ve %42'si orta düzey yönetici (müdür, müdür yardımcısı vb.) görevini yürütmektedir.

Şekil 15. Görev Dağılımı

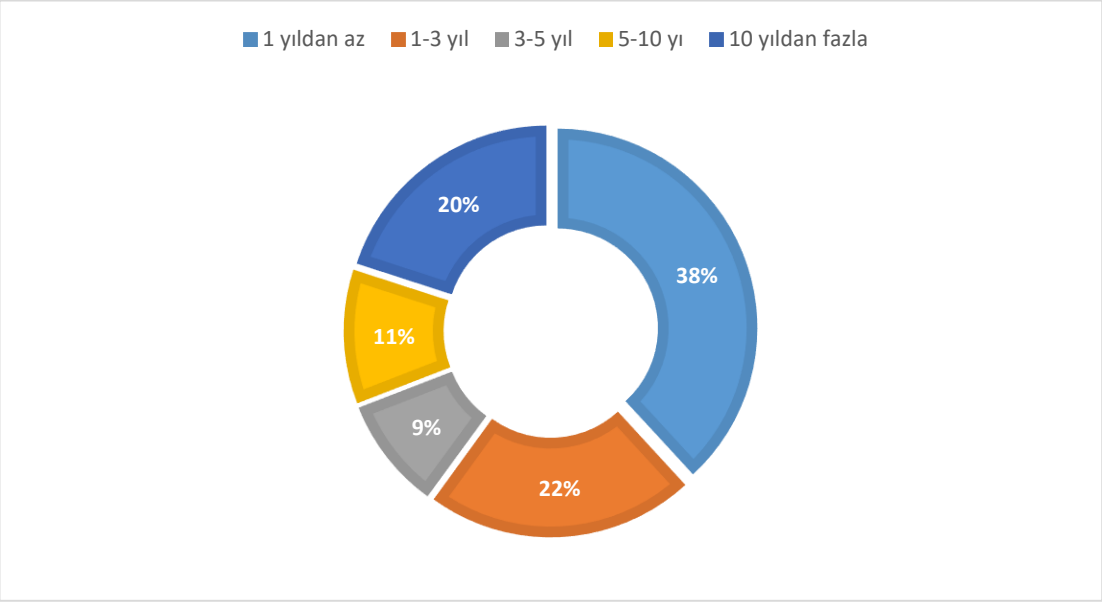
Katılanların %64'ünün lisansüstü mezuniyet derecesine sahip olduğu belirlenmiştir. Bankacılık sektörünün ekonomiye en önemli katkılarından birisi olan istihdam

yaratma özelliğinin yanı sıra sektörde eğitim seviyesinin yükselmesine yönelik verilen teşvikler/destekler ülkelerin beşeri sermayesinin artmasına fırsat yaratmaktadır. Özellikle üst yönetimde lisansüstü eğitim oldukça önemli hale gelmiştir.

Şekil 16. Eğitim Düzeyi Dağılımı

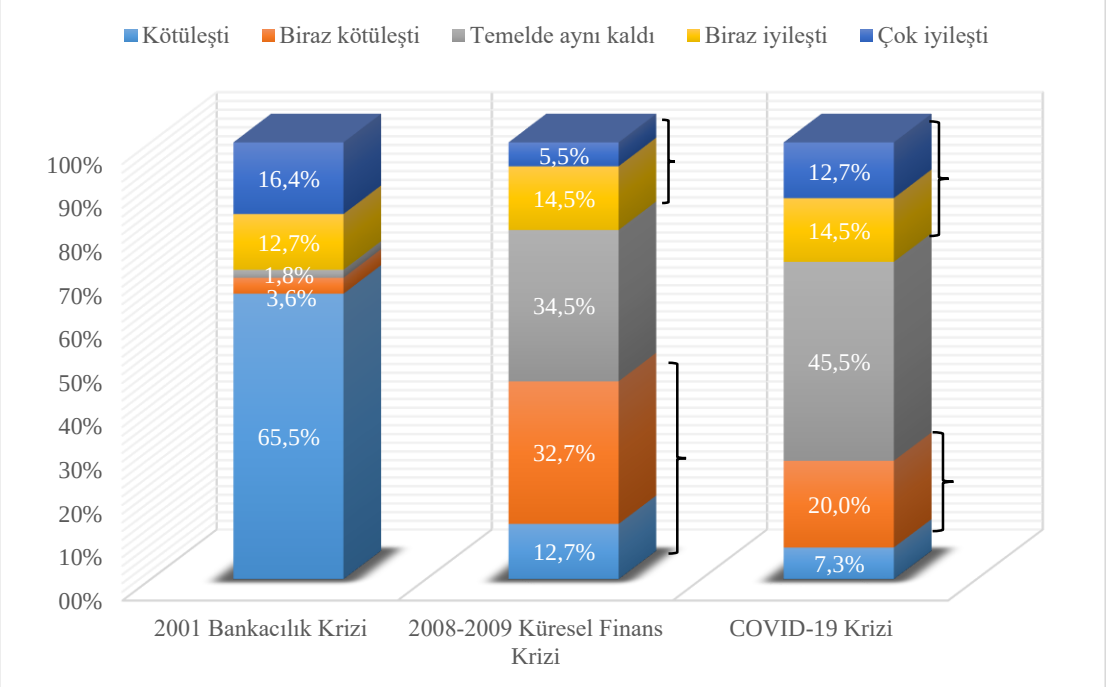
Katılımcılara mevcut görevlerinde bulunma süreleri sorulduğunda %38'inin 1 yıldan az, %22'sinin 1-3 yıl arasında olduğu belirlenmiştir. COVID-19 krizi sonrası sektörde iş ve görev değişiklikleri olduğu bilinmekle beraber katılımcıların statüsü dikkate alındığında süreç içerisinde bir üst kıdeme yükselme eğilimi araştırılabilir.

Şekil 17. Mevcut İşte Bulunma Süresi

3.3.1.2. Krizlerin Etkilerine Yönelik Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde bankacılık sektöründe görev yapan profesyonellerin 2001 Bankacılık krizi, 2008-2009 Küresel Finans Krizi ve COVID-19 Krizi'nin sektörü nasıl etkilediğine dair görüşleri değerlendirilmiştir. Katılımcılardan bankacılık sektörünün finansal performansını CAMEL kriterlerini dikkate alarak değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların %65'5'i bankacılık sektörünün finansal performansının 2001 Bankacılık Krizi'nde kötüleştiğini ifade ederken, %16,4'ü sektörün kriz sebebiyle yapılandırıldığını ifade ederek, bu dönemde finansal performanslarının iyileştiğini belirtmiştir. Katılımcıların %45,4'ü 2008-2009 Küresel Finans Krizinde sektörün finansal performansının kötüleşme eğiliminde olduğunu ifade ederken, %20'si performansın iyileştiğini ifade etmektedir. COVID-19 Krizinde ise sektörün performansının temelde aynı kaldığı düşünülse de %27,2'si sektörün finansal performansının iyileştiğini belirtmiştir. Katılımcıların krizlerde finansal performans açısından görüş farklılıklarının, finansal performansı hem bulundukları kurumun sektördeki payı hem de dikkate aldıkları CAMEL kriterlerine önem açısından değerlendirmeleri nedeniyle oluştuğu katılımcılarla yapılan mülakat çerçevesinde anlaşılmaktadır. Ayrıca kriz dönemlerinde sektör bilançolarında en çok etkinin ortaya çıktığı değişkenler katılımcılar tarafından sırasıyla, krediler, özkaynak ve takipteki krediler oranı olarak belirlenmiştir.

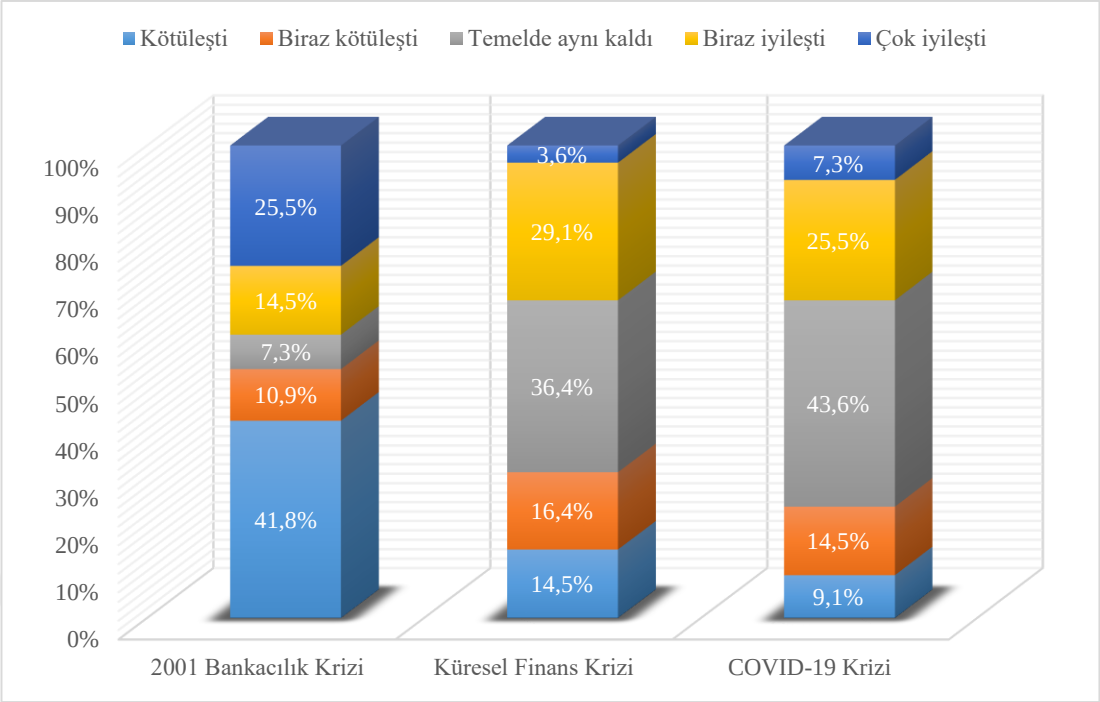

Şekil 18. Bankacılık Sektörünün Finansal Performansı Krizlerden Etkilenme Yönü

Katılımcılar bankacılık sektörünün kurumsal performansını insan kaynaklarının değerliliği, ekonomik verimlilik, çevresel, sosyal ve hukuksal uygunluk ve işletmenin sürekliliği gibi hususları dikkate alarak değerlendirmişlerdir. Katılımcıların %41,8'i bankacılık sektörünün kurumsal performansının 2001 Bankacılık Krizi'nde kötüleştiğini, %25,5'i sektörün kurumsal performansının çok iyileştiğini ifade etmiştir. 2008-2009 Küresel Finans Krizi'nde ise sektörün kurumsal performansının temelde aynı kaldığı ifade edilse de katılımcıların %32,7'si iyileştiğini belirtmiştir.

Çalışma ortamlarının evlere taşındığı ve uzaktan çalışma süreçlerinin yaşandığı COVID-19 Krizi ise katılımcılar tarafından kurumsal performans açısından temelde aynı ve performans iyileşmesi olarak değerlendirilmiştir.

Kurumsal ve finansal performans açısından sektörü 2001 bankacılık krizi için olumsuz, Küresel Finans Krizi ve COVID-19 Krizi ise performansın aynı kaldığı ya da olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı şeklinde değerlendirilmiştir. Katılımcılar tarafından 2001 krizinde en önemli sorun olarak "k*urumsal yapıya geçmemiş olan bankacılık sektörünün, yapısal reformlar öncesi kural ve politikaların sıkı olmaması nedeniyle büyük bir kayıp yaşamış olması, denetim eksikliği ve kontrol mekanizması eksikliği"* gösterilmiştir. 2008 krizi için ise katılımcılar "*2001 nedeniyle düzenlemeler yapılmış olsa da hala belirli alanlarda denetim, düzenleme ve izleme eksikliğinin, regülasyon sorunlarının risk yönetiminin doğru planlanmamasının*" önemli sorunlara neden olduğu vurgulanmıştır. Katılımcılar "*çalışma koşullarının değişmesi, müşterilerin taleplerine cevap verilmemesi, siber risk gibi operasyonel risklerin yönetilememesi*" gibi sorunların gündeme gelmesinin altını çizerek COVID-19 krizini diğer iki krizden ayırmaktadır.

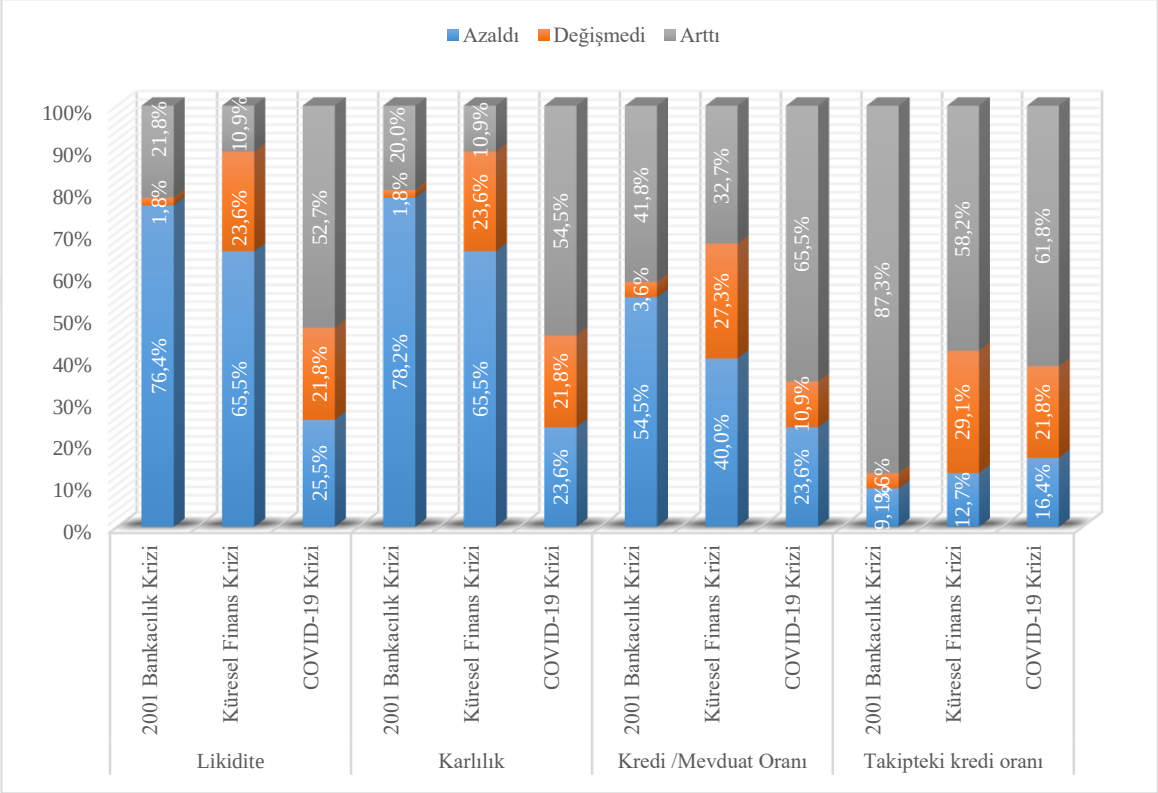

Şekil 19. Bankacılık Sektörünün Kurumsal Performansı Krizlerden Etkilenme Yönü

Genel bir finansal performans değerlendirmesi sonrası katılımcılardan bankacılık sektörünün likidite, kârlılık, kredi/mevduat oranı ve takipteki kredi oranı finansal performans göstergelerine göre ayrı ayrı değerlendirilmesi istenmiştir. Katılımcıların %76,4'ü 2001 Bankacılık Krizi'nde, %65,5'i Küresel Finans Krizi'nde likiditenin azaldığını %52,7'si ise COVID-19 Krizi'nde likiditenin arttığını ifade emektedir. Katılımcılar 2001'deki kriz durumunu "*Gerekli regülasyonların eksikliği, buna bağlı olarak sistemik likidite riski, bankacılık sektörünün yapısında kamu finansmanına öncelik verilmesi ve buna bağlı olarak faiz oranlarında yaşanan dalgalanmanın, ilgili dönemde piyasa likiditesini sağlayan en büyük bankanın (Demirbank) faiz oranlarında yaşanan dalgalanmadan dolayı, hem aktif yapısında hem de pasif yapısında yaşanan bozulma, bankanın fonlama maliyetinin artmasına, diğer taraftan ise varlıklarının değer kaybederek erimesine neden olmuştur. Bu da sonrasında sistemik likidite krizini beraberinde getirmiştir.*" şeklinde açıklamıştır.

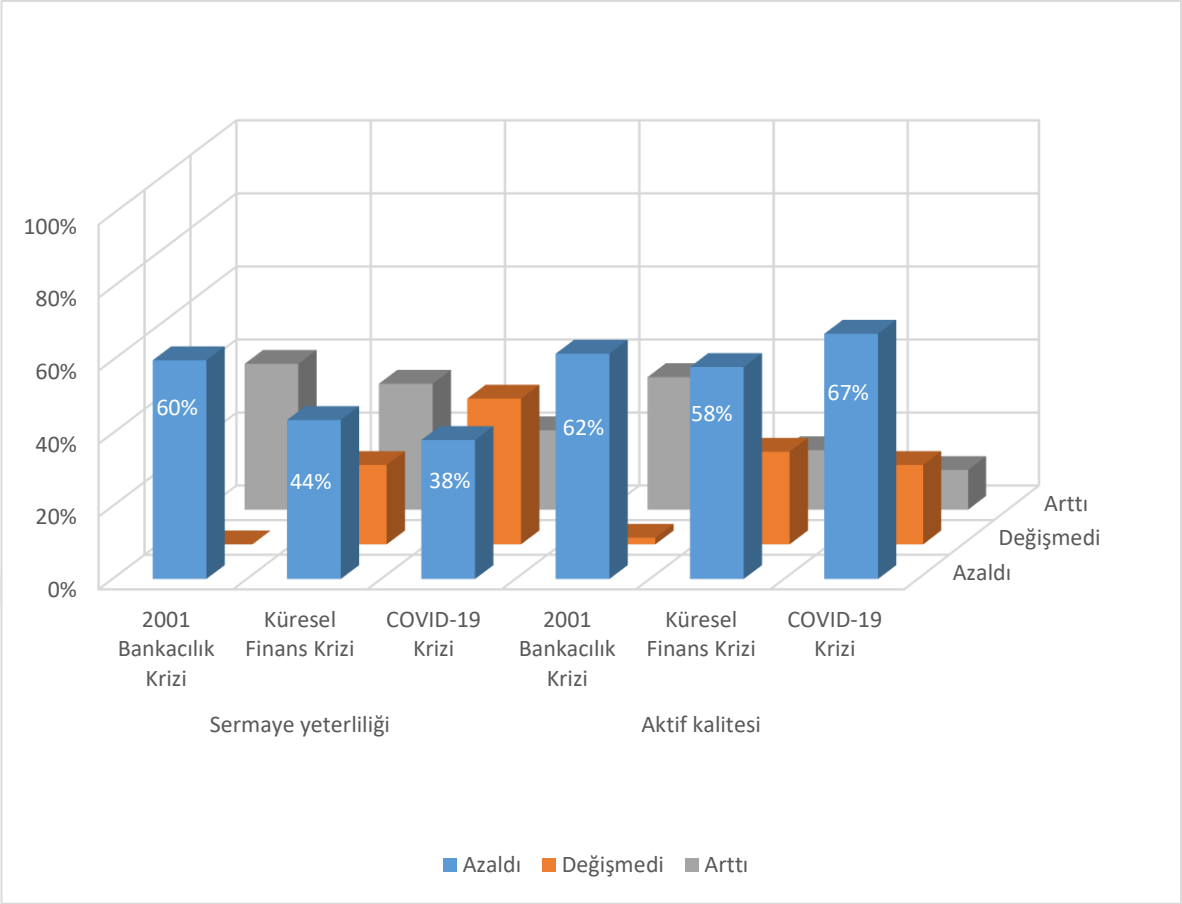
Katılımcıların %78,2'si 2001 Bankacılık Krizi'nde, %65,5'i Küresel Finans Krizi'nde kârlılığın azaldığını %54,5'i ise COVID-19 Krizi'nde kârlılığın arttığını belirtmektedir. Katılımcıların %54,5'i 2001 Bankacılık Krizi'nde, %40'ı Küresel Finans Krizi'nde kredi/mevduat oranının azaldığını %65,5'i ise COVID-19 Krizi'nde kredi/mevduat oranının arttığını ifade emektedir. Öte yandan çalışmaya katılan

profesyonellerin %87,3'ü 2001 Bankacılık Krizi'nde, %58'i Küresel Finans Krizi'nde ve %61,8'i ise COVID-19 Krizi'nde takipteki kredi oranının arttığını belirtmiştir. 2001 krizi için katılımcılar "*Kötü aktif kalitesi, yetersiz özkaynak, bankacılık standartlarının gelişmemiş olması, vade uyumsuzluğu*" gibi sorunların bu finansal sonuçları oluşturulduğunu ifade etmiştir.

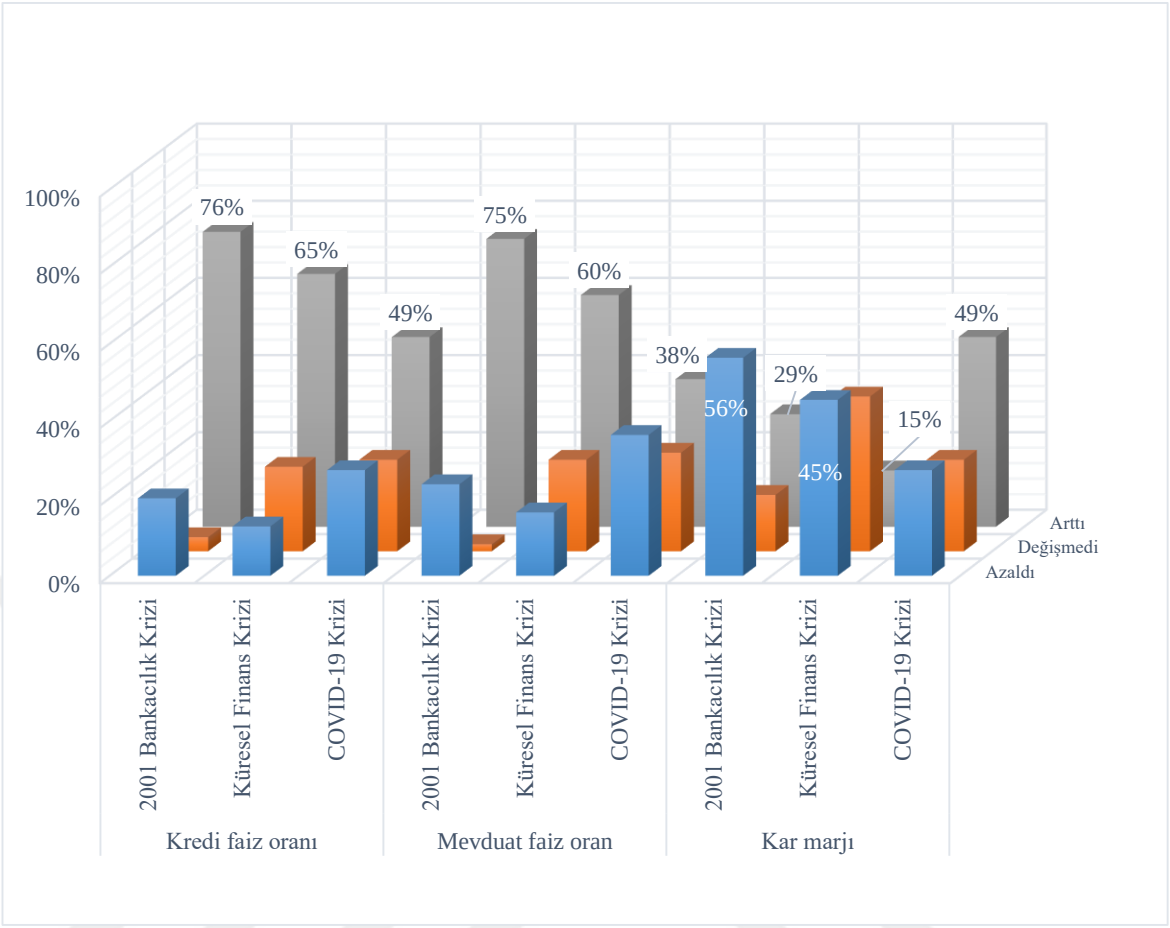

Şekil 20. Bankacılık Sektörünün Finansal Performans Ölçütlerinin Krizlere Göre Değişimi-1

Profesyonellerin perspektifinden bankacılık kriz dönemlerinde sektörün sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, kredi faiz oranı, mevduat faiz oranı ve kâr marjı göstergelerinin sektörün taşıdığı riskler dikkate alınarak nasıl değişim gösterdiği değerlendirilmiştir. Katılımcıların %60'ına göre sermaye yeterliliği en çok 2001 Bankacılık Krizi sürecinde azalmışken, aktif kalitesindeki azalış ise katılımcıların %67'sine göre COVID-19 döneminde ortaya çıkmıştır.

Şekil 21. Bankacılık Sektörünün Finansal Performans Ölçütlerinin Krizlere Göre Değişimi-2

Katılımcıların %76'sı kredi faiz oranlarının ve %75'i mevduat faiz oranlarının bir önceki döneme göre 2001 Bankacılık Krizi'nde arttığını belirtmiştir. Öte yandan 2001 Bankacılık Krizi döneminde katılımcıların %56'sı bir önceki döneme göre kâr marjlarının azaldığını vurgulamıştır. Katılımcıların %65'i 2008 Küresel Finans Krizi sürecinde kredi faiz oranlarının ve %60'ı aynı dönemde mevduat faiz oranlarının arttığını ifade etmiştir. Kâr marjı açısından 2008 Krizi değerlendirildiğinde katılımcıların %45'ine göre azalış olduğu görülmektedir. Faiz göstergeleri COVID-19 döneminde incelendiğinde katılımcıların %49'u kriz sürecinde kredi faiz oranlarının ve %38'i mevduat faiz oranlarının arttığını ifade ederken kar marjının katılımcıların %49'una göre diğer iki krize nazaran arttığı düşünülmektedir. COVID-19 döneminde uygulanan para politikalarının bu noktada etkisi katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.

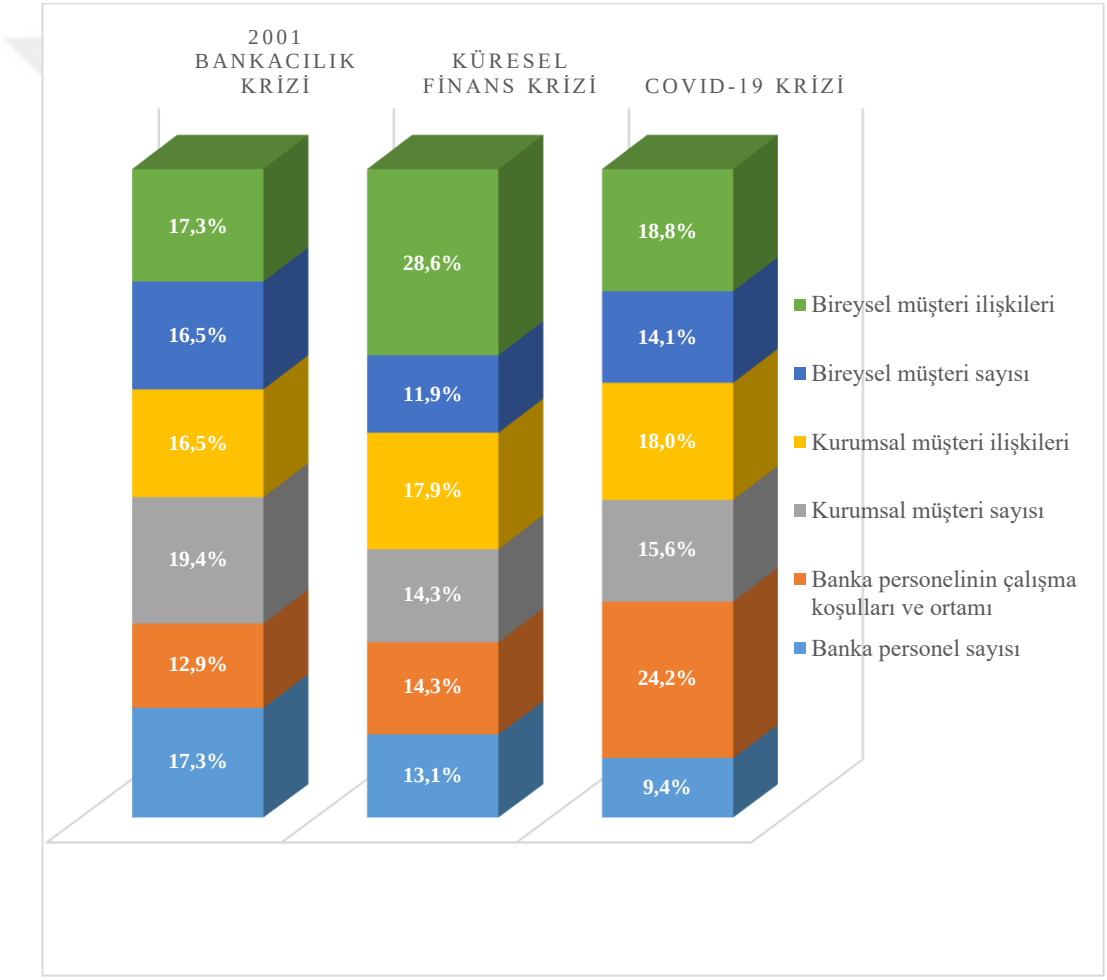

Şekil 22. Bankacılık Sektörünün Finansal Performans Ölçütlerinin Krizlere Göre Değişimi-3

Çalışmada, bankacılık sektöründe bireysel ve kurumsal müşteri ilişkileri, bireysel ve kurumsal müşteri sayısı, banka personel sayısı, çalışma koşulları ve ortamı faktörlerinin krizlerden etkilenme önem derecesi profesyonel bakış açısı ile değerlendirilmiştir. 2001 Krizi'nde katılımcılara göre en önemli üç etki sırasıyla kurumsal müşteri sayısı, bireysel müşteri ilişkileri ve banka personel sayısı faktörlerinde görülmüştür. Bu dönemde yaşanan firma kapanmalarının kurumsal müşterilerin azalmasına sebep olduğu ve mevcut firmalara kredi sağlamada oluşan yeni koşulların etkisinin müşteri sayısının kötüleşmesine de neden olduğu vurgulanmıştır.

2008-2009 Küresel Finans Krizi'nde katılımcılara göre en önemli üç etki sırasıyla bireysel müşteri ilişkileri, kurumsal müşteri ilişkileri ve banka personelinin sayısı ile çalışma koşulları ve ortamı olarak tespit edilmiştir. Bu dönemde dünyada batan bankaların yarattığı güvensiz ve belirsiz ortamın etkisiyle, kredilerin büyük kısmının geri çağırıldığı, yabancı döviz kredilerinin TL'ye döndüğü, sürecin kurumsal olarak

iyi yönetilemediği katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Ayrıca kredi verme oranlarının düştüğü bankacılık sektöründe işten çıkarmalar nedeniyle sektörde bir tür küçülme süreci yaşandığı da ifade edilmiştir.

COVID-19 Krizi'nde katılımcılara göre en önemli üç etki sırasıyla banka personelinin çalışma koşulları ve ortamı, bireysel müşteri ilişkileri ve kurumsal müşteri ilişkileri olarak belirlenmiştir. Uzaktan çalışma sistematiği bankacılık sektörü dijital olarak ileride olduğu için sorun yaratmasa da optimal çalışan sayısı ve yetkin/yetişmiş personel ile iş ve işlemleri yürüten sektörün, çalışanların sağlık sorunları yaşadığı durumda personel ikamesi sağlayamamasına vurgu yapılmıştır.

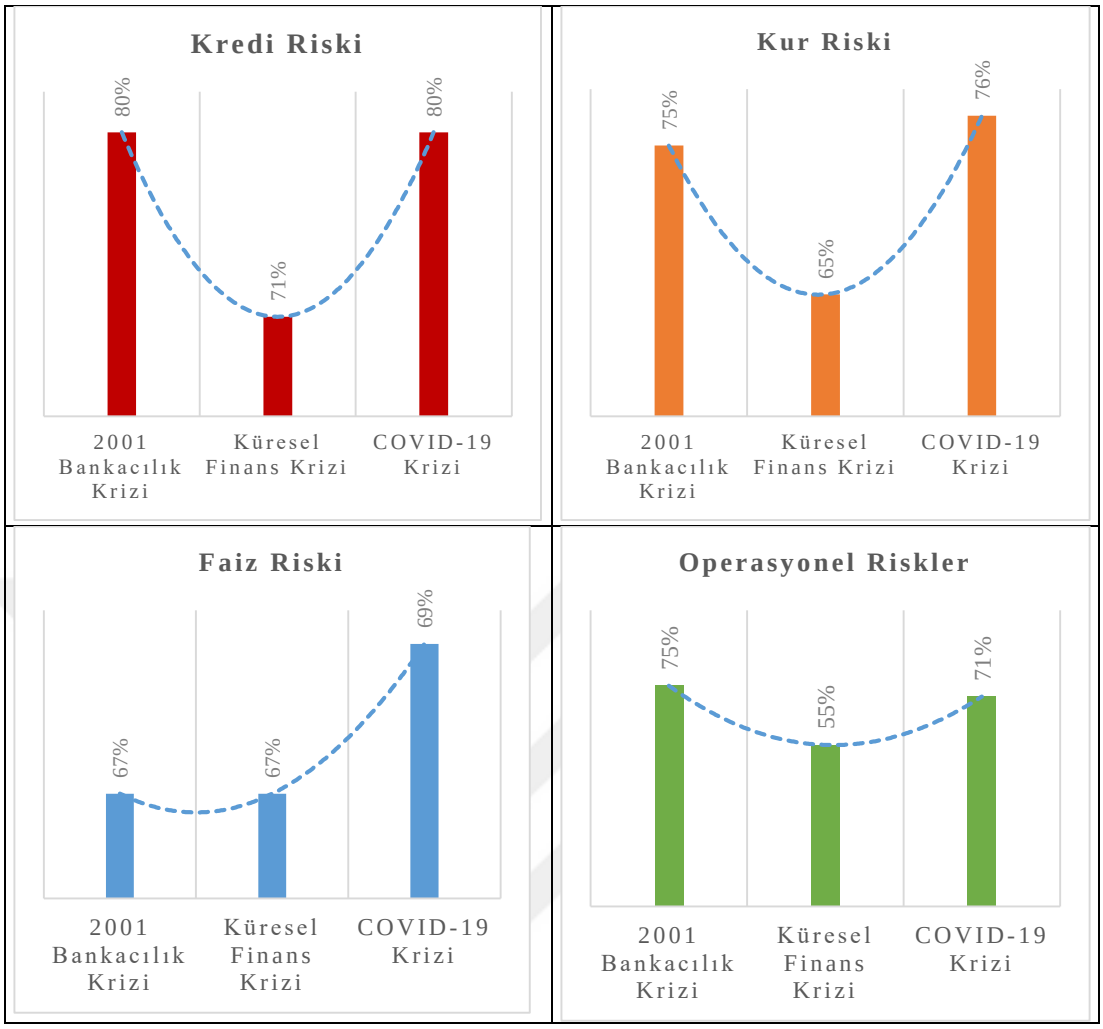

Şekil 23. Krizlerin Kurumsal Performansa Etkisinin Önem Derecesi

Kur, kredi, faiz ve operasyonel risklerin kriz döneminde nasıl değiştiği profesyonellerin bakış açısı ile ele alınmıştır. Kredi riskinin her üç kriz içinde arttığı ifade edilmiştir. Katılımcıların %80'i 2001 Bankacılık Krizi, %71'i 2008 Küresel Finans Krizi ve %80'i COVID-19 Krizi için kredi riskinin arttığını vurgulamıştır.

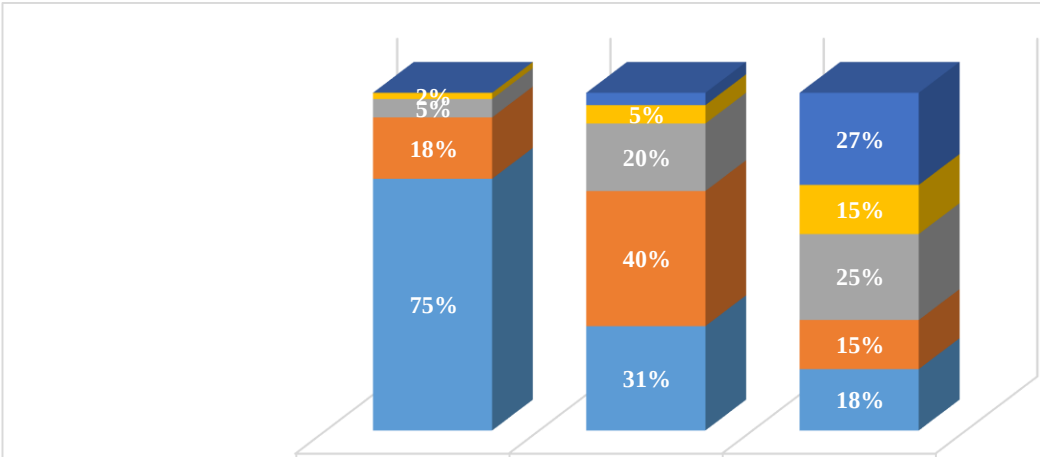
Katılımcılar kredilerin, vade uyuşmazlığı, ekonomik belirsizlik, kur riski gibi nedenlerle geri ödenmeme durumunun ortaya çıkması halinde sektörde sorunlar oluşabileceğini ifade ederken, 2001 Krizi'nde hemen ortaya çıkan ağır sorunların COVID-19 sonrası oluşmamasını bu tür süreçlerin yönetiminde bankaların daha deneyimli olmasına bağlamaktadır. Ayrıca katılımcıların %75'i 2001 Bankacılık Krizi, %65'i 2008 Küresel Krizi ve %76'sı COVID-19 Krizi için kur riskinin arttığını ifade etmiştir. Kur riskinin özellikle Türkiye ekonomisinde kur dalgalanmasının sık yaşandığı 2018 sonrası dönem ve COVID-19 Krizi döneminin kesişmiş olması kur riskini 2001 Krizi sürecindeki gibi ortaya çıkarmış olsa da COVID-19 sürecinde bu riskten kaynaklı bir aksama sektörde yaşanmamıştır. Faiz riskinin de üç kriz dönemi içinde katılımcılar tarafından arttığı ifade edilmekle beraber en çok bu riskin COVID-19 döneminde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemde krizin etkilerini azaltmaya yönelik olarak merkez bankasının uyguladığı para politikalarının bu noktada önemli bir rolü söz konusudur.

İlgili kriz dönemleri için katılımcılar tarafından operasyonel riskler de düşünülmekle beraber bu riskin en düşük algılandığı kriz 2008 Küresel Finans Krizidir. Bankacılık sektöründe risklerin büyük çoğunluğu kredi tarafında toplanıyor olsa da operasyonel risk oranının düşük olması yaratacağı sorunların çapının da küçülmesine neden olmamaktadır. Tam aksine sektörde operasyonel tarafta çıkacak bir sorunun çarpan etkisinin yüksek olduğu ve özellikle COVID-19 sürecinde siber risklerle beraber bu etkilerin artışına dikkat çekilmiştir. Kalifiye personel hususunda hassas bir sürece sahip olan sektörün özellikle bilgi işlem tarafında çıkacak aksaklıklara duyarlılığı vurgulanarak bu alanda personel ikamesinin de zorluğu katılımcıların belirttikleri en önemli noktalar olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 24. Bankacılık Sektörünün Krizlere Göre Risklerin Değişimi

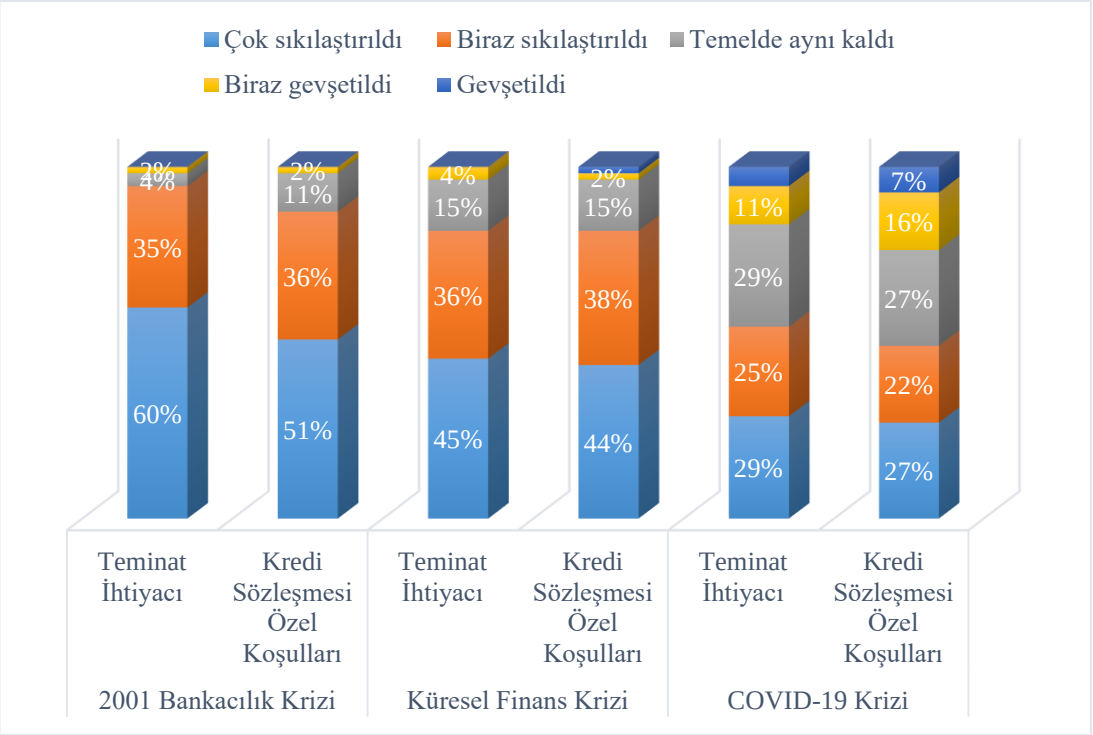
Krizlere göre bankacılık sektörünün kredi standartlarının nasıl değiştiği katılımcılara göre değerlendirilmiştir. 2001 Bankacılık Krizi döneminde kredi standartlarının çok sıkılaştığı düşünülürken, 2008 küresel finans krizi sürecinde ağırlıkla çok ya da biraz sıkılaştığı belirtilmiştir. COVID-19 döneminde ise kredi standartlarının ekseriyetle gevşetildiği belirtilmekle beraber anketin yapıldığı dönemde ortaya çıkan BDDK kısıtlamalarına da vurgu yapılmaktadır.

	2001 Bankacılık Krizi	2008-2009 Küresel Finans Krizi	COVID-19 Krizi
Gevşetildi	0%	4%	27%
Biraz gevşetildi	2%	5%	15%
Temelde aynı kaldı	5%	20%	25%
Biraz sıkılaştırıldı	18%	40%	15%
Çok sıkılaştırıldı	75%	31%	18%

Şekil 25. Krizlere Göre Bankacılık Sektörünün Kredi Standartları Değişimi

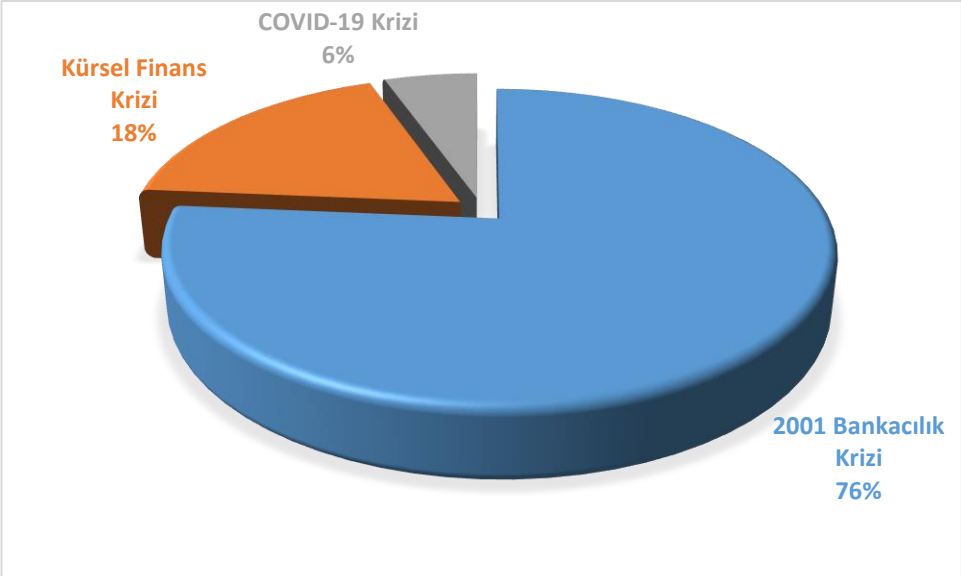
Çalışmada katılımcıların perspektifinden krizlere göre sektörün koşul ve kuralları değişim yön ve şekli incelenmiştir. Bu bağlamda kriz dönemlerinde, sektörün teminat ihtiyacı ve kredi sözleşmesi özel koşulları sıkılaşma ve gevşeme eğilimi irdelenmiştir. 2001 Bankacılık Krizi ve 2008 Küresel Finans Krizi sürecinde ilgili göstergelerin genellikle sıkılaşma eğiliminde olduğu, COVID-19 krizinde ise katılımcıların %67'sine göre temelde aynı kaldığı ve gevşeme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 26. Krizlere Göre Bankacılık Sektörünün Koşul ve Kurallarının Değişimi

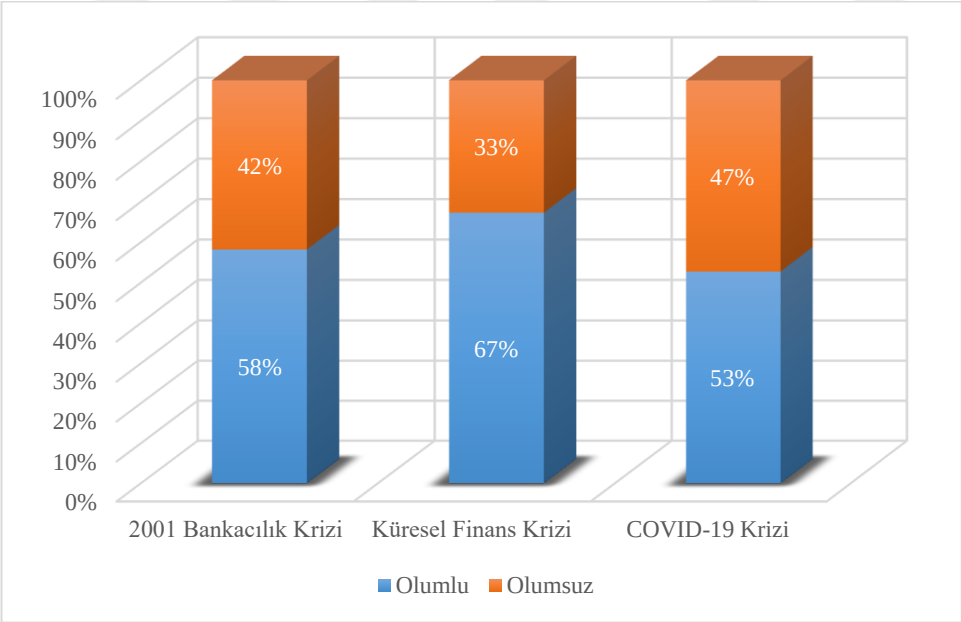
Çalışma kapsamında bütün sorular dikkate alınarak genel bir değerlendirme istenerek bankacılık sektörünün en çok hangi krizden etkilendiği belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların %76'sına göre sektör en çok 2001 Bankacılık Krizi'nden etkilenmiştir. Bu bağlamda dönemin makro ekonomik koşullarına ve sektörün eksik kurumsal yapılanmasına, regülasyon eksikliğine, denetim ve düzenleme eksiliğine, sermaye yetersizliğine, likidite, kredi vb. risklere, aktif kalitesinin bozulmasına vurgu yapılmıştır. En çok 2008 Küresel finans krizinden etkilendiğini düşünen katılımcıların insan kaynakları yönetimi sorunlarına, vade uyumsuzluğuna, risk yönetiminin doğru yapılamaması, Mevzuat düzenlemelerindeki eksikliğe, Kurumsal yönetişim ilkelerinin yetersizliğine, teminat yapısına, kamu ekonomi politikalarında belirsizliğe dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

Bankacılık sektörünü krizlere göre etkileyen en önemli üç sorunun katılımcıların belirlemesi istendiğinde 2001 Bankacılık Krizi için likidite riski, sermaye yetersizliği ve risk yönetimi, 2008 Küresel Finans Krizi için sırasıyla likidite riski, faiz riski ve finansal etik sorunları, COVID-19 Krizi dönemi için sırasıyla operasyonel riskler, küresel ve ulusal ekonomik belirsizlik ve İK yönetim sorunlarının ifade edildiği tespit edilmiştir.

Şekil 27. Bankacılık Sektörünün Krizlerden Etkilenme Dağılımı

Katılımcılar tarafından kriz dönemlerinde uygulanan para politikalarının bankacılık sektörünü nasıl etkilediği değerlendirildiğinde; üç kriz döneminde de para politikalarının genellikle olumlu etkiler yarattığı belirtilmiştir.

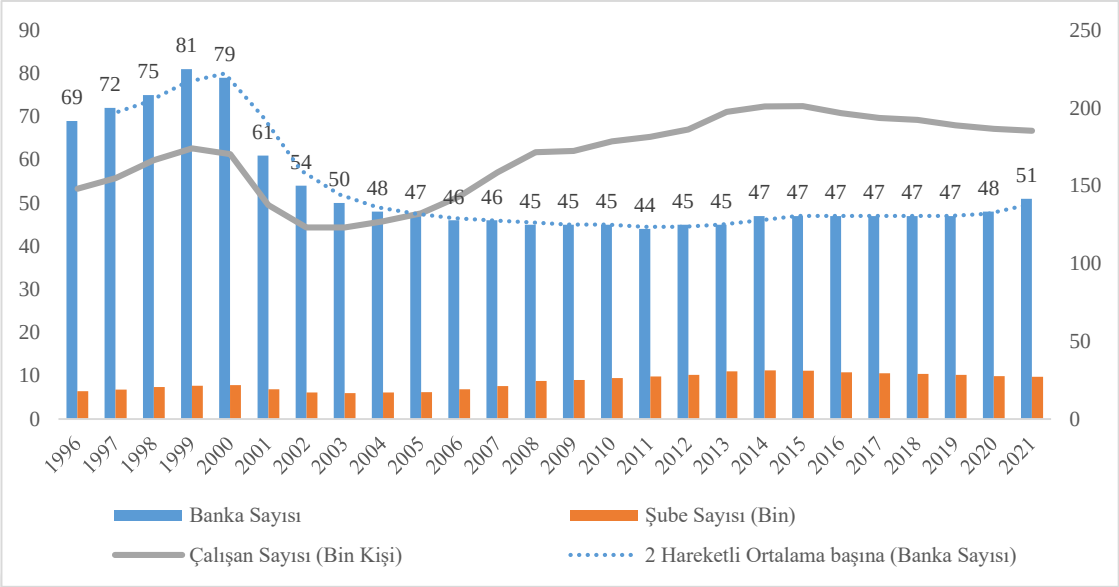

Şekil 28. Kriz Dönemlerinde Uygulanan Para Politikalarının Bankacılık Sektörünü Etkileme Yönü

3.3.2. Krizlerin Türk Bankacılık Sektörüne Etkilerinin Eğilim Analizi: 1996-2022

Çalışmanın bu bölümünde mevcut bankacılık sektörü verileri üzerinden kriz süreçlerinde göstergelerin eğilimi iki farklı yaklaşım kullanılarak analiz edilmiştir. İlk yaklaşımda verilerin 1996-2021 döneminde eğilimleri incelenmiş ve 5 yıllık ortalama değerlerine göre kriz değişim süreçleri irdelenmiştir. Bu noktada öncelikle banka sayısı, şube sayısı ve çalışan sayısı gibi sektörün genel yapısını sergileyen değişkenler ele alınmıştır. Daha sonra sektörün sermaye yeterliliğini temsilen öz kaynakların toplam aktiflere oranı, aktif kalitesini temsilen kredilerin toplam aktiflere oranı ve mevduatların toplam aktiflere oranı, likiditeyi temsilen likit aktiflerin toplam aktiflere oranı, kârlılığı ifade edebilmek için ortalama aktif ve öz kaynak kârlılığını, gelir gider yapısını temsilen faiz gelirlerinin faiz giderlerine oranı, riski temsilen ise takipteki kredilerin toplam krediler içerisindeki payı dikkate alınmıştır. Ayrıca bankacılık faaliyetlerinde süreci temsilen kredilerin mevduata dönüşüm oranı da dikkate alınmıştır. İkinci yaklaşımda ise Aralık 2002-Haziran 2022 dönemi için mülakatlarda profesyonellerin en çok tekrarladığı göstergeler olan krediler, toplam özkaynak ve NPL değişkenlerini kullanılarak kriz öncesi/sonrası dönemlere göre istatistiksel farklılık gösterip göstermediği 10 ve 20 aylık olay penceresi kullanılarak parametrik olmayan Wilcoxon İşaret testi ile değerlendirilmiştir. Ancak 2002 öncesi veriler mevcut olmadığı için 2001 Krizi için bu değerlendirme çalışmada aksayan bir yan olarak ortaya çıkmaktadır.

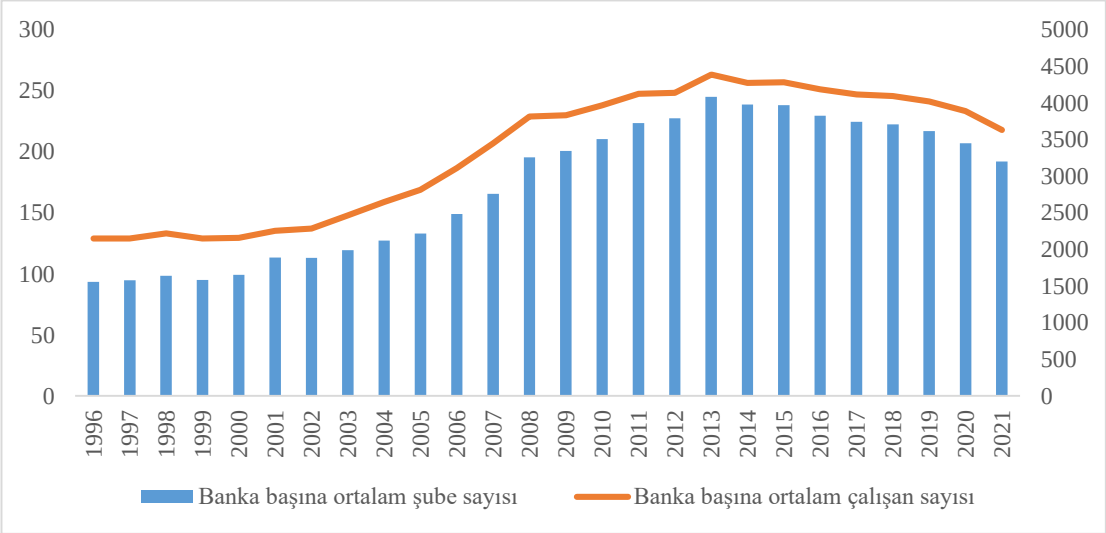
1996-2021 döneminde bankacılık sektöründe yapısal göstergeler incelendiğinde, 1998 yılında 75 banka sektörde yer alırken, 2007 yılına kadar azalarak 45 sayısına kadar gerilediği, 2021 yılında ise 51 banka sayısına ulaşıldığı görülmektedir. Banka sayısındaki azalan yönlü değişime nazaran 2002 yılından sonra çalışan sayısı artış eğilimi izlemiş 2015 yılından sonra ise bir azalış eğilimine girmiştir. Sektörde yer alan şube sayısı ise çalışan sayısı ile paralel bir seyir izlemektedir. Banka sayısı özellikle 2001 Bankacılık Krizi sonrası oldukça azalmıştır. Sektörde banka sayısının 2000'li yıllar itibari ile azalmasının yanı sıra COVID-19 döneminde sektörde sayının arttığı gözlemlenmektedir.

Şekil 29. Bankacılık Sektörünü Yapısal Göstergeleri

Kaynak: Veriler TBB alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

1996-2021 dönemi ortalama banka başına düşen şube sayısı ve çalışan sayısı bakımından incelendiğinde 2013 yılına kadar artış eğiliminde olan bu göstergelerin 2014 ve sonrası azalış eğilimine girdiği görülmektedir.

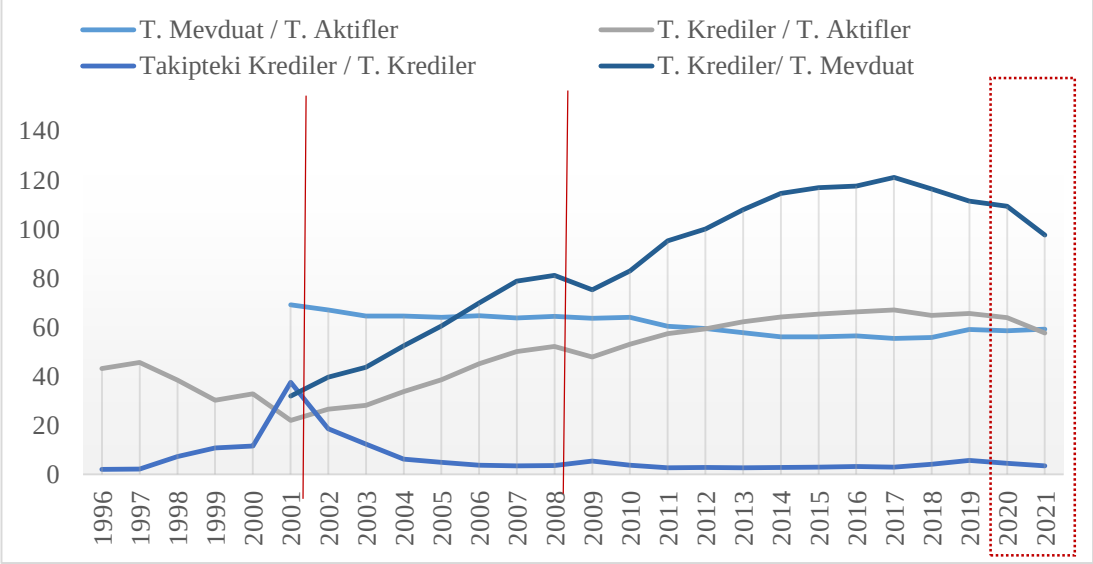

Şekil 30. Bankacılık Sektörünü Ortalama Şube ve Çalışan Sayısı

Kaynak: Veriler TBB alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir

1996-2021 dönemi için aktif kalitesine ilişkin veriler incelendiğinde; kredilerin toplam aktiflere oranı 2001 Bankacılık Krizine kadar azalan bir eğilim sergilemiş kriz sonrası dönemde artış eğilimi izlemiştir. 2008 Küresel Kriz döneminde ise yeniden azalan

kredilerin toplam aktiflere oranı 2017 yılında dalgalanmış olsa da COVID-19 Krizi döneminde azalış eğiliminin arttığı görülmektedir. Toplam mevduatın aktiflere oranı ise 2001 Bankacılık Krizi sonrası sergilediği azalış eğilimi, 2008 sonrası hızlanmış ve COVID-19 döneminde artış eğilimine dönmüştür. Kredilerin mevduata dönüşüm oranı ise toplam kredilerin aktiflere oranı ile benzer bir seyir izlemekle beraber kriz sonrası dönemlerde azalmıştır. Risk göstergesi olarak ele alınan takipteki kredilerin toplam kredilere oranı ise 2001 yılına kadar riskin arttığını, kriz sonrası 2008 yılına kadar azaldığını ancak kriz döneminde yeniden arttığını göstermektedir. Risklerin kriz dönemlerinde artış eğiliminde olması kredilerin geri çağrılma süreçleri ve ödememe sorunlarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu izlenen risk süreci COVID-19 Krizinde değişmiş bu dönemde takipteki kredilerin oranı azalma eğilimi izlemiştir.

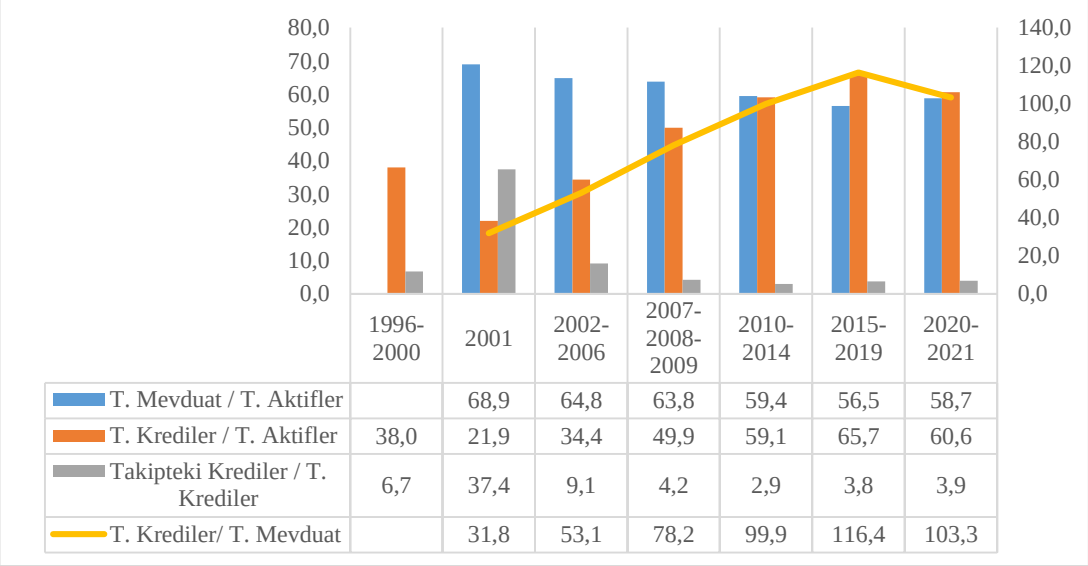

Şekil 31. Bankacılık Sektörünü Aktif Kalitesi ve Risk Göstergeleri

Kaynak: Veriler TBB alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

1996-2021 dönemi için aktif kalitesi ve risk göstergesi 5'er yıllık ortalamalar ve kriz dönemlerine göre incelendiğinde toplam kredilerin toplam aktiflere oranının 2001 Bankacılık Krizi'nde bir önceki beş yıllık ortalamaya göre azaldığı ancak COVID-19 dönemine kadar arttığı anlaşılmaktadır. Öte yandan mevduatın toplam aktiflere oranı ise 2001 dönemi sonrası ortalama olarak azalmış ve COVID-19 döneminde tekrar artmıştır. Takipteki kredilerin toplam kredilere oranı ise 2001 dönemindeki seviyesine incelenen süreçte tekrar ulaşmamıştır. Bu durumun 2001 döneminde bankacılık sektöründe gerçekleştirilen yapısal değişikliklerin etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir.

Kredilerin mevduata dönüşüm oranı da 2001 sonrası artmış ve COVID-19 krizi döneminde ortalama olarak azalmıştır.

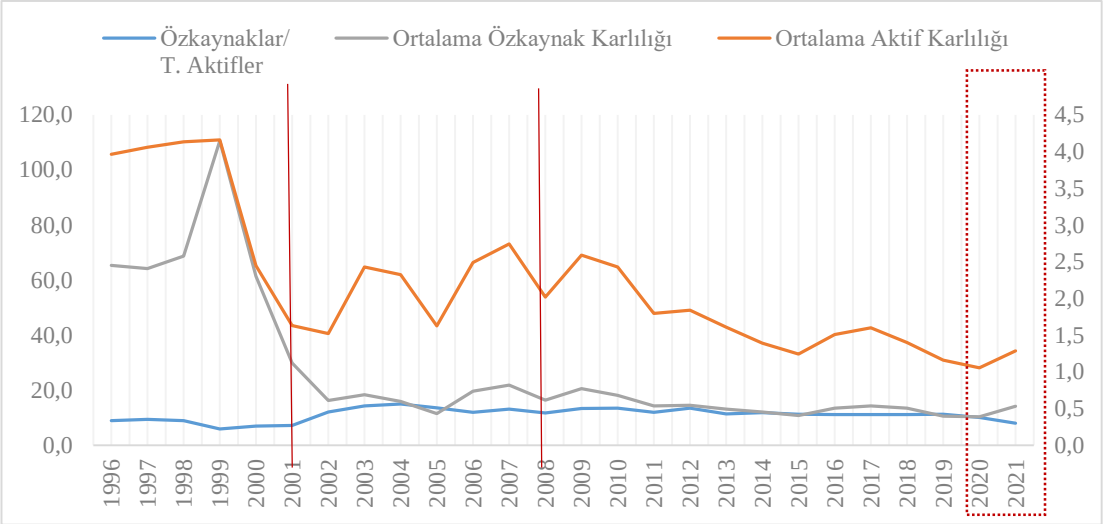

	1996-2000	2001	2002-2006	2007-2008-2009	2010-2014	2015-2019	2020-2021
T. Mevduat / T. Aktifler		68,9	64,8	63,8	59,4	56,5	58,7
T. Krediler / T. Aktifler	38,0	21,9	34,4	49,9	59,1	65,7	60,6
Takipteki Krediler / T. Krediler	6,7	37,4	9,1	4,2	2,9	3,8	3,9
T. Krediler/ T. Mevduat		31,8	53,1	78,2	99,9	116,4	103,3

Şekil 32. Bankacılık Sektörünü Aktif Kalitesi ve Risk Göstergeleri Dönem Ortalamaları

Kaynak: Veriler TBB alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir

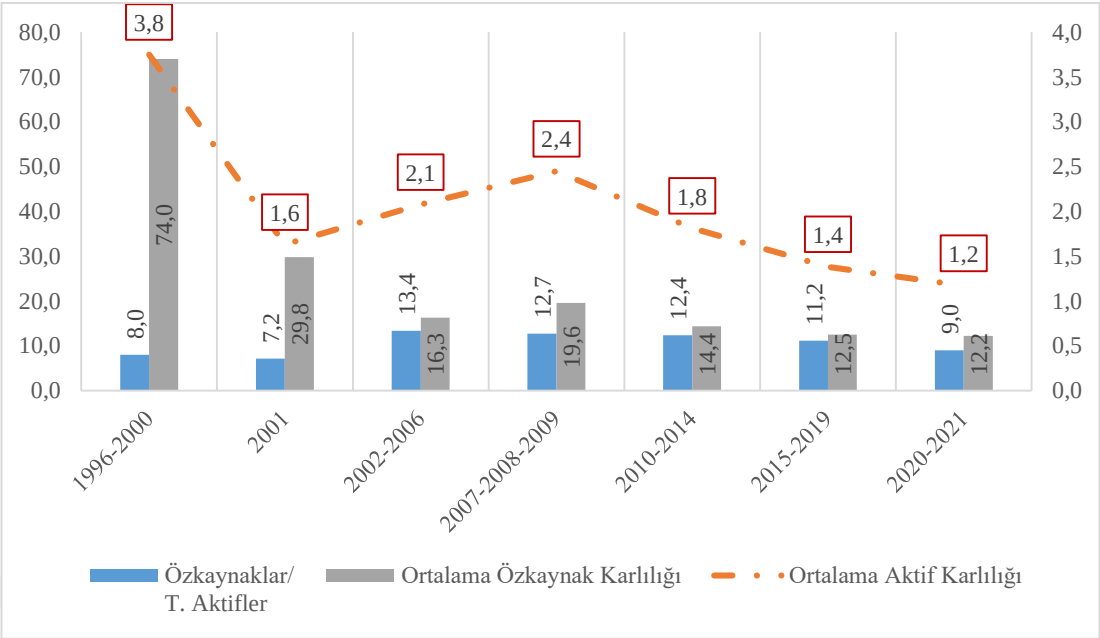
1996-2021 dönemi için sermaye yapısı ve kârlılık verileri incelendiğinde; öz kaynakların toplam aktiflere oranı 1996 -2021 döneminde dalgalı bir seyir izlemekle beraber 2001 sonrası dönemde 2004 yılına kadar artmış daha sonra Küresel Finans Krizi döneminde dip seviyesini görmüştür. 2009 yılında yeniden artış eğilimine giren öz kaynakların aktiflere oranı 2013-2019 dönemi neredeyse aynı seviyelerde kalmış ve COVID-19 döneminde yeniden azalmıştır. Ortalama özkaynak kârlılığı ise 1999 yılında tarihi zirve seviyesine ulaşarak 2001 dönemine kadar hızla azalmıştır. 2005 sonrası yeniden artan öz kaynak kârlılığı 2008 yılında gerçekleşen düşüşten sonra azalış eğilimini 2015 yılına kadar sürdürmüştür. COVID-19 dönemi ise ortalama özkaynak kârlılığının arttığı bir sürece işaret etmektedir. Aynı minvalde ortalama aktif kârlılığının da 1999 yılı sonrası hızla düşmesi ve ardından dalgalı bir seyir izleyerek 2008'de yeniden azalma eğilimini sürdürmesinin ardından COVID döneminde artış eğilimine girdiği görülmektedir. Bu dönemde bankacılık sektöründeki risklere rağmen bilançoların kâr açıkladığı mülakata katılan yöneticiler tarafından daha öncede ifade edilmiştir.

Şekil 33. Bankacılık Sektörünü Sermaye Yeterliliği ve Kârlılık Göstergeleri

Kaynak: Veriler TBB alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

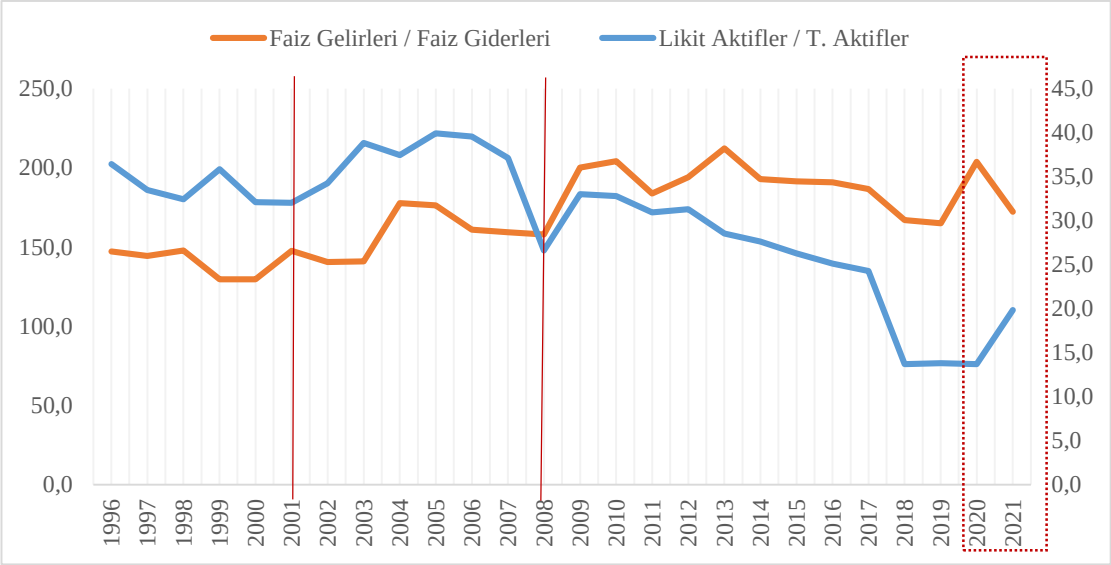
1996-2021 dönemi için sermaye yapısı ve kârlılık göstergeleri beşer yıllık ortalamalar ve kriz dönemlerine göre incelendiğinde ortalama aktif karlılığının 2001 öncesi seviyesinden kriz döneminde yarı yarıya azaldığı sonraki beşer yıllık dönemde ve Küresel Finans Krizi döneminde artmış olsa da 2010 sonrası dönemde azaldığı görülmektedir. Öte yandan ortalama öz kaynak kârlılığı 2001 öncesi yüksek seviyelere ulaşsa da kriz döneminde oldukça düşmüş ve bu düşüş sürecini Küresel Finans Krizi dönemine kadar devam ettirmiştir. 2010 sonrası dönemde ise öz kaynak karlılığı da aktif kârlılığı gibi azalma eğilimi göstermiştir. Sermaye yeterliliği göstergesi olarak incelenen öz kaynakların toplam aktiflere oranı ise 2001 ve COVID dönemlerinde azalmıştır.

Şekil 34. Bankacılık Sektörünü Sermaye Yeterliliği ve Kârlılık Göstergeleri Dönem Ortalamaları

Kaynak: Veriler TBB alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

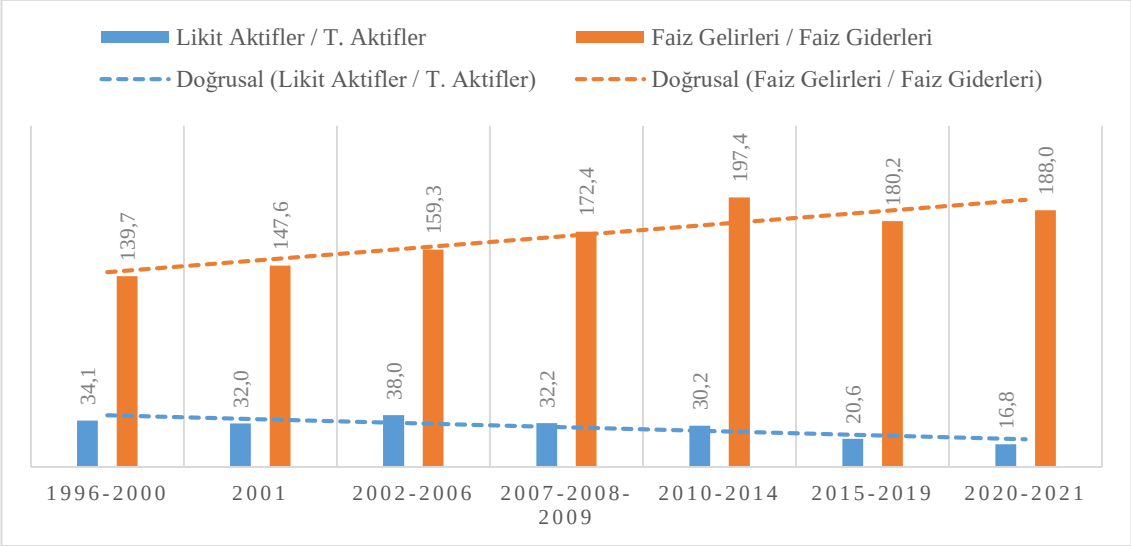
1996-2021 dönemi için likidite ve gelir yapısı göstergeleri incelendiğinde; Likit aktiflerin toplam aktiflere oranının ilgili dönem boyunca dalgalı bir seyir izlediği görülmekle beraber krizler öncesi azalma eğiliminde olduğu COVID-19 Krizi hariç genellikle kriz dönemlerinde dip yaptığı belirlenmiştir. COVID-19 döneminde ise likit aktiflerin toplam aktiflere oranı 2019 sonrasında girdiği azalış eğiliminin aksine hızla yükselmeye başlamıştır. Sektördeki gelir gider yapısı ise genellikle 1996-2021 döneminde dalgalı bir artış eğilimi izlese de 2001 yılında yükselmiş 2008 yılında ve COVID-19 döneminde azalmıştır. Bu dönemlerde uygulanan genişletici para politikalarının etkisi faiz gelirleri ve giderleri arasındaki dengenin tartışılması açısından önemlidir. Anket çalışmasına katılan profesyoneller tarafından ilgili dönemlerdeki para politikası uygulamalarına vurgu yaparak faiz riski 2008 dönemi için ifade edilen sorunlardan biri iken COVID-19 döneminde ise kar marjının politika faizinden kaynaklı ucuz fonlama ile arttığı ifade edilmiştir.

Şekil 35. Bankacılık Sektörünü Likidite ve Gelir Gider Yapısı Göstergeleri

Kaynak: Veriler TBB alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

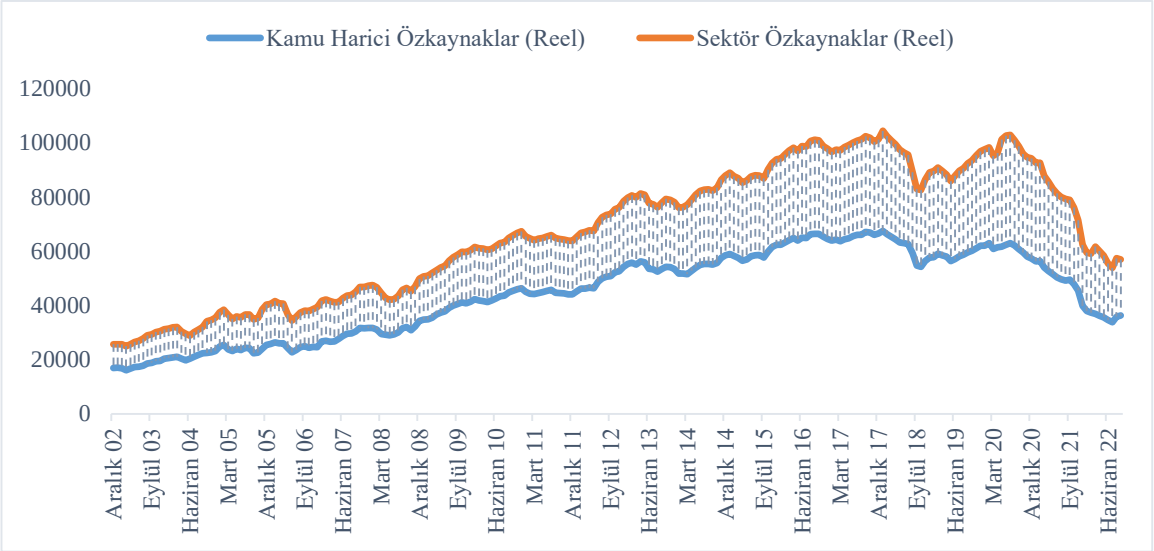
1996-2021 dönemi için likidite ve gelir gider yapısı göstergeleri beşer yıllık ortalamalar ve kriz dönemlerine göre incelendiğinde likit aktiflerin özellikle kriz dönemleri olmak üzere bir azalış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2001 Bankacılık Krizi öncesindeki ortalama seviyesinin yarısına kadar incelenen dönemde düşmüş ve COVID-19 döneminde ortalama 16,8 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan gelir gider yapısı ise tüm dönemler boyunca artış eğilimi izlemekle beraber 2015-2019 döneminde azalmış ancak COVID-19 döneminde tekrar artmıştır.

Şekil 36. Bankacılık Sektörünü Likidite ve Gelir Gider Yapısı Göstergeleri Dönem Ortalamaları

Kaynak: Veriler TBB alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

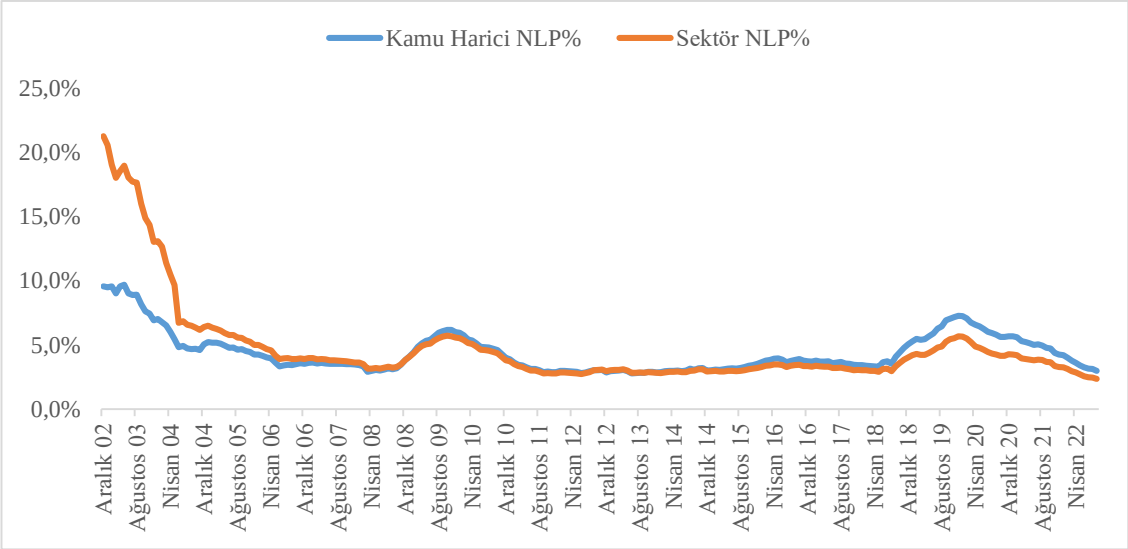
Çalışmada yıllık bazda incelenen bilanço verileri sonrasında krizlerin aylık dönemlerde etkilerini görebilmek amacıyla krediler, özkaynak ve NPL oranı için süreç hem eğilim hem de kriz öncesi ve sonrası dönemlerde etki olarak incelenmiştir. Krizlerin etkileri ilk andaki etkiler ve sonrası etkiler olarak iki türlü ele alınırsa krizin vurduğu anda bankacılık sektöründe önce süreç kötüye giderken sonrasında iyileşmeler yaşandığı görülebilir. Bu nedenle yıllık bazda yapılan araştırmanın yanı sıra aylık süreçlerde incelemeler yapılması önemlidir. Örneğin kredi riski bazı katılımcılar tarafından değerlendirilirken kriz sırasında var olan risklerin realize olduğu vurgulanmış bu nedenle değişmedi ya da azaldığı yönünde sonuçlar değerlendirilmiştir. Bu nedenle kriz anı veya sonrasının değerlendirilmesi yapılırken katılımcılara neden arttığı neden azaldığı yönündeki fikirleri sorularak değerlendirmelerinin yön ve şekli anlaşılmaya çalışılmıştır. Aynı durum reel veriler üzerinden de yaşanmaması için sonuçların hem yıllık hem de aylık değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca hem katılımcıların kamu bankalarının sektörü domine etmesine ilişkin ifadeleri dikkate alınarak hem de çalışmanın ticari bankalara odaklanması göz önünde bulundurularak bu noktada değerlendirme yapılırken kamu bankalarının uygulanan politikalarda ve sektördeki ağırlığı göz önünde bulundurulmak amacıyla hem sektör hem de kamu harici veriler değerlendirilmiştir. Mevcut veriler bağlamında Aralık 2002- Mart 2022 döneminde sektörde özkaynağın yıllar itibari ile izlediği dalgalı seyir, 2008 döneminde kriz kaynaklı kırılmaları, 2018 döneminde yaşanan kur şokları ve ekonomik etkenler nedeniyle yaşanan kırılmaları ve COVID-19 dönemindeki kırılmaları yansıtmaktadır. Kamu bankaları hariç özkaynak incelendiğinde sektörle aynı eğilimi izlediği görülmektedir.

Şekil 37. Bankacılık Sektörünü Özkaynak Gelişimi

Kaynak: Veriler BDDK aylık veri sisteminden alınmış yazar tarafından düzenlenmiştir.

Aralık 2002-Mart 2022 döneminde sektörde NPL oranları incelendiğinde; 2008 dönemine kadar hızla düşen bir risk serüveni söz konusu iken krizin ikincil etkileri olarak 2009'un son aylarına kadar artmış ve ardından tekrar 2018 yılında stabil bir seyir izlemiştir. 2018 yılındaki kur şokları ve ekonomik sorunlar bu noktada etkisini göstermiş NPL oranları COVID-19 dönemi başlamadan hemen öncesine kadar artmıştır. Kriz döneminde ise azalış eğilimini sürdürmüştür. Sektörde aynı seyri takip eden kamu harici NPL oranları ise daha düşük seviyelerde kalarak aslında sektörün bu konudaki yükünü 2008 yılına kadar kamu bankalarının üstlendiğini göstermekle beraber 2008-2017 döneminde sektörün NPL oranlarının kamu harici bankalarda olduğunu yansıtmaktadır. Ancak 2018 dönemi sonrasında kamu bankaları sektördeki NPL oranları yine artmaya başlamıştır.

Şekil 38. Bankacılık Sektörünü NPL Gelişimi

Kaynak: Veriler BDDK aylık veri sisteminden alınmış yazar tarafından düzenlenmiştir.

Çalışmada kriz öncesi ve sonrası dönemler arasında ortalama açısından farklılık olup olmadığı bağımlı örneklem Wilcoxon Sır İşaret Testi ile incelenmiştir. İncelemeler 2008 Küresel Finans Krizi için 20 ve 10 aylık olay pencereleri ile incelenirken COVID-19 dönemi sonrası 14 aylık bir süreç söz konusu olduğu için 14 ve 10 aylık olay pencereleri kullanılmıştır. Wilcoxon Testi sonucuna göre 2008 Küresel Finans Krizi öncesi ve sonrası dönemde 20 aylık olay penceresine göre hesaplanan ortalamalar arasında krediler öz kaynak ve NPL oranları için istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir.

Sektörde ve kamu bankalarında kriz öncesi dönemde kredi miktarlarının ortalaması kriz döneminde yaklaşık iki kat artmış ve kriz sonrası dönemde kriz dönemi ortalamasına göre %50 oranında artış göstermiştir. Ancak kamu hariç krediler incelendiğinde kriz döneminde kriz öncesine göre ortalamaların düştüğü kriz sonrası dönemde ise kriz dönemine göre on kat arttığı tespit edilmiştir. Özkaynak oranları ise sektör, kamu ve kamu hariç olarak incelendiğinde kriz öncesi döneme göre krizlerde arttığı kriz sonrasında ise bu artışların devam ettiği belirlenmiştir. Ancak kamu harici özkaynakların artış oranı kamuya göre daha fazladır.

NPL oranları bakımından sonuçlar incelendiğinde sektör, kamu ve kamu harici NPL oranlarının kriz öncesi döneme göre krizlerde düştüğü ancak sonrası dönemlerde arttığı gözlemlenmiştir. En yüksek artış bu dönemde kamu harici NPL oranlarında yaşanmıştır.

Tablo 3. 20 Aylık Olay Penceresi Küresel Finans Krizi'nin Etkileri

			Ortalama	Ortanca	Minimum	Maksimum	z değer	p
Krediler	Sektör	Kriz Öncesi	546,2	544,9	354,1	769,9	-3,920	0,0000
		Küresel Finans Krizi Dönemi	1117,3	1111,5	798,0	1372,6		
		Kriz Sonrası	1657,0	1608,8	1358,2	2101,0		
	Kamu	Kriz Öncesi	123,0	120,5	78,5	176,2	-3,920	0,0000
		Küresel Finans Krizi Dönemi	269,5	265,6	181,8	359,6		
		Kriz Sonrası	463,9	453,7	361,5	614,2		
	Kamu Hariç	Kriz Öncesi	423,3	423,2	275,6	593,7	-3,920	0,0000
		Küresel Finans Krizi Dönemi	155,9	845,9	616,3	1028,4		
		Kriz Sonrası	1193,1	1155,1	996,7	1486,9		
Toplam Özkaynaklar	Sektör	Kriz Öncesi	158,3	151,0	125,8	206,7	-3,920	0,0001
		Küresel Finans Krizi Dönemi	273,5	260,4	213,8	343,8		
		Kriz Sonrası	452,5	459,6	353,9	555,5		
	Kamu	Kriz Öncesi	56,0	52,8	46,3	67,8	-3,920	0,0000
		Küresel Finans Krizi Dönemi	87,2	86,1	68,8	109,3		
		Kriz Sonrası	141,1	144,4	109,2	173,2		
	Kamu Hariç	Kriz Öncesi	102,3	97,8	78,4	139,4	-3,920	0,0000
		Küresel Finans Krizi Dönemi	186,2	178,3	144,9	234,5		
		Kriz Sonrası	311,4	315,1	244,7	382,3		
NPL	Sektör	Kriz Öncesi	4,2%	4,0%	3,8%	5,3%	-3,314	0,001
		Küresel Finans Krizi Dönemi	3,6%	3,6%	3,2%	4,7%		
		Kriz Sonrası	5,1%	5,1%	4,1%	5,7%		
	Kamu	Kriz Öncesi	6,0%	5,7%	4,8%	8,1%	-3,985	0,000
		Küresel Finans Krizi Dönemi	4,0%	4,0%	3,6%	4,7%		
		Kriz Sonrası	4,2%	4,4%	3,5%	4,5%		
	Kamu Hariç	Kriz Öncesi	3,7%	3,6%	3,3%	4,4%	-3,901	0,000
		Küresel Finans Krizi Dönemi	3,5%	3,4%	2,9%	4,8%		
		Kriz Sonrası	5,4%	5,4%	4,3%	6,2%		

Wilcoxon Testi sonucuna göre 2008 Küresel Finans Krizi öncesi ve sonrası dönemde 10 aylık olay penceresine göre hesaplanan ortalamalar arasında krediler öz kaynak ve NPL oranları için istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Olay penceresinin dar bir alana alınarak tekrar inceleme yapılması krizlerin ilgili değişkenlerdeki etkilerin ani şoklar mı yoksa zamanla mı oluştuğunu anlamaya olanak sağlamaktadır. Bu nedenle sonuçların farklılaşması veya ayrışması sürecin

anlaşılmasında önemli rol oynayacaktır. Olay penceresi daha kısa aralıkta tutularak yapılan analizler sonucunda da kriz etkilerinin uzun döneme göre değişmediği tespit edilmiştir.

Tablo 4. 10 Aylık Olay Penceresi Küresel Finans Krizi'nin Etkileri

			Ortalama	Ortanca	Minimum	Maksimum	z değer	p
Krediler	Sektör	Kriz Öncesi	641,6	640,0	552,3	769,9	-2,8030	0,0051
		Küresel Finans Krizi Dönemi	1117,3	1111,5	798,0	1372,6		
		Kriz Sonrası	1451,4	1432,3	1358,2	1581,7		
	Kamu	Kriz Öncesi	147,2	147,5	123,4	176,2	-2,8030	0,0051
		Küresel Finans Krizi Dönemi	269,5	265,6	181,8	359,6		
		Kriz Sonrası	399,3	395,7	361,5	447,0		
	Kamu Hariç	Kriz Öncesi	494,3	492,5	426,5	593,7	-2,8030	0,0051
		Küresel Finans Krizi Dönemi	155,9	845,9	616,3	1028,4		
		Kriz Sonrası	1052,1	1040,0	996,7	1134,8		
Toplam Özkaynaklar	Sektör	Kriz Öncesi	176,9	183,6	152,8	206,7	-2,8030	0,0051
		Küresel Finans Krizi Dönemi	273,5	260,4	213,8	343,8		
		Kriz Sonrası	401,9	401,4	353,9	456,5		
	Kamu	Kriz Öncesi	62,2	64,8	52,9	67,8	-2,8030	0,0051
		Küresel Finans Krizi Dönemi	87,2	86,1	68,8	109,3		
		Kriz Sonrası	124,9	124,1	109,2	143,1		
	Kamu Hariç	Kriz Öncesi	114,8	117,5	97,7	139,4	-2,8030	0,0051
		Küresel Finans Krizi Dönemi	186,2	178,3	144,9	234,5		
		Kriz Sonrası	277,0	277,2	244,7	313,4		
NPL	Sektör	Kriz Öncesi	3,9%	3,9%	3,8%	4,0%	-2,889	0,0039
		Kriz Dönemi	3,6%	3,6%	3,2%	4,7%		
		Küresel Finans Krizi Dönemi	5,4%	5,5%	4,9%	5,7%		
	Kamu	Kriz Öncesi	5,1%	5,1%	4,8%	5,6%	-2,887	0,0039
		Küresel Finans Krizi Dönemi	4,0%	4,0%	3,6%	4,7%		
		Kriz Sonrası	4,4%	4,5%	4,3%	4,5%		
	Kamu Hariç	Kriz Öncesi	3,5%	3,6%	3,4%	3,6%	-3,0510	0,0023
		Küresel Finans Krizi Dönemi	3,5%	3,4%	2,9%	4,8%		
		Kriz Sonrası	5,8%	5,9%	5,1%	6,2%		

COVID-19 dönemi için 14 Wilcoxon Testi sonucuna göre kriz öncesi ve sonrası dönemde 14 aylık olay penceresine göre hesaplanan ortalamalar arasında krediler özkaynak ve NPL oranları için istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir.

Sektörde, kamu ve kamu harici kredi miktarlarının ortalaması kriz döneminde ve sonrasında kriz öncesi dönemin ortalamasına artmıştır. Sektör, kamu ve kamu hariç özkaynak oranları incelendiğinde kriz öncesi döneme göre krizlerde arttığı kriz sonrasında ise bu artışların devam ettiği tespit edilmiştir. Bu noktaya kadar artış

oranında farklılıklar olsa da bulgular 2008 Küresel Krizi ile benzeşmektedir. NPL oranları bakımından sonuçlar incelendiğinde ise sektör, kamu ve kamu harici NPL oranlarının kriz öncesi döneme göre krizlerde ve sonrası dönemlerde azaldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde en düşük NPL oranının kamuda oluştuğu görülmüştür.

Tablo 5. 14 Aylık Olay Penceresi COVID-19 Krizi'nin Etkileri

			Ortalama	Ortanca	Minimum	Maksimum	z değer	p
Krediler	Sektör	Kriz Öncesi	21715,4	21451,3	19271,3	24990,6	-3,296	0,0010
		COVID-19 Krizi Dönemi	33384,0	33886,2	25959,6	38583,4		
		Kriz Sonrası	56949,0	55859,0	39055,1	77468,6		
	Kamu	Kriz Öncesi	9617,9	9503,7	8183,0	11263,7	-3,296	0,0010
		COVID-19 Krizi Dönemi	15820,2	16085,9	11737,3	18207,4		
		Kriz Sonrası	26290,1	25626,1	18326,9	35920,7		
	Kamu Hariç	Kriz Öncesi	12097,5	11885,9	11088,3	13726,9	-3,296	0,0010
		COVID-19 Krizi Dönemi	17563,8	17800,2	14222,2	20375,9		
		Kriz Sonrası	30658,9	30232,8	20728,2	41547,9		
Toplam Özkaynaklar	Sektör	Kriz Öncesi	3921,4	3854,1	3453,2	4609,3	-3,296	0,0010
		COVID-19 Krizi Dönemi	5499,0	5494,5	4475,3	6327,0		
		Kriz Sonrası	9224,7	8968,9	6471,0	13473,6		
	Kamu	Kriz Öncesi	1387,2	1356,2	1221,4	1656,1	-3,296	0,0010
		COVID-19 Krizi Dönemi	2107,6	2125,0	1611,2	2399,7		
		Kriz Sonrası	3469,3	3462,5	2453,3	4892,0		
	Kamu Hariç	Kriz Öncesi	2534,2	2497,9	2228,0	2953,2	-3,296	0,0010
		COVID-19 Krizi Dönemi	3391,4	3369,6	2864,0	3927,3		
		Kriz Sonrası	5755,4	5506,4	4017,7	8581,5		
NPL	Sektör	Kriz Öncesi	4,9%	4,8%	4,2%	5,7%	-2,971	0,003
		COVID-19 Krizi Dönemi	4,3%	4,2%	3,8%	5,2%		
		Kriz Sonrası	3,0%	3,0%	2,3%	3,8%		
	Kamu	Kriz Öncesi	3,1%	3,0%	2,7%	3,7%	-3,314	0,001
		COVID-19 Krizi Dönemi	2,7%	2,6%	2,4%	3,4%		
		Kriz Sonrası	2,0%	2,0%	1,6%	2,5%		
	Kamu Hariç	Kriz Öncesi	6,3%	6,4%	5,3%	7,3%	-2,979	0,003
		COVID-19 Krizi Dönemi	5,7%	5,7%	5,0%	6,7%		
		Kriz Sonrası	3,9%	3,9%	3,0%	5,0%		

Wilcoxon Testi sonucuna göre COVID-19 öncesi ve sonrası dönemde 10 aylık olay penceresine göre hesaplanan ortalamalar arasında krediler öz kaynak ve NPL oranları için istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. 10 aylık ortalamalar alınarak yapılan analizler sonucunda da kriz etkilerinin uzun döneme göre değişmediği görülmüştür.

Tablo 6. 10 Aylık Olay Penceresi COVID-19 Krizi'nin Etkileri

			Ortalama	Ortanca	Minimum	Maksimum	z değer	p
Krediler	Sektör	Kriz Öncesi	22376,9	21791,7	21045,2	24990,6	-2,803	0,0050
		COVID-19 Krizi Dönemi	33384,0	33886,2	25959,6	38583,4		
		Kriz Sonrası	50840,4	51257,3	39055,1	64229,6		
	Kamu	Kriz Öncesi	10001,5	9840,5	9299,9	11263,7	-2,803	0,0050
		COVID-19 Krizi Dönemi	15820,2	16085,9	11737,3	18207,4		
		Kriz Sonrası	23453,7	23755,9	18326,9	29333,6		
	Kamu Hariç	Kriz Öncesi	12375,3	12042,8	11740,3	13726,9	-2,803	0,0050
		COVID-19 Krizi Dönemi	17563,8	17800,2	14222,2	20375,9		
		Kriz Sonrası	27386,6	27501,4	20728,2	34896,0		
Toplam Özkaynaklar	Sektör	Kriz Öncesi	4083,8	4012,6	3653,1	4609,3	-2,803	0,0050
		COVID-19 Krizi Dönemi	5499,0	5494,5	4475,3	6327,0		
		Kriz Sonrası	8066,7	7616,6	6471,0	10689,3		
	Kamu	Kriz Öncesi	1451,9	1430,0	1257,4	1656,1	-2,803	0,0050
		COVID-19 Krizi Dönemi	2107,6	2125,0	1611,2	2399,7		
		Kriz Sonrası	3054,9	2760,9	2453,3	4177,5		
	Kamu Hariç	Kriz Öncesi	2631,9	2582,6	2395,6	2953,2	-2,803	0,0050
		COVID-19 Krizi Dönemi	3391,4	3369,6	2864,0	3927,3		
		Kriz Sonrası	5011,8	4855,7	4017,7	6511,8		
NPL	Sektör	Kriz Öncesi	5,2%	5,3%	4,4%	5,7%	-2,701	0,007
		COVID-19 Krizi Dönemi	4,3%	4,2%	3,8%	5,2%		
		Kriz Sonrası	3,3%	3,3%	2,7%	3,8%		
	Kamu	Kriz Öncesi	3,3%	3,4%	2,7%	3,7%	-2,739	0,006
		COVID-19 Krizi Dönemi	2,7%	2,6%	2,4%	3,4%		
		Kriz Sonrası	2,2%	2,1%	1,8%	2,5%		
	Kamu Hariç	Kriz Öncesi	6,7%	7,0%	5,7%	7,3%	-2,848	0,004
		COVID-19 Krizi Dönemi	5,7%	5,7%	5,0%	6,7%		
		Kriz Sonrası	4,2%	4,2%	3,4%	5,0%		

SONUÇ

Bankacılık sistemi, herhangi bir ülkenin finansal sisteminin en önemli bir bileşenidir. Bankacılık sisteminin ekonomik büyümedeki rolünün araştırılması, uzun süredir birçok araştırmacının ilgisini çeken finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşime odaklanmaktadır. Krizlerin ekonomik etkileri farklı sektörler açısından tartışılırken ekonomide kilit role sahip bankacılık sektörü açısından değerlendirmeler ya mevcut verilere odaklanarak yapılan çalışmalara ya da krizlerin etkilerinin genel değerlendirmelerine dayanmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalar krizlerin bankacılık sektörü ve bankaların finansal yapısını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Kriz sürecinde piyasa dalgalanmalarının yoğun şekilde görülmesi ayrıca bankaların finansal yapılarının çeşitli risklere karşı ciddi şekilde etkilenebilecek durumda olması bankacılık sektörünün krizden olumsuz etkilenmesinde önemli bir neden olmaktadır. Bu nedenle diğer krizlerden farklılaşan 21. Yüzyıl krizlerinin birlikte ele alınması ve bankacılık sektörüne etkilerinin belirlenmesi kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda çalışmada 21. Yüzyıl krizlerinin bankacılık sektörüne etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada öncelikle Türk bankacılık sektörünün yapısı ve özellikleri değerlendirilmiş ve daha sonra 21. yüzyıl krizleri incelenmiş ve krizlerin bankacılık sektörüne etkileri nedenleri ve sonuçları ekonomik açıdan literatür bağlamında tartışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde krizlerin sektöre etkileri sonucu elde edilen bulgular krizlerin bankacılık sektörüne etkilerini literatürle örtüşmekle beraber farklı bir yaklaşımın da oluşmasına olanak sağlamaktadır. Bu çalışmamanın metodolojik alt yapısında yer alan hem anketlerle birincil verilerin toplanması hem de ikincil verilerle sürecin değerlendirilmesi literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

Çalışmanın ilk yaklaşımı olan derinlemesine mülakat sonucu ortaya çıkan bulgular incelendiğinde bankacılık sektörünün finansal performansının 2001 Bankacılık Krizi'nde kötüleştiği, 2008-2009 Küresel Finans Krizinde sektörün finansal performansının kötüleşmediği ve COVID-19 krizinde sektörün performansının iyileştiği belirlenmiştir. Kriz dönemlerinde sektör bilançolarında en çok etkinin ortaya çıktığı değişkenler katılımcılar tarafından sırasıyla krediler, özkaynak ve takipteki krediler oranı olarak belirlenmiştir. Kurumsal ve finansal performans açısından

sektörü 2001 bankacılık krizi için olumsuz, Küresel Finans Krizi ve COVID-19 Krizi ise performansın aynı kaldığı ya da olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı şeklinde değerlendirilmiştir. Katılımcılar tarafından 2001 krizinde en önemli sorun olarak "k*urumsal yapıya geçmemiş olan bankacılık sektörünün, yapısal reformlar öncesi kural ve politikaların sıkı olmaması nedeniyle büyük bir kayıp yaşamış olması, denetim eksikliği ve kontrol mekanizması eksikliği"* gösterilmiştir. 2008 krizi için ise katılımcılar "*2001 nedeniyle düzenlemeler yapılmış olsa da hala belirli alanlarda denetim, düzenleme ve izleme eksikliğinin, regülasyon sorunlarının risk yönetiminin doğru planlanmamasının*" önemli sorunlara neden olduğu vurgulanmıştır. Katılımcılar "*çalışma koşullarının değişmesi, müşterilerin taleplerine cevap verilmemesi, siber risk gibi operasyonel risklerin yönetilememesi*" gibi sorunların gündeme gelmesinin altını çizerek COVID-19 krizini diğer iki krizden ayırmaktadır.

Genel bir finansal performans değerlendirmesi sonrası katılımcılardan bankacılık sektörünün likidite, kârlılık, kredi/mevduat oranı ve takipteki kredi oranı finansal performans göstergelerine göre ayrı ayrı değerlendirilmesi istenmiştir. Katılımcılar 2001 Bankacılık Krizi ve Küresel Finans Krizi'nde likiditenin azaldığını ve COVID-19 Krizi'nde likiditenin arttığını ifade emektedir. Katılımcılar 2001'deki kriz durumunu "*Gerekli regülasyonların eksikliği, buna bağlı olarak sistemik likidite riski, bankacılık sektörünün yapısında kamu finansmanına öncelik verilmesi ve buna bağlı olarak faiz oranlarında yaşanan dalgalanmanın, ilgili dönemde piyasa likiditesini sağlayan en büyük bankanın (Demirbank) faiz oranlarında yaşanan dalgalanmadan dolayı, hem aktif yapısında hem de pasif yapısında yaşanan bozulma, bankanın fonlama maliyetinin artmasına, diğer taraftan ise varlıklarının değer kaybederek erimesine neden olmuştur. Bu da sonrasında sistemik likidite krizini beraberinde getirmiştir."* şeklinde açıklamıştır.

Katılımcılar 2001 Bankacılık Krizi ve Küresel Finans Krizi'nde kârlılığın azaldığını ancak COVID-19 Krizi'nde karlılığın arttığını belirtmiştir. Ayrıca 2001 Bankacılık Krizi'nde ve Küresel Finans Krizi'nde kredi/mevduat oranının azaldığını COVID-19 Krizi'nde ise bu oranın arttığı ifade edilmektedir. Öte yandan çalışmaya katılan profesyoneller açısından 2001 Bankacılık Krizi'nde, Küresel Finans Krizi'nde ve COVID-19 Krizi'nde takipteki kredi oranının arttığı belirlenmiştir. 2001 krizi için katılımcılar "*Kötü aktif kalitesi, yetersiz özkaynaklar, bankacılık standartlarının*

gelişmemiş olması, vade uyumsuzluğu" gibi sorunların bu finansal sonuçları oluşturulduğunu ifade etmiştir. Profesyonellerin perspektifinden bankacılık kriz dönemlerinde sektörünün sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, kredi faiz oranı, mevduat faiz oranı ve kâr marjı göstergelerinin sektörün taşıdığı riskler dikkate alınarak nasıl değişim gösterdiği değerlendirilmiştir. Katılımcılara %60'ına göre sermaye yeterliliği en çok 2001 Bankacılık Krizi sürecinde azalmışken, aktif kalitesindeki azalış ise katılımcıların %67'sine göre COVID-19 döneminde ortaya çıkmıştır. Kredi, mevduat faizleri açısından da sektörde krizlerin etkilerinin farklı olduğu ifade edilmiş ve COVID-19 döneminde uygulanan para politikalarının kâr marjlarının artmasındaki etkisi katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.

Çalışmada, bankacılık sektöründe bireysel ve kurumsal müşteri ilişkileri, bireysel ve kurumsal müşteri sayısı, banka personel sayısı, çalışma koşulları ve ortamı faktörlerinin krizlerden etkilenme önem derecesi profesyoneller bakış açısı ile değerlendirilmiştir. 2001 Krizi'nde katılımcılara göre en önemli üç etki sırasıyla kurumsal müşteri sayısı, bireysel müşteri ilişkileri ve banka personel sayısı faktörlerinde görülmüştür. Bu dönemde yaşanan firma kapanmaları kurumsal müşterilerin azalmasına sebep olduğu ve mevcut firmalara kredi sağlamada oluşan yeni koşulların etkisinin müşteri sayısının kötüleşmesine de neden olduğu vurgulanmıştır. 2008-2009 Küresel Finans Krizi'nde katılımcılara göre en önemli üç etki sırasıyla bireysel müşteri ilişkileri, kurumsal müşteri ilişkileri ve sayısı ile banka personelinin çalışma koşulları ve ortamı olarak tespit edilmiştir. Bu dönemde dünyada batan bankaların yarattığı güvensiz ve belirsiz ortamın etkisiyle, kredilerin büyük kısmının geri çağırıldığı, yabancı döviz kredilerinin TL'ye döndüğü, sürecin kurumsal olarak iyi yönetilemediği profesyoneller tarafından vurgulanmıştır. Ayrıca kredi kullandırma oranlarının düştüğü bankaların ve bankacılık sektöründe işten çıkarmalar nedeniyle sektörde bir tür küçülme süreci yaşandığı ifade edilmiştir. COVID-19 Krizi'nde katılımcılara göre en önemli üç etki sırasıyla banka personelinin çalışma koşulları ve ortamı, bireysel müşteri ilişkileri ve kurumsal müşteri ilişkileri olarak belirlenmiştir. Uzaktan çalışma sistematiği bankacılık sektörü dijital olarak ileride olduğu için sorun yaratmasa da optimal çalışan sayısı ve yetkin/yetişmiş personel ile iş ve işlemleri yürüten sektörün, çalışanların sağlık sorunları yaşadığı durumda personel ikamesi sağlayamamasına vurgu yapılmıştır.

Kur, kredi, faiz ve operasyonel risklerin kriz döneminde nasıl değiştiği profesyonellerin bakış açısı ile ele alınmıştır. Kredi riskinin, kur riskinin, opreasyonel risklerin ve faiz riskinin her üç kriz için de arttığı ifade edilmiştir. Katılımcılar kredilerin, vade uyuşmazlığı, ekonomik belirsizlik, kur riski gibi nedenlerle geri ödenmeme durumunun ortaya çıkması halinde sektörde sorunlar oluşabileceğini ifade ederken, 2001 Krizi'nde hemen ortaya çıkan ağır sorunların COVID-19 sonrası oluşmamasını bu tür süreçlerin yönetiminde bankaların daha deneyimli olmasına bağlamaktadır. Ayrıca kur riskinin arttığını da ifade etmişlerdir kur riskinin özellikle Türkiye ekonomisinde kur dalgalanmasının sık yaşandığı 2018 sonrası dönem ve COVID-19 Krizi döneminin kesişmiş olması kur riskini 2001 Krizi sürecindeki gibi ortaya çıkarmış olsa da COVID-19 sürecinde bu riskten kaynaklı bir aksama sektöre yaşanmamıştır. Faiz riskinin üç kriz dönemi için de katılımcılar tarafından arttığı ifade edilmekle beraber en çok bu riskin COVID-19 döneminde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemde krizin etkilerini azaltmaya yönelik olarak merkez bankasının uyguladığı para politikalarının bu noktada önemli bir rolü söz konusudur. İlgili kriz dönemleri için katılımcılar tarafından operasyonel risklerin de arttığı düşünülmekle beraber bu riskin en düşük algılandığı kriz 2008 Küresel Finans Krizidir. Bankacılık sektöründe risklerin büyük çoğunluğu kredi tarafında toplanıyor olsa da operasyonel risk oranının düşük olması yaratacağı sorunların çapının da küçülmesine neden olmamaktadır. Tam aksine sektörde operasyonel tarafta çıkacak bir sorunun çarpan etkisinin yüksek olduğu ve özellikle COVID-19 sürecinde siber risklerle beraber bu etkilerin artışına dikkat çekilmiştir. Kalifiye personel hususunda hassas bir sürece sahip olan sektörün özellikle bilgi işlem tarafında çıkacak aksaklıklara duyarlılığı vurgulanarak bu alanda personel ikamesinin de zorluğu katılımcıların belirttikleri en önemli noktalar olarak ortaya çıkmaktadır. Krizlere göre bankacılık sektörünün kredi standartları nasıl değiştiği katılımcılara göre değerlendirilmiştir. 2001 Bankacılık Krizi döneminde kredi standartlarının çok sıkılaştığı düşünülürken, 2008 küresel krizi sürecinde ağırlıkla çok ya da biraz sıkılaştığı belirtilmiştir. COVID-19 döneminde ise kredi standartlarının ekseriyetle gevşetildiği belirtilmekle beraber anketin yapıldığı dönemde ortaya çıkan BDDK kısıtlamalarına da vurgu yapılmaktadır.

Çalışmada katılımcıların perspektifinden krizlere göre sektörün koşul ve kuralları değişim yön ve şekli incelenmiştir. Bu bağlamda kriz dönemlerinde, sektörün teminat ihtiyacı ve kredi sözleşmesi özel koşulları sıkılaşma ve gevşeme eğilimi irdelenmiştir. 2001 Bankacılık Krizi ve 2008 Küresel Finans Krizi sürecinde ilgili göstergelerin genellikle sıkılaşma eğiliminde olduğu, COVID-19 krizinde ise temelde aynı kaldığı ve gevşeme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışma kapsamında bütün sorular dikkate alınarak genel bir değerlendirme istenerek bankacılık sektörünün en çok 2001 Bankacılık Krizi'nden etkilendiği belirlenmiştir. Bu bağlamda dönemin makro ekonomik koşullarına ve sektörün eksik kurumsal yapılanmasına, regülasyon eksikliğine, denetim ve düzenleme eksiliğine, sermaye yetersizliğine, likidite, kredi vb. risklere, aktif kalitesinin bozulmasına vurgu yapılmıştır. En çok 2008 Küresel finans krizinden etkilendiğini düşünen katılımcıların insan kaynakları yönetimi sorunlarına, vade uyumsuzluğuna, risk yönetiminin doğru yapılmamasına, mevzuat düzenlemelerindeki eksikliğe, kurumsal yönetişim ilkelerinin yetersizliğine, teminat yapısına, kamu ekonomi politikalarında belirsizliğe dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Bankacılık sektörünü krizlere göre etkileyen en önemli üç sorunu katılımcıların belirlemesi istendiğinde 2001 Bankacılık Krizi için likidite riski, sermaye yetersizliği ve risk yönetimi, 2008 Küresel Finans Krizi için sırasıyla likidite riski, faiz riski ve finansal etik sorunları, COVID-19 Krizi dönemi için sırasıyla operasyonel riskler, küresel ve ulusal ekonomik belirsizlik ve İK yönetim sorunlarının ifade edildiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci yaklaşımında mevcut veriler üzerinden yapılan değerlendirme sonucunda bankacılık sektörünün krizlerden etkilenme yön ve şekli mülakatlarda elde edilen sonuçlarla paralellik göstermektedir. Göstergeler incelenirken, sektörün sermaye yeterliliğini temsilen özkaynakların toplam aktiflere oranı, aktif kalitesini temsilen kredilerin toplam aktiflere oranı ve mevduatların toplam aktiflere oranı, likiditeyi temsilen likit aktiflerin toplam aktiflere oranı, kârlılığı ifade edebilmek için ortalama aktif ve öz kaynak kârlılığını, gelir gider yapısını temsilen faiz gelirlerinin faiz giderlerine oranı, riski temsilen ise takipteki kredilerin toplam krediler içerisindeki payı dikkate alınmıştır. Ayrıca bankacılık faaliyetlerinde süreci temsilen kredilerin mevduata dönüşüm oranı da dikkate alınmıştır. 1996-2021 döneminde ilgili göstergelerin krizler döneminde kırılganlık yaşadığı eğilimleri ve 5'er yıllık ortalama

dönemlerine göre belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca yıllık bazda incelenen bilanço verileri sonrasında krizlerin aylık dönemlerde etkilerini görebilmek amacıyla krediler, özkaynak ve NPL oranı için süreç hem eğilim hem de kriz öncesi ve sonrası dönemlerde etki olarak incelenmiştir. Krizlerin etkileri ilk andaki etkiler ve sonrası etkiler olarak iki türlü ele alınırsa krizin vurduğu anda bankacılık sektöründe önce süreç kötüye giderken sonrasında iyileşmeler yaşandığı görülebilir. Bu nedenle yıllık bazda yapılan araştırmanın yanı sıra aylık süreçlerde incelemeler yapılması önemlidir. Aralık 2002- Mart 2022 döneminde sektörde özkaynağın yıllar itibari ile izlediği dalgalı seyir, 2008 döneminde kriz kaynaklı kırılmaları, 2018 döneminde yaşanan kur şokları ve ekonomik etkenlerin etkiyle yaşanan kırılmaları ve COVID-19 döneminde kırılmaları yansıtmaktadır. Kamu bankaları hariç özkaynak incelendiğinde sektörle aynı eğilimi izlediği görülmektedir. Aralık 2002- Mart 2022 döneminde sektörde NPL oranlarında 2008 dönemine kadar hızla düşen bir risk serüveni söz konusu iken krizin ikincil etkileri olarak 2009'un son aylarına kadar artmış ve ardından tekrar 2018 yılında stabil bir seyir izlemiştir. 2018 yılındaki kur şokları ve ekonomik sorunlar bu noktada etkisini göstermiş NPL oranları COVID-19 dönemi başlamadan hemen öncesine kadar artmıştır. Kriz döneminde ise azalmaya başlamıştır. Aynı seyri takip eden kamu harici NPL oranları ise daha düşük seviyelerde kalarak aslında sektörün bu konudaki yükünü 2008 yılına kadar kamu bankalarının üstlendiğini göstermekle beraber 2008-2017 döneminde sektörün NPL oranlarının kamu harici bankalarda olduğunu yansıtmaktadır. Ancak 2018 dönemi sonrasında kamu bankaları sektördeki NPL oranları yine artmaya başlamıştır. Wilcoxon Testi bulgularına göre 2008 Küresel Finans Krizi ve COVID-19 öncesi ve sonrası dönemde krediler öz kaynak ve NPL oranları için istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Sektörde ve kamu bankalarında kriz öncesi dönemde kredi miktarlarının ortalaması kriz döneminde yaklaşık iki kat artmış ve kriz sonrası dönemde kriz dönemi ortalamasına göre %50 oranında artış göstermiştir. Ancak kamu hariç krediler incelendiğinde kriz döneminde kriz öncesine göre ortalamaların düştüğü kriz sonrası dönemde ise kriz dönemine göre on kat arttığı tespit edilmiştir. Öz kaynak oranları ise sektör, kamu ve kamu hariç olarak incelendiğinde kriz öncesi döneme göre krizlerde arttığı kriz sonrasında ise bu artışların devam ettiği belirlenmiştir. Ancak kamu harici özkaynakların artış oranı kamuya göre daha fazladır. NPL oranları bakımından sonuçlar incelendiğinde sektör, kamu ve kamu harici NPL oranlarının kriz öncesi

döneme göre krizlerde düştüğü ancak sonrası dönemlerde arttığı gözlemlenmiştir. En yüksek artış bu dönemde kamu harici NPL oranlarında yaşanmıştır.

COVID-19 dönemi için sektörde, kamu ve kamu harici kredi miktarlarının ortalaması kriz döneminde ve sonrasında kriz dönemde kriz öncesi dönemin ortalamasına artmıştır. Sektör, kamu ve kamu hariç özkaynak oranları incelendiğinde kriz öncesi döneme göre krizlerde arttığı kriz sonrasında ise bu artışların devam ettiği tespit edilmiştir. NPL oranları bakımından bulgular ise sektör, kamu ve kamu harici NPL oranlarının kriz öncesi döneme göre krizlerde ve sonrası dönemlerde azaldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde en düşük NPL oranının kamuda oluştuğu görülmüştür. COVID-19 krizi sırasında Türkiye'de 2018'de ortaya çıkmış olan kur şokunun şirketler ve bankalar üzerinde etkileri devam etmektedir. Dolayısıyla hangi değişim COVID-19 krizi nedeniyle, hangisi zaten devam eden etkilerden anlamak zorlaşmaktadır. Yapılacak çalışmalar bu noktanın da ayrıştırılmasına odaklanmalıdır.

Bundan sonraki çalışmalarında aktif ve pasif müşteri profilinin krizlerin bankalara etkilerinin yanında, paydaşlara etkilerini araştıran bir yaklaşım finansal ve reel sektörün krizlerden etkilenmesini karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ortaya çıkarma fırsatı sunacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, A. (2019). *Tam zamanı-deneyimlerim ışığında dönüşüm yönetimi.* İstanbul: Ofset Yapımevi.

Aghion, P., Dewatripont , M., & Rey, P. (1999). Competition, financial discipline and growth. *The Review of Economic Studies, 66*(4), 825-852.

Ağdaş, L. (2002). *Ulusal Kalkınma finans kurumlarının ekonomik kalkınmaya etkileri: TSKB.* İstanbul: Marmara Universitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Akbay, O. S. (2011). Küresel finansal krizin kökenleri üzerine bir değerlendirme . *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*, 1-8.

Akbulak, Y., Kavaklı, E., & Tokmak, A. (2004). *Kayıp yıllar, Türkiye'de 1980'li yıllardan bu yana kamu borçlanma politikaları ve bankacılık sektörüne etkileri* (Cilt 1). İstanbul: Beta Yayınları.

Akerlof, G., & Shiller, R. J. (2010). *Animal spirits: How human psychology drives the economy, and why it matters for global capitalism.* Princeton University Press.

Allen, F. (2001). Do financial institutions matter? *The Journal of Finance, 56*(4), 1165-1628.

Almonifi, Y. A., Rehman, S., & Gulzar, R. (2021). The COVID-19 pandemic effect on the performance of the Islamic Banking Sector in KSA: An Empirical Study of Al Rajhi Bank. *International Journal of Management, 12*(4), 533-547.

Alptekin, V. (2016). Para kavramı ve para politikaları. V. Alptekin (ed.), *Makroekonomi* (s. 457-524). Konya: Eğitim Kitapevi.

Arabacı, H. (2018). Türkiye'de bankacılık sektörünün gelişimi 2000-2016. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 2*(3), 25-42.

Arı, A., Chen, S., & Ratnovski, L. (2021). The dynamics of non-performing loans during banking crises: A new database with post-COVID-19 implications. *Journal of Banking & Finance, 133*, 1-22.

Arslan, R., & Hotamışlı, M. (2007). Türk bankacılık sisteminde kurumsal çevrenin bankaların yapı ve uygulamaları üzerinde oluşturduğu teşvik ve kısıtlamalar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 14*(1), 195-208.

Aydın, N. (2006). *Bankacılık uygulamaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Azizov, M. (2021). Para Politikası Araçlarının Ekonomiyi Yönlendirmede Kullanılması:Azerbaycan Örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2*, 63-73.

Bal, H., & Yetiz, F. (2016). Döviz Kurunun yansıma etkisi ve yansıma etkisinin ölçülmesi: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 20(1), 11-26.

Barberis, N. (2013). Psychology and the Financial Crisis of 2007-2008. M. Haliassos (eds), *Financial innovation: too much or too little* (s. 15-28). Cambridge: MIT Press.

Barro, K., Malone, A., Mokede, A., & Chevance, C. (2020). Management of the COVID-19 epidemic by public health establishments–Analysis by the Fédération Hospitalière de France. *Journal of visceral surgery, 157*(3), 19-23.

BDDK. (2022, Haziran 30). *Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri.* Bankacılık Düzenlene ve Denetleme Kurumu: https://www.bddk.org.tr/Veri/Detay/162 adresinden alındı

Beck, T., & Levine, R. (2004). Stock markets, banks, and growth: Panel evidence. *Journal of Banking & Finance, 28*(3), 423-442.

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2000). A new database on the structure and development of the financial sector. *The World Bank Economic Review, 14*(3), 597–605.

Bhimjee, D. C., Ramos, S. B., & Dias, J. G. (2016). Banking industry performance in the wake of the global financial crisis. *International Review of Financial Analysis, 48*, 376-387.

Bilgin, T. (2018). *Kriz sürecinde finansal otoritelerin rol ve fonksiyonu: Türkiye için yeni bir mimari öneri.* İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Finans Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Bostan, A., & Bölükbaş, M. (2011). Küresel Finansal Kriz ve Bankacılık sektörüne etkileri: Türkiye örneği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, *48*(562).

Caporale, G. M., Lodh, S., & Nandya, M. (2017). The performance of banks in the MENA region during the global financial crisis. *Research in International Business and Finance, 42*, 583-590.

Carletti, E., Claessens, S., Fatás, A., & Vives, X. (2020). *The bank business model in the post-Covid-19 world.* . London: Centre for Economic Policy Research.

Cecchetti, S. G., Kohler, M., & Upper, C. (2009). Financial crises and economic activity. *National Bureau of Economic Research*(15379).

Chown, J. F. (1996). The development of credit and banking. J. F. Chown (eds.), *A history of money from: AD 800* (s. 115-191). Routledge.

Cortez, R. M., & Johnston, W. J. (202). The Coronavirus crisis in B2B settings: Crisis uniqueness and managerial implications based on social exchange theory. *Industrial Marketing Management,* 88, 125-135.

Coşar, N. (2003). Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ve Sanayileşme. *Prof. Dr. Gülten Kazgan'a Armağan, Türkiye Ekonomisi* (s. 209-228). içinde İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Coşkun, M. N. (2001). Gelişmekte olan ekonomilerde bankacılık krizleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 3(2), 39-50.

Craigwell, R., Downes, D., & Howard, M. (2001). The finance-growth nexus: a multıvarıate var analysıs of a small open economy. *Savings and Development, 25*(2), 209-223.

Çinko, L., & Ak, R. (2009). Küreslleşen ekonomilerde yaşanan bankacılık krizlerinin anatomisi. *Maliye Finans Yazıları, 23*(89), 59-83.

Çolak, Ö. F. (2012). Türk Bankacılık sektörünün Şubat 2001 Krizi sonrası durumu ve yeniden yapılandırma programı. *Discussion Paper* (2012/14).

Darjana, D., Wiryono, S. K., & Koesrindartoto, D. P. (2022). The COVID-19 Pandemic Impact on Banking Sector. *Asian Economics Letters*, 3(3), 1-6.

De Aghion, B. A. (1999). Development banking. *Journal of Development Economics*, 58(1), 83-100.

Demirhan, D. (2013). Son finansal krizin banka karlılığının belirleyicileri üzerine etkileri: Türk bankacılık sektörü örneği. *Journal of Yasar University,* 8(31), 5203 - 5228.

Diamond, D. W., & Dybvig, P. H. (1983). Bank runs, deposit insurance, and liquidity. *Journal of Political Economy,* 91(3), 349-527.

Dikmen, S. (2019). Katılım bankacılığı ve Türkiye ekonomisine etkileri. *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Ankara.

Dinçer, H., Gençer, G., Orhan, N., & Şahinbaş, K. (2011). A performance evaluation of the Turkish Banking Sector after the Global Crisis via CAMELS ratios. *Procedia - Social and Behavioral Sciences, 24*, 1530-1545.

Dymski, G. A. (2012). Keynesian approaches to financial crisis. In E. Hein , & E. Stockhammer, *A Modern Guide to Keynesian Macroeconomics and Economic Policies* (s. 325). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Epstein, L. G., & Schneider, M. (2008). Ambiguity, information quality, and asset pricing. *The Journal of Finance,* 63(1), 197-228.

Ersoy, H. (2008). *Türk bankacılık sisteminde krizler ve TMSF uygulamaları yeniden yapılandırmanın Kore ve Meksika deneyimleri ile karşılaştırılması*. İstanbul: Gayrimenkul Geliştirme Yayınları.

Ersoy, H., Gürbüz, A. O., & Fındıkçı, M. (2020). COVID-19'un Türk Bankacılık ve finans sektörü üzerine etkileri, alınabilecek önlemler. *stanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 19(37), 146-173.

Ertan, A. S., & Kayhan, F. (2020). Küresel finansal krizin özel ve kamu sermayeli banka davranışlarına etkisi: kapsamlı bir yazın taraması ve Türkiye bankacılık sektörü örneği. *İktisat Araştırmaları Dergisi,* 4(1), 46-63.

Fetullah, A. K. (2017). Finansalkrizlerin türk ekonomisine etkileri ve bu krizlere karşı alınan ekonomik politikalar. *İş ve Hayat, 3*(6), 27-41.

Friedman, M., & Schwartz, A. J. (1963). *A monetary history of the United State.* Princeton: Princeton University Press.

Frydman, C., Barberis, N., & Camerer, C. (2011). Testing theories of investor behavior using neural data. *SSRN eLibrary*. https://conference.nber.org/confer/2012/HFf12/Frydman_Barberis_Camerer_Bossaerts_Rangel.pdf

Giese, J., & Haldane, A. (2021). COVID-19 and the financial system: a tale of two crises. *Oxford Review of Economic Policy*, 36(1), 200–S214.

Giovannini, A., Lacopetta, M., & Minetti, R. (2013). Financial markets, banks, and growth: disentangling the links. *Revue de l'OFCE,* 131(5), 105-147.

Grauwe, P. D. (2008). The Banking Crisis: causes, consequences and remedies. *CEPS Policy Brief,* (178).

Gulati, R., & Kumar, S. (2016). Assessing the impact of the global financial crisis on the profit efficiency of Indian banks. *Economic Modelling, 58*, 167-181.

Güngör, B., & Dilmaç, M. (2020). Finansal kriz ortamlarında sermaye yapısının bankaların finansal performanslarına etkileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* (85), 153-172.

Hatipoğlu, Y. Z. (2012). *Davranışsal iktisat ve 2008 küresel finans krizine getirilen yaklaşımlar* . Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Herwartz, H., & Walle, Y. M. (2014). Openness and the finance-growth nexus. *Journal of Banking & Finance*, 48, 235-247.

Hewitt, A. (1983). Stabex: An evalution of the economic impact over the first five years. *World Development,* 11(12), 1005-1027.

Hoggarth, G., Reis, R., & Saporta, V. (2001). Costs of banking system instability: Some empirical evidence. *Journal of Banking & Finance*, 26(5), 825-855.

İpçi, M., & Karan, M. B. (2001). *21. yüzyıl eşiğinde Türkiye'de bankacılık sisteminin yapısı, verimliliği ve sanayi sektörüne katkıları.* Anadolu Üniversitesi yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir.

Kahramanoğlu, A. (2022). Bankacılık tarihi. A. Kahramanoğlu (ed.), *Güncel finans, bankacılık ve sigortacılık çalışmaları* (Cilt 1, ss. 7-31). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Karakosta, C., Mylona, Z., Karásek, J., Papapostolou, A., & Geiseler, E. (2021). Tackling COVID-19 crisis through energy efficiency investments: Decision support tools for economic recovery. *Energy Strategy Reviews,* 38*, 1-12*.

Kesebir, M. (2018). Türkiye'de 2001 Krizi sonrası bankacılık sektörünün durumu,yapısal reformlar ile son yıllardaki gelişmeler. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi,* 3(2), 1-19.

Keskin, M., & Yücel, A. (2022). Yatırım bankaları hisse senedi değerleri ve tahvil faizlerine yönelik. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24*(3), 954-968.

Korzeb, Z., & Niedziółka, P. (2020). Resistance of commercial banks to the crisis caused by the COVID-19 pandemic: the case of Poland. *Quarterly Journal of Economics and Economic Policy,* 15(2), 205–234.

KPMG. (2022). *Bankacılık sektörel bakış.* https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2022/05/bankacilik-sektorel-bakis.pdf

Kunt, A. D., Pedraza, A., & Ortega, C. R. (2021). Banking sector performance during the COVID-19 crisis. *Journal of Banking & Finance, 133*, 1-22.

Levine, R. (1997). Financial development and economic growth: Views and agenda. *Journal of Economic Literature, 35*(2), 688-726 .

Levine, R. (2005). Finance and growth: Theory and evidence. In P. Aghion, & S. N. Durlauf. *Handbook of economic growth* (s. 865-934). London: Elsevier.

Loayza, N. V., & Rancière, R. (2006). Financial development, financial fragility, and growth. *Journal of Money, Credit and Banking,* 38(4), 1051-1076.

Luo, D., & Yao, S. (2009). World financial crisis and the rise of chinese commercial banks. *Universty of Nottingham Research Paper Series* (2009/08).

Maredza, A., & Ikhide, S. (2013). Measuring the impact of the global financial crisis on efficiency and productivity of the banking system in South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences,* 4(6), 553-568.

MASAK. (2020). *Bankalar sektör araştırma raporu.* Ankara: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı.

McCulley, P. (2009). The shadow banking system and Hyman Minsky's economic journey. In L. B. Siegel (eds.), *Insights into the global financial crisis* (pp. 257-268). New York: Research Foundation of CFA Institute.

McDonald, I. M. (2009). The global financial crisis and behavioural economics. *Economic Papers: A journal of applied economics and policy,* 28(3), 249-254.

Mehta, A. (2012). Financial performance of UAE banking sector a comparison of before and during crisis ratios. *International Journal of Trade, Economics and Finance, 3*(5), 381-387.

Mill, A. (2021). *Ekonomi 101* (10 b.). (N. Sosyal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Mirzaei, A. (2013). Bank performance during the Financial Crisis 2007- 2010. *International Journal of Business and Economics, 12*(1), 27-44.

Mishkin, F. S. (1992). Anatomy of a financial crisis. *Journal of Evolutionary Economics, 2*(2), 115-130.

Mishkin, F. S. (2011). Over the cliff: From the subprime to the global financial crisis. *Journal of Economic Perspectives,* 25(1), 49-70.

Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., & vd. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): A review. *International Journal of Surgery,* (78), 185-193.

Özer, M. (1999). Finansal krizler, piyasa başarısızlıkları ve finansal istikrarı sağlamaya yönelik politikalar. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları

Öztürk, N., & Turgut, D. (2011). Faiz Oranlarının Belirleyicileri: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi,* 3(1), 117-144.

Özulucan, A., & Deran, A. (2009). Katılım bankacılığı ile geleneksel bankaların bankacılık hizmetleri ve muhasebe uygulamaları açısından karşılaştırılması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 6(11), 85-108.

Parasız, İ. (2003). *Türkiye ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitapevi.

Parasız, İ., & Ekren, N. (2015). *Örnek olaylarla makro iktisat*. Bursa: Ekin Yayın.

Parasız, İ., Ekren, N., & Tuna, Y. (2013). *İktisat.* Bursa: Ezgi Kitabevi.

Pıçak, M. (2012). Faiz Olgusunun İktisadi Düşünce Tarihindeki Gelişimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1*(4).

Prochniak, M., & Wasiak, K. (2017). The impact of the financial system on economic growth in the context of the global crisis: empirical evidence for the EU and OECD countries. *Empirica, 44,* 295–337.

Ratten, V. (2020). Coronavirus disease (COVID-19) and sport entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*.

Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2008). Is the 2007 US sub-prime financial crisis so different? An international historical comparison. *American Economic Review, 98*(2), 339-44.

Rosser, J. B., Rosser, M. V., & Gallegati, M. (tarih yok). A Minsky-Kindleberger perspective on the financial crisis. *Journal of Economic Issues, 46*(2), 449-458.

Selçuk, B. (2010). Küresel krizin Türk finans sektörü üzerindeki etkileri. *Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2*(2), 21-27.

Serdengeçti, S. (2001). *69. Hissedarlar Genel Kurul Olağan Toplantısı Açış Konuşması* . Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası : https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/5265a3f2-801e-47e5-b1d2-e4b8c40f7f0b/B2001-

03.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-5265a3f2-801e-47e5-b1d2-e4b8c40f7f0b-m3fBePu

Seyidoğlu, H., & Yıldız, R. (2006). *Ekonomik kriz öncesi erken uyarı sistemleri (makale derlemesi).* Denizli: Arıkan Basım Yayım.

Sezer, C. (2019). *Türkiye'de internet bankacılığındaki gelişmeler ve müşteri sayılarının artırılması konusunda bir araştırma*. Gazi Üniversitesi Bankacılık Eğitimi Anabilim Dalı yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara.

Sharma, G. D., Talan, G., & Jain, M. (2020). Policy response to the economic challenge from COVID-19 in India: A qualitative enquiry. *Journal of Public Affairs*, 20(4), 1-16.

Shiller, R. J. (2003). From efficient markets theory to behavioral finance. *Journal of economic perspectives,* 17(1), 83-104.

Spokeviciute, L., Keasey, K., & Vallascas, F. (2019). Do financial crises cleanse the banking industry? Evidence from US commercial bank exits. *Journal of Banking & Finance,* 99, 222-236.

Stephen , H. H., North, D. C., & Weingast, B. R. (2008). *Political institutions and financial development.* Stanford: Stanford University Press.

Stiglitz, J. E. (2013). Lessons from the Global Financial Crisis of 2008. *Seoul Journal of Economics*, 23(3), 321-339.

Sufian, F., & Habibullah, M. S. (2010). Assessing the impact of financial crisis on bank performance: Empirical evidence from Indonesia. *ASEAN Economic Bulletin*, 27(3), 245-262.

Sungur, N. (1999). Asya krizinin temel dinamikleri. *Avrupa Araştırmaları Dergisi,* 7(1), 203-211.

Svensson, L. E. (2012, January). The Relation between Monetary Policy and Financial Policy. *International Journal of Central Banking, 1*(8), 293-295.

Taleb, N. N. (2019). *Siyah kuğu olasılıksız görünenin etkisi*. (O. Deniztekin, & N. A. Erbil, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.

Tokol, T. (1983). Türkiye'de yatırım bankacılığı. *Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi , 4*(2), 187-189.

Topbaş, N. (2009). Finansal kriz ortamında bankaların muhasebe sistemlerinde gerçeğe uygun değerleme yönteminin etkileri. *Bankacılık Dergisi*(68), 56-64.

Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki krizlerin ortaya çıkış nedenleri ve ekonomik kalkınmaya etkisi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 4*(1), 56-80.

Turna, F. (2014). Geçmişten günümüze merkez bankaları ve modern merkez bankacılığının bir örneği: Avrupa Merkez Bankası. (56, Dü.) *Journal of Life Economics, 1*(1), 41.

TBB. (2022a). *Bankalarımız 2021* (Cilt 346). İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.

TBB. (2022b). *Bankalarda kadın çalışanlar*. Haziran 2022 tarihinde Türkiye Bankalar Birliği: https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8821/Bankalarda_Kadin_Calisanlar-Mart_2022.pdf.

Weatherford, J. (1997). J. Weatherford içinde, *The History of Money* (s. 28-46). Three Rivers Press.

Wilcoxon, F. (1945). Some uses of statistics in plants pathology. *Biometrics Bulletin, 1*(4), 41-45.